

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СТАНІЧЕНКО ОКСАНА ФЕДОРІВНА

УДК 373.2.015.31:17.02(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

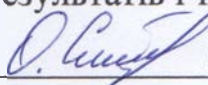
ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

012 – Дошкільна освіта

01 Освіта/Педагогіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 О.Ф. Станіченко

Науковий керівник: Гнізділова Олена Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор

Полтава – 2023

АНОТАЦІЯ

Станіченко О.Ф. Виховання чуйності у дітей дошкільного віку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 012 Дошкільна освіта. Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава, 2023.

Наукова робота присвячена дослідженню специфіки виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку.

Актуальність дослідження. В умовах значного зниження духовного рівня суспільства, деформації моральних цінностей, взаємного відчуження між багатьма людьми проблема морального виховання дітей набуває особливого звучання. Шлях до духовного оздоровлення полягає у підвищенні культурного рівня, відродженні духовних цінностей, демократизації й оновленні системи освіти, де пріоритетним стають гуманістичні тенденції, моральне виховання дітей і юнацтва. У цих умовах дуже важливо виховувати підростаюче покоління саме морально стійким, здатним проявляти позитивні риси свого характеру. Тому виховання чуйності у дітей дошкільного віку, як провідної моральної якості, що допомагає тонко відчувати емоційний і душевний стан іншого, стимулює до співчуття і дієвої допомоги одноліткам, рідним, близьким, стає пріоритетним напрямом морального виховання особистості.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що в роботі:

- *уперше* теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку (оновлення змісту, форм, методів і засобів освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку; збагачення морального досвіду в дітей старшого дошкільного віку; активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності у старших дошкільників), визначено критерії (когнітивний, мотиваційний, поведінковий), показники (знаннєво-

когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий) та рівні (високий, середній, низький) її сформованості у старших дошкільників; *розроблено* комплекс засобів виховання, який забезпечуватиме виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку;

- *уточнено* *дефініції* «чуйність», «виховання чуйності у дітей дошкільного віку»;
- *конкретизовано* сутність понять «мораль», «моральне виховання»;
- *подальшого розвитку* набули ретроспективні ідеї проблеми морального виховання дітей дошкільного віку; підходи до оновлення змісту, форм організації, методів і засобів виховання чуйності у дошкільників.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що науково обгрунтовані педагогічні умови виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку пройшли експериментальну перевірку й можуть бути реалізовані у закладах дошкільної освіти. Створений і апробований науково педагогічний супровід цього процесу і розроблено методичні рекомендації щодо вдосконалення процесу виховання чуйності у дітей дошкільного віку.

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми дослідження, доцільність її розв'язання; відбито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами дослідницької роботи; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет сформульовано гіпотезу, схарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість отриманих результатів, представлено обгрунтування особистого внеску здобувача в публікаціях, підготовлених у співавторстві, наведено інформацію щодо апробації основних висновків і результатів дослідження, кількості й видів публікацій автора та структури й обсягу дисертації.

У першому розділі «Теоретичні основи виховання чуйності у дітей дошкільного віку» на основі аналізу вітчизняної і закордонної науково-педагогічної літератури здійснено ретроспективний аналіз проблеми

морального виховання дітей дошкільного віку в педагогічній теорії, визначено ступінь розробленості проблеми виховання чуйності у дітей дошкільного віку.

Доведено, що еволюція морального виховання від найдавніших часів до сьогодення розвивалася від примітивного розрізнення добра і зла до свідомого розуміння цінності інших людей і гуманного ставлення до інших на основі моральних норм сучасного суспільства. Зміст морального виховання визначався актуальними потребами суспільства на кожному конкретному етапі розвитку людства. Ідеї давньогрецьких філософів і просвітителів епохи Просвітництва про важливість морального формування людини заклали підвалини для подальшого розвитку теорії морального виховання.

На основі системного аналізу наукових надбань, з'ясовано що в розробці теорії морального виховання дошкільників у період 50-80-их рр. ХХ ст. педагоги у своїх дослідженнях зверталися до виховання працюючої людини з суспільною свідомістю, громадською думкою і стійкими моральними якостями. Теорія і практика морального виховання дітей дошкільного віку набула нового звучання у цей час завдяки відомим науковцям і педагогам-практикам Л. Артемовій, О. Булатовій, Р. Жуковській, Є. Радіній, Т. Марковій, Д. Менджерицькій, В. Нечасвій, Л. Пеньєвській, Р. Римбург, В. Сухомлинському, В. Холмовській та ін. У подальші роки розвиток теорії і методики морального виховання відбувався під впливом досліджень, проведених учнями наукової школи Л. Артемової. Учені визначили педагогічні умови і конкретні шляхи комплексного формування моральних уявлень у дошкільників, вмотивованих взаємовідносин у дитячому колективі і їх реалізацію у процесі ігрової діяльності, невимушеного спілкування дітей.

Неоціненний внесок у розвиток теорії і методики морального виховання дітей зробили вчені І. Бех, О. Кононко, Т. Поніманська, Л. Лохвицька та ін. Нині орієнтири морального виховання дітей дошкільного віку прописані у Базовому компоненті дошкільної освіти, комплексних і парціальних освітніх програмах розвитку і виховання дітей.

Окреслено термінологічне поле вивчення означеної проблеми. Надано авторські трактування дефініцій «чуйність» і «виховання чуйності у дітей дошкільного віку». Проаналізовано нормативні документи, що регламентують зміст морального виховання дітей дошкільного віку, а саме «Базовий компонент дошкільної освіти», комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник», освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку, освітні програми «Дитина в дошкільні роки» і «Дитина», програми розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» й «Я у Світі», комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства». З'ясовано, що в більшості з них автори надають великого значення ознайомленню дошкільників з моральними нормами та правилами поведінки, звертаються до проблеми формування моральних якостей у дошкільному дитинстві, однак вихованню чуйності не приділяється належної уваги.

У другому розділі «Педагогічна обумовленість виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку» обґрунтовано педагогічні умови виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку, за яких найефективніше формуватиметься ця базова якість особистості: 1) оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку; 2) активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності у старших дошкільників ; 3) збагачення морального досвіду в дітей старшого дошкільного віку.

У третьому розділі розкриваються загальні питання організації та зміст проведення педагогічного експерименту з перевірки ефективності обґрунтованих педагогічних умов виховання чуйності у старших дошкільників. Визначено критерії вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку: когнітивно-знаннєвий, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий. За виявленими критеріями та показниками було визначено рівні вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку: високий, середній, низький.

Дослідно-експериментальна перевірка ефективності педагогічних умов вихованості чуйності у дошкільників в освітньому процесі здійснювалася протягом 2019-2021 навчальних років на базі п'яти закладів дошкільної освіти Полтавської області з дітьми старшого дошкільного віку. Ефективному здійсненню педагогічної діяльності та відстеженню отриманих результатів сприяв кількісний склад вибірки з 230 дітей від 5 до 7 років, 17 вихователів.

Констатувальний етап експерименту було спрямовано на визначення сукупності характеристик, що дозволили системно здійснити діагностику і оцінити рівень вихованості чуйності у дошкільників, на вивчення стану обізнаності вихователів ЗДО з проблемою виховання чуйності у старших дошкільників. Результати констатувального експерименту свідчать, що у дітей ЕГ і КГ за когнітивним компонентом переважав високий і середній рівень вихованості чуйності. Значно нижчі показники ми отримали у мотиваційному компоненті. І, нажаль, показники поведінкового компоненту виявилися найнижчими через брак умінь у дітей дошкільного віку в проявах чуйного ставлення до оточуючих. За результатами анкетування, ми з'ясували, що більшість вихователів вважають за доцільне поживавити роботу з виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку, що викликало потребу в пошуку шляхів розв'язання цієї проблеми і реалізації обґрунтованих педагогічних умов виховання чуйності у дітей.

Практична апробація педагогічних умов здійснювалася під час формувального педагогічного експерименту в ЗДО на засадах поетапного їх впровадження: 1) оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку; 2) активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності у старших дошкільників; 3) збагачення морального досвіду в дітей старшого дошкільного віку.

Реалізуючи першу педагогічну умову було розроблено календарно-тематичне планування роботи з дошкільниками з виховання чуйності у ЗДО. Оновлений зміст освітнього процесу у вихованні чуйності передбачав поділ навчального року на десять місяців і відповідно кожен на чотири тематичні

тижні. Робота з дітьми старшого дошкільного віку планувалася два рази на тиждень протягом навчального року, кожен з яких відповідав певній темі. До кожної теми тижня було розроблено або підібрано форми, методи та засоби, які ми використовували у роботі з дітьми.

Втілення другої педагогічної умови здійснювалось шляхом створення сприятливих умов для налагодження співробітництва між вихователями та батьками, залучення батьківського колективу в освітній процес ЗДО, підбору ефективних форм і методів роботи з сім'ями вихованців. Було залучено членів родин вихованців до співпраці з притулками для тварин, міськими еколого-натуралістичними центрами, де вони не лише спостерігали за тваринами, але й надавали мешканцям цих закладів практичну допомогу. Значна роль була приділена включенню дітей дошкільного віку та їх батьків до організації волонтерської діяльності. Поряд з цим, спільний перегляд мультфільмів або читання літературних творів з подальшим їх обговоренням формував бажання дітей робити добро, співчувати, надавати діяльну допомогу, мотивував на гуманні вчинки в колі родини.

Для реалізації третьої педагогічної умови було залучено дітей старшого дошкільного віку до дидактичних і сюжетно-рольових ігор, до участі у добродійних акціях (Всеукраїнська акція «Нарру Мяу для Мурчика», Всеукраїнська благодійна акція «Нарру Гав для Сірка», яка присвячена Всесвітньому дню захисту тварин), до виготовлення поробок-подарунків для хворих діток, до онлайн заняття «Ми і тварини на карантині», до виготовлення вітальних листівок для людей похилого віку, хворих діток, підгодовування зимуючих птахів і безпритульних тварин, до екологічних акцій і соціально-педагогічних акцій «Намалюй малюнок солдату», до відвідування притулку для бездомних тварин (прибирання, вигулювання тварин), до проведення благодійних ярмарків, до виготовлення і розвішування шпаківень тощо.

Порівняльна динаміка вихованості у старших дошкільників чуйності засвідчила позитивні зміни в дітей ЕГ, на відміну від контрольної. Найбільші

зміни в ЕГ виявилися в показниках діяльнісно-поведінкового критерію: збільшилась кількість дітей з високим (+26,72%) та середнім рівнем (+9,49), також відзначимо, що зменшилась кількість дітей з низьким рівнем (-36,21). Не менш визначними у ЕГ виявилися зміни, за когнітивно-знаннєвим критерієм: збільшилась кількість дітей з високим рівнем (+26,73%), знизилася кількість дошкільників з середнім (-13,8%) і низьким рівнем (-12,93%). За емоційно-мотиваційним критерієм маємо наступну динаміку: збільшилась кількість дітей з високим (+18,12%) рівнем, відповідно, зменшилась кількість дітей з низьким рівнем (-8,11%).

На основі зіставлення результатів констатувального та контрольного етапів, їх кількісного і якісного аналізу виявлено, що реалізація педагогічних умов виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку привела до суттєвих статистично значущих змін за кожним показником, отримано позитивну динаміку за кожним компонентом.

Ключові слова: моральне виховання, виховання чуйності, дошкільна освіта, заклад дошкільної освіти, дошкільне виховання, сім'я, педагогічна взаємодія, співпраця, соціально-педагогічне партнерство, діти дошкільного віку, казки, дидактичні ігри.

ABSTRACT

Stanichenko O.F. Preschool children's sensitivity formation. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 012 Preschool education. Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, 2023.

The scientific work is dedicated to the specifics of older preschool children's sensitivity formation study.

Research relevance. In the conditions of a significant decrease in the spiritual level of society, deformation of moral values, and mutual alienation between many people, the issue of children's moral education takes on a specific resonance. The path to spiritual healing consists of raising the cultural level, reviving spiritual values, and democratizing and renewing the education system, where humanistic trends and moral education of children and youth become a priority. In these conditions, it is crucial to raise the younger generation to be morally stable and able to demonstrate their positive character features. Therefore, preschool children's sensitivity formation, as a leading moral quality that helps to feel people's emotional and mental states greatly, stimulates compassion and efficient help to peers, relatives, and friends, becomes a priority direction of moral education of the individual.

The scientific novelty of the obtained research results is the following:

- for the first time, the pedagogical conditions for older preschool children's sensitivity formation have been theoretically substantiated and experimentally verified (updating the content, forms, methods, and means of educational activities with older preschool children; enriching older preschool children's moral experience; activating the interaction of kindergarten teachers and families in the course of older preschoolers' sensitivity formation), criteria (cognitive, motivational, behavioral), indicators (knowledgeable-cognitive, emotional-motivational, activity-behavioral) and levels (high, medium, low) of its formation in older preschoolers have been determined; a complex of educational tools has been developed. It will ensure older preschool children's sensitivity formation;

- the definitions of “sensitivity,” and “preschool children’s sensitivity formation” have been clarified;
- the essence of the categories “morality,” and “moral education” has been specified;
- retrospective ideas on the issue of preschool children’s moral education, approaches to updating the content, forms of organization, methods, and means of preschoolers’ sensitivity formation have gained further development. The practical significance of the obtained results is that the scientifically based pedagogical conditions for older preschool children’s sensitivity formation have passed experimental verification and can be implemented in preschool education institutions. Scientific and pedagogical support for this process has been created and tested, and methodological recommendations have been developed for improving the process of preschool children’s sensitivity formation.

The introduction substantiates the research relevance and the expediency of its solution; the connection of work with scientific programs, plans, and topics of research work is reflected; the goal, objectives, object, and subject are defined; the hypothesis is formulated; the research methods are characterized; the scientific novelty, theoretical and practical significance of the obtained results are revealed; the justification of the author’s personal contribution in the publications prepared in co-authorship is presented; information is provided regarding the approval of the main conclusions and the research results, the number and types of the author’s publications, and the dissertation structure and scope.

In the first chapter, “Theoretical Foundations of Preschool Children’s Sensitivity Formation,” based on the analysis of Ukrainian and foreign scientific and pedagogical literature, a retrospective analysis of the issue of preschool children’s moral education in pedagogical theory is carried out, the degree of development of preschool children’s sensitivity formation issue is determined.

It is proved that the evolution of moral education from ancient times to the present has developed from a primitive distinction between good and evil to a conscious understanding of other people’s values and a humane attitude towards

others based on the moral norms of modern society. The content of moral education has been determined according to the actual needs of society at each specific stage of human development. The ideas of ancient Greek philosophers and educators of the Enlightenment era about the importance of a person's moral education have laid the foundations for the further development of the moral education theory.

Based on the systematic analysis of scientific assets, it has been found that in the development of the theory of preschoolers' moral education in the period of the 50s-80s of the 20 th century, scholars in their research addressed the formation of a hardworking person with social consciousness, public opinion, and stable moral qualities. The theory and practice of preschool children's moral education acquired a new sound at that time thanks to famous scholars and practicing teachers L.Artemova, O. Bulatova, R. Zhukovska, Ye. Radina, T. Markova, D.Mendzherytska, V. Nechaieva, L. Penievska, R. Rymburh, V. Sukhomlynskiy, V. Kholmovska, et al. In the following years, the development of the theory and methodology of moral education took place under the influence of research conducted by representatives of L. Artemova's scientific school. Scientists determined the pedagogical conditions and specific ways of developing complex preschoolers' moral ideas, their motivated relationships in the children's team, their implementation of in-game activities, and children's casual communication.

Scholars I. Bekh, O. Kononko, T. Ponimanska, L. Lokhvytska, and others made an invaluable contribution to the development of children's moral education theory and methodology. Currently, the guidelines for preschool children's moral education are outlined in the Basic Component of Preschool Education, comprehensive and partial educational programs for children's development and upbringing.

The study terminological field is outlined. The author's interpretations of the definitions of "sensitivity" and "preschool children's sensitivity formation" are provided. Regulatory documents regulating the content of preschool children's moral education, namely "Basic Component of Preschool Education," comprehensive program of preschool children's development, education, and

upbringing “Sunflower,” educational program “Confident Start” for older preschool children, educational programs “A Child During Preschool Years” and “A Child,” preschool development programs “Ukrainian Preschool” and “I Am in the World,” comprehensive educational program for preschool educational institutions “The World of Childhood” have been analyzed. It has been found that the authors attach great importance to preschoolers’ familiarization with moral norms and rules of behavior in most programs. They address the issue of preschool childhood’s moral qualities formation. Yet, sensitivity formation is not given due attention.

In the second chapter “Pedagogical Conditions for Older Preschool Children’s Sensitivity Formation,” the pedagogical conditions for older preschool children’s sensitivity formation are substantiated. Under these conditions, this significant personality quality will be most effectively formed. They are the following: 1) updating the content, forms, methods, and means of educational activities with older preschool children; 2) activation of interaction between kindergarten teachers and families in the course of older preschoolers’ sensitivity formation; 3) enrichment of older preschool children’s moral experience.

In the third section, the general issues of the organization and the content of the pedagogical experiment to check the effectiveness of the justified pedagogical conditions for older preschoolers’ sensitivity formation are disclosed. The criteria for older preschool children’s sensitivity formation are defined. They are the following: knowledgeable-cognitive, emotional-motivational, and activity-behavioral.

According to the identified criteria and indicators, the levels of older preschool children’s sensitivity formation have been determined. They are the following: high, medium, and low.

Research-experimental verification of the effectiveness of pedagogical conditions for older preschoolers’ sensitivity formation in the educational process was carried out during the 2019-2021 academic years based on five preschool education institutions in the Poltava region with children of older preschool age. The quantitative composition of the sample consisted of 230 children from 5 to 7 years

old and 17 kindergarten teachers contributed to the effective implementation of pedagogical activities and monitoring of the obtained results.

The confirmatory stage of the experiment was aimed at determining the set of characteristics that allowed the author to systematically carry out diagnostics to assess the level of preschoolers' sensitivity formation and to study the state of kindergarten teachers' awareness of specific education with the issue of older preschoolers' sensitivity formation. The results of the ascertainment experiment have shown that in terms of cognitive components EG (experimental group) and CG (control group) children mostly had high and medium levels of sensitivity formation. We obtained significantly lower indicators in terms of motivational component. Unfortunately, the indicators of the behavioral component turned out to be the lowest due to the lack of preschool children's skills in showing a sensitive attitude toward others. Based on the survey results, we found out that the majority of kindergarten teachers considered it expedient to boost work on older preschool children's sensitivity formation. It caused the need to find ways to solve this problem and implement justified pedagogical conditions for children's sensitivity formation. The practical testing of pedagogical conditions was carried out during the formative pedagogical experiment in PEI (preschool education institution). It was conducted on the basis of their phased implementation. The phases were the following: 1) updating the content, forms, methods, and means of educational activities with children of older preschool age; 2) activation of interaction between kindergarten teachers and families in the course of older preschoolers' sensitivity formation; 3) enrichment of older preschool children's moral experience.

By implementing the first pedagogical condition, a calendar-thematic plan of work with preschoolers on sensitivity formation in PEI was developed. The academic year was divided into ten months and, accordingly, each into four thematic weeks due to the updated content of the educational process of sensitivity formation. Work with older preschool children was planned twice a week during the school year, each corresponding to a particular topic. Forms, methods, and tools, which we used for working with children, were developed or selected for each week's topic.

The second pedagogical condition implementation was carried out by creating favorable conditions for establishing cooperation between kindergarten teachers and parents, the involvement of the parent team in the educational process of PEI, and the selection of efficient forms and methods of working with the families. Family members were involved in cooperation with animal shelters and city ecological and naturalistic centers, where they not only observed animals but also provided practical assistance. A significant role was given to the inclusion of preschool children and their parents in the organization of volunteer activities. Along with this, joint watching of cartoons or reading of literary works followed by their discussion formed children's desire to do good, sympathize, provide active help, and motivate them to do humane deeds in the family.

To implement the third pedagogical condition, older preschool children were involved in didactic and story role-playing games, participation in charity actions (All-Ukrainian action "Happy Meow for Murchyk," All-Ukrainian charity action "Happy Woof for Sirko" dedicated to the World Animal Protection Day), production of gift bags for sick children, the online class "Animals and We During Quarantine," production of greeting cards for the elderly, sick children, feeding of wintering birds and homeless animals, environmental campaigns and socio-pedagogical campaigns "Draw a Picture of a Soldier," visiting a shelter for homeless animals (cleaning, walking animals), organizing charity fairs, making and hanging birdhouses, etc.

The comparative dynamics of older preschoolers' sensitivity formation showed positive changes in EG children, in contrast to the control group. The greatest change in the activity-behavioral criterion indicators was found in EG. The number of children with a high (+26.72%) and medium level (+9.49%) increased; we also noted that the number of children with a low level decreased (-36.21%). The changes in EG were no less significant. According to the cognitive criterion, the number of children with a high level increased (+26.73%), and the number of preschoolers with a medium (-13.8%) and low level (-12.93%) decreased. According to the emotional and motivational criterion, we had the following

dynamics: the number of children with a high (+18.12%) level increased. Respectively, the number of children with a low level decreased (−8.11%).

Based on the comparison of the ascertainment and control stages results, their quantitative and qualitative analysis, it has been found that the implementation of pedagogical conditions for older preschool children's sensitivity formation has led to noteworthy statistically significant changes in each indicator, and positive dynamics have been obtained in each component.

Keywords: moral education, sensitivity formation, preschool education, preschool education institution, preschool upbringing, family, pedagogical interaction, cooperation, socio-pedagogical partnership, preschool children, fairy tales, didactic games.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Станіченко О. Взаємодія закладів дошкільної освіти з родинами у вихованні чуйності. *Педагогічні науки*. 2019. № 74. С. 28–32.
2. Станіченко О. Трудова діяльність як засіб виховання чуйності у дітей дошкільного віку. *Витоки педагогічної майстерності*. 2020. № 26. С. 195–198.
3. Гнізділова О., Станіченко О. Еколого-моральні проекти як засіб виховання чуйності у дошкільників. *Молодь і ринок*. 2021. № 2(188). С. 11–15.
4. Гнізділова О. А., Станіченко О.Ф., Вашак О.О. Діагностика рівнів вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку. *Витоки педагогічної майстерності: журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка*. Полтава, 2023. Випуск 31.(Серія «Педагогічні науки»). С. 30-35.

Статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях

5. Stanichenko O., Hnizdilova O., Palekha O., Oleksenko R. The study of older preschool children's sensitivity formation state. *Linguistics and Culture Review*. 2021. № 5(S4). С. 559–572.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Станіченко О. Аналіз нормативно-правових документів з проблеми виховання чуйності у дошкільників. *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Кременчук, 2018. С. 40.
7. Станіченко О. Програмно-методичне забезпечення виховання чуйності у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць / (за заг. ред. О. А. Гнізділової,

відпов. ред. Н. В. Ковалевська). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. Вип. 2. С.157-162.

8. Станіченко О. Інноваційний підхід до виховання чуйності у дошкільників за допомогою «ляльки-персони». *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф.* / ред. Т.В. Кулікова. Кременчук, 2019. С. 53-56.

9. Станіченко О. Специфіка виховання чуйності у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць / (за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. Вип. 3. С.191-196.

10. Станіченко О. Виховні ситуації з лялькою-персоною як засіб формування чуйності у дошкільників. *Scientific Research in XXI Century Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. Ottawa, Canada, 2019. С. 150-154.

11. Станіченко О. Підготовка майбутніх вихователів ЗДО до формування чуйності у дітей. *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* Кременчук, 2020. С. 122.

12. Станіченко О. Добродійні акції як засіб виховання чуйності у старших дошкільників. *European scientific congress*. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. Мадрид, Іспанія, 2023. С. 102-105.

THE LIST OF PUBLISHED WORKS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Articles in scientific and professional publications of Ukraine

1. Stanichenko O. Interaction of preschool education institutions with families in the course of sensitivity formation. *Pedagogical sciences*. 2019. Issue 74. P. 28–32.
2. Stanichenko O. Labor activity as a means of sensitivity development in preschool children. *The sources of pedagogical skills*. 2020. Vol. 26. P. 195–198.
3. Hnizdilova O., Stanichenko O. Environmental and moral projects as a means of sensitivity formation in preschoolers. *Youth and the market*. 2021. Issue 2(188). P. 11–15.
4. Hnizdilova O. A., Stanichenko O. F., Vashak O. O. Diagnostics of levels of sensitivity formation in children of older preschool age. *Origins The sources of pedagogical skills / Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University Poltava, 2023. Issue 31. (Series “Pedagogical Sciences”). P. 30-35.*

Articles in foreign scientific periodicals

5. Stanichenko O., Hnizdilova O., Palekha O., Oleksenko R. The study of older preschool children’s sensitivity formation state. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Issue 5(S4). P. 559–572.

Scientific works certifying the approval of the dissertation materials

6. Stanichenko O. Analysis of regulatory documents on the problem of sensitivity formation in preschoolers. *Childhood of the 21st century: innovative education: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Kremenchuk, 2018. P. 40.
7. Stanichenko O. Programmatic and methodical support for preschool children’s sensitivity formation. *Preschool education in the modern socio-cultural dimension: collection of science papers / (eds. O. A. Hnizdilova, corresponding editor. N. V.*

- Kovalevska). Poltava: PNPU named after V. G. Korolenko, 2018. Issue 2. P.157-162.
8. Stanichenko O. An innovative approach to the sensitivity formation in preschoolers with the help of a “personality doll”. *Childhood of the 21st century: innovative education: Proceedings of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference/ ed. T. V. Kulikova. Kremenichuk, 2019. P. 53-56.*
9. Stanichenko O. The specifics of sensitivity formation in preschool children. *Preschool education in the modern socio-cultural dimension: collection of science papers / (eds. O. A. Hnizdilova, corresponding editor. N. V. Kovalevska). Poltava: PNPU named after V. G. Korolenko, 2019. Issue 3. P.191-196.*
10. Stanichenko O. Educational situations with a doll-person as a means of sensitivity formation in preschoolers. *Scientific Research in XXI Century. Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference. Ottawa, Canada, 2019. P. 150-154.*
11. Stanichenko O. Future kindergarten teachers training for the sensitivity formation in children. *Childhood of the 21st century: innovative education: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference Kremenichuk, 2020. P. 122.*
12. Stanichenko O. Charity actions as a means of sensitivity formation in older preschoolers. *European scientific congress. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference. Madrid, Spain, 2023. P. 102-105.*

Перелік умовних скорочень

БКДО – Базовий компонент дошкільної освіти

ЗДО – заклад дошкільної освіти

ЕГ – експериментальна група

КГ – контрольна група

ЗМІСТ

ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	32
1.1. Ретроспективний аналіз теорії морального виховання дітей дошкільного віку	32
1.2. Програмно-методичне забезпечення виховання чуйності в дітей дошкільного віку.....	54
1.3. Термінологічний аналіз педагогічної сутності основних категорій і понять	64
Висновки до розділу 1.....	82
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	85
2.1. Оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку.....	87
2.2. Активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності у старших дошкільників.....	98
2.3. Збагачення морального досвіду в дітей старшого дошкільного віку.....	105
Висновки до розділу 2.....	128
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	130
3.1. Критеріальна характеристика вихованості чуйності в старших дошкільників.....	130
3.2. Аналіз стану вихованості чуйності в дошкільників.....	136
3.3. Організація та проведення формувального етапу педагогічного експерименту	164
3.4. Результати експериментальної роботи.....	174

Висновки до розділу 3.....	183
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190
ДОДАТКИ.....	209

ВСТУП

Актуальність проблеми. Людство переживає нелегкі часи духовного занепаду та переосмислення низки моральних цінностей, тому проблема морального виховання дітей стає по-особливому актуальною. Духовне відродження вбачаємо в підвищенні рівня культури, поновленні духовних цінностей, удосконаленні системи освіти, пріоритетності гуманістичних тенденцій, морального виховання, саморозкриття й самовираження особистості. Такі умови сприятимуть вихованню молодого покоління морально стійким, що виявляє позитивні риси характеру.

Варто погодитися з думкою Л. Лохвицької про те, що час дошкільного дитинства є сензитивним стосовно засвоєння моральних норм. У цей період становлення морально-духовних цінностей відіграє домінуючу роль у формуванні особистості та має вирішальний вплив на неї в дорослому житті. Моральний розвиток особистості є найважливішим завданням реформування системи освіти в Україні, оскільки виховання чуйності та милосердя в дітей-дошкільників сприятиме гуманізації життя суспільства.

Чуйність є однією з моральних категорій, що, з одного боку, викристалізовується суспільством, а з іншого – детермінована орієнтаціями, цінностями, потребами, поглядами, життєвими принципами самої людини, постає її особистим надбанням, яке визначає поведінку. Ця якість, коли вона притаманна переважній більшості людей, допомагає повною мірою відчувати емоційний і психічний стан іншої людини, стимулює співчуття і бажання допомогти.

Слід зазначити, що аналіз сучасних освітніх програм для дітей-дошкільників демонструє, як їхні автори надають особливого значення ознайомленню дітей дошкільного віку з моральними нормами, правилами поведінки. Водночас варто зауважити, що вихованню чуйності не приділено належної уваги в наукових джерелах.

Практична діяльність показує, що педагоги не приділяють належної уваги формуванню чуйності в дітей дошкільного віку та не завжди використовують сучасні засоби й технології дошкільної освіти. Створюючи певні педагогічні умови, удаючись до методів і прийомів виховання, засобів розвитку чуйності, педагоги можуть досягати нових виховних цілей.

Ефективну наукову діяльність, пов'язану із розв'язанням проблем морального виховання дошкільників варто асоціювати з іменами педагогів Л. Артемової, Т. Маркової, В. Нечаєвої, Т. Поніманської, В. Сухомлинського та ін. Психологічні основи морального розвитку дітей дошкільного віку вивчали відомі сучасні вчені, зокрема І. Бех, О. Кононко, В. Котирло, С. Ладивір та ін. Деяким науковцям (І. Бабій, Ю. Гуменюк, О. Кисельова, М. Стельмахович та Є. Сявавко) належить обґрунтування необхідності апелювання до досвіду українського народу задля морального виховання дошкільників, саме вони вказали на ефективні засоби щодо окресленої проблеми. Учені Н. Гавриш, О. Гнізділова, Л. Зімакова, О. Каплуновська, О. Кошелівська, О. Монке, Н. Сулаєва, Н. Химич та ін. нині вивчають специфіку духовно-морального виховання дітей. Прискіпливо проаналізовані позиції згадуваних дослідників стосовно морального виховання дітей дошкільного віку підтверджують беззаперечність необхідності пошуку нових підходів до організації такого виховання в умовах розбудови європейського поступу української держави.

Педагоги-класики (А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.), торкаючись питання морального виховання, надавали важливого значення старшому дошкільному віку. Сенситивність зазначеного періоду встановлена в роботах Г. Люблінської, В. Мухіної, Д. Ельконіна.

Дослідники А. Богущ, Р. Буре, Л. Врочинська, О. Запорожець, О. Усова доводять, що родина та заклад дошкільної освіти не взаємозамінні, вони мають взаємодіяти з метою повноцінного розвитку дітей. Науковці Т. Алексеєнко, В. Безлюдна, Л. Божович, В. Постовий акцентують увагу на тому, що педагогічний колектив повинен забезпечити відповідні умови для співпраці із

сім'єю, якщо він має на меті успішне формування моральних якостей дошкільників. Розробкою проблеми підготовки професійно компетентного, конкурентоспроможного фахівця дошкільної освіти, здатного до вирішення завдань духовно-морального виховання опікуються сучасні учені Л. Зданевич, Л. Лохвицька, О. Марчук, Л.Мельничук, М. Шкабаріна та інші.

Попри розлогі за діапазоном наукові дослідження українських учених із цих проблем, питання формування моральної культури дошкільників слід вважати актуальним, на нашу думку, передовсім через недостатню його розробленості на тлі виховання в дітей дошкільного віку чуйності як базової якості особистості та встановлення тісної взаємодії сімей дітей і педагогічних колективів ЗДО щодо реалізації завдань морального виховання.

На сьогодні недостатньо вивченими та обґрунтованими є педагогічні умови виховання чуйності в дошкільників, не вистачає методичних рекомендацій щодо поліпшення форм та методів педагогічної діяльності в цьому напрямі. Дуже важливо знайти засоби, які б були дієвими у процесі виховання цієї якості в дітей.

Удокладнений аналіз теоретичних узагальнень і практичне вивчення стану вихованості чуйності в дітей у ЗДО виявив *суперечності* між:

- загальним запитом суспільства на громадян із сформованими моральними якостями, цінностями та повільним темпом розв'язання відповідних завдань в освітньому середовищі закладу вищої освіти;
- важливістю виховання чуйності в дошкільників і недосконалістю теоретико-методичних засад формування її як базової характеристики особистості в умовах ЗДО;
- високим потенціалом сучасних засобів та технологій дошкільної освіти у формуванні особистості дошкільників і відсутністю відповідного науково-методичного супроводу їх використання в процесі виховання чуйності в ЗДО.

Отже, соціально-педагогічна актуальність означеної проблеми, важливість наукового пояснення щодо процесу виховання чуйності в

дошкільників, відсутність самостійного цілісного педагогічного дослідження, а також потреба в розв'язанні спостережених суперечностей зумовили вибір теми нашого дослідження «**Виховання чуйності у дітей дошкільного віку**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація є складником науково-дослідної теми кафедри дошкільної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Інноваційний потенціал професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти» (державний реєстраційний номер 0117U003222). Тему дисертаційної роботи затвердила вчена рада Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 2 від 01.10.2018 р.).

Мета роботи - науково обґрунтувати та перевірити експериментально педагогічні умови виховання чуйності в старших дошкільників.

Гіпотеза: ефективність виховання чуйності в старших дошкільників зросте за умови обґрунтування й експериментального впровадження таких педагогічних умов:

- оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку;
- активізації взаємодії педагогів та сімей дошкільників у вихованні чуйності;
- збагачення морального досвіду в дітей досліджуваного вікового періоду.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Оцінити стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці дошкільної освіти.
2. На основі аналізу та узагальнення філософської, психолого-педагогічної літератури визначити зміст понять «чуйність» та «формування чуйності у дітей дошкільного віку».
3. Проаналізувати програмно-методичне забезпечення процесу виховання чуйності в дошкільників.

4. Ідентифікувати критерії, показники, виявити рівні вихованості чуйності в дітей означеної вікової категорії.

5. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови виховання чуйності в старших дошкільників та експериментально перевірити їх реалізацію в умовах ЗДО.

Об'єкт дослідження – процес виховання чуйності в дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання чуйності в старших дошкільників.

Методологічний концепт відображає взаємозв'язок та взаємодію різних підходів до виховання чуйності в дошкільників: *особистісно орієнтований підхід* використовується під час аналізу реальних знань та уявлень дітей про чуйність і способи її прояву, їхнього суб'єктивного досвіду, мотивів до надання практичної допомоги іншим; *діалогічний підхід* передбачає створення сприятливої атмосфери в дитячому колективі, налагодження продуктивних діалогічних взаємин дорослих із дошкільниками; *системний підхід* забезпечує співдію педагогічних умов з метою виховання чуйності; *діяльнісний підхід* окреслює залучення дитини до цілеспрямованої активності, яку спонукають або зовнішні обставини, або стан потреби, що вимагає задоволення; *компетентнісний підхід* застосовуваний у дослідженні для формування готовності особистості полегшити або розділити психологічний стан іншого через вияв співчуття та співпереживання, прийти на допомогу, піклуватися про інших; *гуманістичний підхід* зорієнтований для націлення вихователів на розвиток особистості дошкільника, формування цілісного прийняття дитини з її інтересами, рівнем розвитку та вміннями.

Розв'язання завдань дослідження потребувало комплексу науково-педагогічних **методів**: - *теоретичні* – аналіз, синтез, конкретизація, систематизація наукових джерел для формування наукового апарату, формулювання базових понять та вивчення ступеня розробленості проблеми; аналіз чинних освітніх програм і методичного забезпечення навчального процесу ЗДО; порівняння, узагальнення – задля формування та обґрунтування

педагогічних умов виховання чуйності в дошкільників; - *емпіричні* – опитувально-діагностувальні (анкетування, бесіда), обсерваційні (пряме, опосередковане, включене спостереження) з метою діагностики рівнів вихованості чуйності в дошкільників; констатувальний, формувальний, контрольний етапи педагогічного експерименту для перевірки ефективності педагогічних умов виховання чуйності та поетапного їх упровадження; – *методи математичної статистики* – багатофункціональний статистичний критерій φ^* Фішера (кутове перетворення Фішера) – для обробки отриманих експериментальних даних, інтерпретації та визначення достовірності результатів дослідження.

Наукову новизну одержаних результатів дослідження слід убачати в тому, що в роботі:

- *уперше* теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови виховання чуйності в старших дошкільників (оновлення змісту, форм, методів та засобів освітньої діяльності з дітьми аналізованого вікового періоду; збагачення в них морального досвіду; активізація взаємодії педагогів і сімей вихованців), визначено критерії (когнітивний, мотиваційний, поведінковий), показники (знаннєво-когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий) та рівні (високий, середній, низький) її сформованості у старших дошкільників; *розроблено* комплекс засобів, що забезпечуватиме виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку;
- *уточнено* *дефініції* «чуйність», «виховання чуйності в дошкільників»;
- *конкретизовано* зміст понять «мораль» та «моральне виховання»;
- *подальшого розвитку* набули ретроспективні ідеї морального виховання дітей дошкільного віку; підходи до оновлення змісту, форм організації, методів та засобів виховання чуйності в дошкільників.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що науково обґрунтовані педагогічні умови виховання чуйності в старших

дошкільників пройшли експериментальну перевірку й можуть бути реалізовані в ЗДО. Створений і апробований науково педагогічний супровід цього процесу, а також розроблено методичні рекомендації стосовно вдосконалення процесу виховання чуйності в дітей дошкільного віку. Теоретичні положення і практичні напрацювання можуть бути застосовані вихователями й методистами ЗДО під час удосконалення змісту комплексних і парціальних програм розвитку, укладанні навчально-методичних посібників, у плануванні та реалізації освітньої діяльності вікових груп ЗДО; науково-педагогічними працівниками під час роботи зі студентами ЗВО у процесі викладання дисциплін професійно-педагогічного спрямування, для написання курсових і магістерських робіт. Матеріали дослідження доцільно використовувати з метою підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Основні положення та результати дисертації **впроваджено** в освітній процес п'яти дошкільних закладів: Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 28 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 36 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 70 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 78 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцької початкової школи № 15 (дошкільного підрозділу) Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертації обговорювалися на засіданнях ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, кафедри дошкільної освіти, на наукових конференціях і семінарах різних рівнів:

міжнародних: «Проектування позитивного життєвого простору особистості» (Полтава, 2019), «Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти. II Міжнародні педагогічні читання пам'яті професора

Т. І. Поніманської» (Рівне, 2019), «SCIENTIFIC RESEARCH IN XXI CENTURY» (Ottawa, Canada 16-18.12.2019), «Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти» (Хмельницький, 2020), «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (Кам'янець-Подільський, 2022), «Інноваційні технології в дошкільній освіті – 2022» (Переяслав, 2022), «Полікультурна багатоманітність – шлях до діалогу та розвитку» (Полтава, 2022); «EUROPEAN SCIENTIFIC CONGRESS» (Мадрид, Іспанія, 2023);

всеукраїнських: «Дитинство XXI століття: інноваційна освіта» (Кременчук, 2018-2020), «Дошкільна освіта в Україні в умовах світових змін» (Полтава, 2019), «Технології виховання і розвитку дітей в умовах сучасного закладу дошкільної освіти» (Кам'янець-Подільський, 2020), «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» (Кам'янець-Подільський, 2020), «Еволюційні процеси в галузі дошкільної освіти: інноватика, досягнення, перспективний досвід» (Маріуполь, 2020), «Зміст української освіти у контексті інтеграційних процесів» (Дрогобич, 2021), «Освітній процес у закладах дошкільної освіти: сутність та інноваційний потенціал» (Київ, 2021) «Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі» (Полтава, 2022), «Дошкільня в сучасному освітньому просторі: досвід, інновації, перспективи» (Кам'янець-Подільський, 2023).

Публікації. Результати дисертації відображено у 12 публікаціях, з яких 8 одноосібних, у тому числі: 4 статті в наукових фахових виданнях України (з яких 2 одноосібні), 1 стаття в закордонному періодичному виданні, 5 публікацій у збірниках матеріалів конференцій, 2 публікації в інших виданнях.

Особистий внесок здобувача в отриманні наукових результатів. Особистий внесок дисертантки в працях, написаних у співавторстві з О. Гнізділовою, полягає: у розробці методичного супроводу до впровадження еколого-моральних проєктів в освітній процес ЗДО (3), у публікації з О. Гнізділовою, О. Вашак – в аналізі результатів експериментального дослідження з проблеми виховання чуйності у дітей дошкільного віку (4), у

публікації з О. Гнізділовою, О. Палехою, Р. Олексенком у розкритті критеріїв, показників, рівнів вихованості чуйності в старших дошкільників (5).

У наукових працях, підготовлених у співавторстві, доробком дисертантки слід вважати не менше 50 %. Ідеї та розробки співавторів у роботі не використовувалися.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (179 джерел, зокрема 7 іноземною мовою), 11 додатків. Повний обсяг роботи становить 419 сторінок, із них основного тексту – 189 сторінок. Дисертація містить 14 таблиць і 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ В ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У розділі на основі вивчення науково-педагогічної літератури розглянено генезис питання морального виховання дітей дошкільного віку в педагогічній теорії й практиці; окреслено термінологічне поле проблеми виховання чуйності в дітей дошкільного віку; розглянено нормативні документи, що регламентують зміст морального виховання дошкільників.

1.1 Ретроспективний аналіз теорії морального виховання дітей дошкільного віку

Як в усі періоди розвитку суспільства, так і нині питання морального виховання, духовного становлення особистості є предметом розгляду у філософії, соціології та педагогіці. У літературі поняття «чуйність» зазвичай розглядається в руслі морального виховання. Історико-педагогічний вимір проблеми морального виховання дітей дошкільного віку дає змогу стверджувати, що чуйність опрацьовувалася як одна з пріоритетних моральних рис особистості, тому означена проблема, усвідомлювана й акцентована в педагогіці з давніх часів, потребує ретроспективного аналізу.

Учені-палеолінгвісти стверджують, що навіть у початковій структурі людської спільноти поведінка дедалі більше визначалася не інстинктами (стадним, збереженням виду, материнським інстинктом), а певними нормами, загально визнаними моральними законами. Початкові норми поведінки були особливо жорстокими. Уже в період палеоліту людина мала певні уявлення про такі моральні категорії, як добро і зло, обов'язок і відповідальність. У мовах деяких народів існували слова на позначення моральних якостей. Так, у мові тасманійців – народу, який жив у палеоліті, вживалися слова «добро», «зло», «ганьба».

Науковці підкреслюють, що мораль виникла в добу матріархату. У цей період люди приручили тварин, розвинули навички рослинництва (землеробства), дізналися про магію, навчилися малювати наскельні малюнки. Мораль виникла і розвивалася в первісних сім'ях (родах), у стосунках між чоловіком і жінкою, між дітьми і батьками, ровесниками і представниками старших поколінь. Зазвичай найавторитетнішими в первісному суспільстві вважалися люди поважного віку (старійшини), саме вони були носіями різноманітних правил поведінки в тогочасному суспільстві. Учені стверджують, що поняття моралі зародилося тоді, коли в людей з'явилася свідомість і вони почали осмислювати свої дії, вчинки, аналізувати їх з погляду правильності / неправильності.

Коріння морального виховання сягають Стародавньої Греції, де ідеально розглядали фізично й морально прекрасну людину. Наприклад, Сократ (469–399 роки до н. е.) говорив про існування загальних і незмінних моральних понять. За його баченням, метою виховання дітей слід вважати не стільки вивчення природи речей, як пізнання власного «Я». Сократівське моральне виховання тісно переплетене із самовихованням, за його баченням, формування переконань свідчить про довгочасну працю над собою. Самовдосконалення особистості цей філософ уявляв процесом тривалістю упродовж свідомого життя. Ксенофонт покликається на цікаві думки Сократа: «Краще за всіх, вважаю, живе той, хто найбільше піклується про те, як стати якомога кращим, а приємніше за всіх живе той, хто більше усвідомлює, що він стає кращим» (7).

Платон (427–347 рр. до н.е.) акцентував увагу на наближенні у вищій ідеї блага, що відбувається головно через виховання, зокрема і моральне, якому відводить особливе значення. Цьому філософу належить низка важливих роздумів про послідовну державну систему виховання, він порушує питання вимог до морального виховання через позитивний приклад. Платон репрезентував своє бачення системи виховання дітей і молоді в рабовласницькому суспільстві у творах «Держава», «Закони» та «Протагор»,

у них висвітлено чітку позицію щодо виховання дітей, стосовно розширення навчальних програм, створення державної системи виховання, самовдосконалення людини протягом життя (2).

Аристотель (384–322 рр до н.е.) – учень Платона – надавав великого значення моральним навичкам і вправам у моральних вчинках. Природні задатки, розвивання навичок і розум, за його твердженням, – три основні джерела морального виховання. Цей філософ в етичному трактаті «Нікомахова етика» зазначив, що мораль має на меті навчити людину стати моральною, а водночас і щасливою. Відповідно до філософсько-педагогічної системи Платона та Аристотеля, виховання має бути зорієнтоване на розвиток гармонійної особистості.

Сенека (IV ст. до н.е.) необхідність морального самовдосконалення пов'язував із єдністю божественного, природного та людського, специфічною рисою людської природи при цьому поставала мораль, яку варто утверджувати й удосконалювати, щоб зміцнити спроможність протистояти впливові зовнішніх житейських мотивів (4, 8). Це потрактування морального самовдосконалення, уже з релігійним відтінком, підготував у майбутньому синтез етичних та християнських ідей. Визначним у цьому напрямі було етичне вчення знаного християнського мислителя Августина Аврелія, згідно з яким опорою для людини є Бог. У християнстві загальнолюдські цінності окреслені в Біблії – як заповіді Божі (5).

Підсумовуючи сказане про моральний розвиток людини в первісні часи, можна зазначити, що вже тоді приділялася неабияка увага моральному вихованню малюків, з яких цілеспрямовано виховували дорослих особистостей з певними нормами моралі, які були важливими для тодішнього суспільства.

За часів Київської Русі князь Володимир Мономах (1053-1125) у творі «Повчання дітям» рекомендував привчати дітей ще раннього віку дотримуватися загальнолюдських моральних норм, які, на його думку, були орієнтирами поведінки в суспільстві. До таких норм він уналежнював уміння

підкорятися старшим людям, поважати молодших та рівних собі, бути корисним для інших, вірним слову, захищати слабких, не лінуватися, співчувати іншим, щиросердно ставитися до оточення, не виявляти гнів, творити добро й т.ін.

На думку вчених, моральному вихованню дітей інтенсивно приділялася увага і в середньовічну епоху. Названий період, скажемо, був не найсприятливішим для розвитку моральних цінностей, бо, як відомо, правила моралі встановлювала лише церква, що повсякчас «підпорядковувалася» владі. У період середньовіччя в основу моралі було покладено християнські норми, заповіді та цінності.

Моральне виховання особистості в епоху Відродження XV–XVII ст. та в добу Просвітництва (др. пол. XVII ст. – XVIII ст.) базувалося на принципі гуманізму. Об'єктом дослідження постає людина, її внутрішня і духовна природа, середньовічне «божественне» відходить на другий план.

Розвиваючи ідеї давньогрецьких філософів Аристотеля, Демокріта, Платона і Сократа про важливість морального становлення людини, Ж.-Ж. Руссо, Я. Коменський, Дж. Локк та інші вчені створили передумови для становлення теорії морального виховання.

Відомий чеський педагог Я. Коменський (1592–1670) у трактаті «Повчання вдач» цитував учення Сенеки, який рекомендував навчитися насамперед добрим звичаям, а потім уже мудрості, оскільки без першого складно навчитися останнього (32). Мислитель у своїх творах значне місце відводив питанням дошкільного виховання. У «Материнській школі» він зазначав, що присутнім у моральному вихованні є виховання благочестя, «доброї вдачі».

Серед «доброї вдачі і добрих якостей» Я. Коменський виокремлював: благодійність – «бути приємними для інших, щоб вони були щедрими, а не скупими і не заздрісними» (Історія ДП, с. 10), делікатність (гуманність) і готовність служити старшим «буде доцільним, щоб до цього вони привчалися з дитинства» (Історія ДП, с. 10). Чеський мислитель у «Великій дидактиці»

зауважував, що вправління у моральності та чеснотах значною мірою залежить від дорослих, які виховують дітей. «Слід постійно показувати дітям добрий приклад, оскільки бог подарував дітям...пристрасть наслідувати все те, що на їхніх очах роблять інші. ...наслідуючи, вона спробує робити те ж саме...» (Історія ДП, с. 20). У своїх працях, зокрема «Материнській школі», «Законах добре організованої школи», «Великій дидактиці», Я. Коменський наголошував, що дитина проходить певний шлях: починає з доморального рівня (поведінку регулює з огляду на страх перед Богом) й удосконалюється до рівня автономної моралі (думки та поведінку узгоджує з власною совістю). Допомогти дошкільникам вивищитися на автономний рівень моралі покликані батьки (23, с. 189). Учений-гуманіст зауважував про необхідність виховання важливих позитивних рис: справедливості, пошанування старших, благодійності, люб'язності, терплячості, делікатності.

Посутній внесок у розвиток педагогічної думки належить англійському філософу, педагогові та просвітителю Джону Локку (1632-1704). Дещо пізніше, висвітлюючи зміст морального виховання у праці «Думки про виховання», ця людина особливу увагу приділяла вихованню в дітей відповідальності, чесності, сорому за недобрі вчинки. У творах Джона Локка побутує думка про те, що моральні норми, правила повинні врешті-решт стати глибинними особистісними якостями дитини (Історія ДП, с. 28). Джон Локк доводив, що дитина повинна контролювати свою поведінку, вчинки з дитинства. Силу душі філософ убачав у здатності людини обмежити себе в утіхах, чинити всупереч власним нахилам і постійно дотримуватися порад розуму, навіть коли бажання абсолютно інші (24, с. 214). Педагог був переконаний, що моральне виховання повинно здійснюватися з раннього віку, бо в цей час дитяча душа легко піддається виховним впливам.

Відомий французький філософ Жан-Жак Руссо (1712-1778) обґрунтовував необхідність морального виховання дітей з раннього віку, ураховуючи їхню «ідеальну природу», вік та можливості. У своєму педагогічному романі-трактаті «Еміль, або про виховання» автор

рекомендував починати виховання дитини раніше, ніж вона навчиться говорити та розуміти (Історія ДП, с. 44). У вченні Ж.-Ж. Руссо також наголошується на вихованні за позитивним зразком: «...перш ніж зважитися взяти на себе завдання виховати людину, треба самому стати людиною; треба в собі самому знайти приклад, який слід запропонувати» (Історія ДП, с. 50). «Нехай ваш вихованець познайомиться з долею людини і з негараздами своїх ближніх», – стверджував науковець. «Співчуття є перше відносно (тобто з відносин до людей народжується) почуття, яке є в людському серці. Тільки не намагайтеся порушувати його людинолюбства холодними моралями: ні, нехай він бачить, нехай він відчуває людські біди» (23, с. 368). Він акцентував увагу на тому, що потрібно виховувати у малюків співчуття та прихильність, бо поруч багато нещасних, хворих, які більше потребують втіхи, ніж милостині. Ж.-Ж. Руссо спрямовував бути «покровителями нещасних», справедливими, людяними, жалісливими: «...давайте не тільки милостиню, а й милосердя; справи милосердя більше полегшують лихо, ніж гроші...» (Історія ДП, с. 51).

Український філософ Г. Сковорода (1722-1794) моральне виховання вбачав у формуванні в малюків важливих чеснот: добродітності, справедливості, доброзичливості, вдячності, поміркованості, стриманості, терплячості, скромності, працьовитості, милосердя та гуманізму (12, с. 4).

Погляди Ж.-Ж. Руссо, Я. Коменського, Дж. Локка, Г. Сковороди стали підґрунтям для ідеї формування моральних якостей саме в дітей дошкільного віку. Ці філософи, просвітителі змусили звернути увагу педагогів, вихователів, педагогічної громадськості саме на цей вік – сенситивний період для формування особистості. Стало зрозумілим, що від того, які моральні якості будуть закладені в цей час життя дитини, буде в майбутньому залежати рівень моральності особистості.

Ознакою аналізованої доби є розвиток філософського вчення. Домінантне обґрунтування моралі, моральності та етики було зреалізовано І. Кантом (1724-1804). Цей філософ доводив, що мораль перебуває в межах людської свободи, воля особистості є автономною. Позитивного значення

вона набуває лише через її узгодженість із вищим моральним законом. Формула філософської системи І. Канта – «істина, добро і краса», узяті в їхній єдності, замкнуті на людині, її культурній творчості. Аналіз засадничих положень про виховання у філософії І. Канта дало підстави зробити узагальнення про те, що його концепція створила підґрунтя для розвитку наукових теорій морального виховання (4, с. 5).

Репрезентована парадигма морального виховання одержала подальший розвиток у педагогічній науці, зокрема у творах зарубіжних і вітчизняних педагогів, просвітників XVIII – поч. XX ст.

Швейцарський педагог (один з найбільших педагогів-гуманістів кінця XVIII – початку XIX століття) Йоганн Генріх Песталоцці (1746-1827) у структурі морального виховання дітей детермінує такі компоненти: почуття, вчинки та добро. Він вважав, що ефективним засобом виховання є вправляння в доброчесності (це може бути участь дітей у корисних і добрих справах, що потребує певних зусиль, відповідальності, витримки). Такого роду вправи необхідно починати впроваджувати в сім'ї, а пізніше – систематично в навчально-виховних закладах (12, с. 4).

«Чуттєвою основою моральності, – на думку Й. Песталоцці, – є почуття любові, вдячності, довіри у поєднанні з почуттями порядку, гармонії, краси. Формування моральності дитини репрезентує шлях від фізичної любові до матері і віри у неї, оскільки мати через турботу і відданість задовольняє всі потреби дитини – до людської любові і людської віри. Отже, любов до людей і віра є базовими якостями, що визначають моральність особистості» (22, с. 306-313).

Теоретик дошкільного виховання, творець поняття «дитячий садок» німецький педагог Ф. Фребель (1782-1852) стверджував, що моральне виховання має відігравати провідну роль у педагогічній діяльності задля оволодіння практичним досвідом взаємодії, спілкування. Науковець вважав, що педагогічна концепція Й. Песталоцці потребує подальшої модернізації і ширшого застосування у виховній практиці серед дітей дошкільного віку. Свої

бачення він виклав у публікації «Коротке обговорення принципів виховання та навчання Й. Песталоцці» (20, с. 158).

Письменник Л. Толстой (1828-1910) відомий не лише своєю художньою творчістю, а й широкою педагогічною діяльністю, говорив, що «неможливо добре виховати дітей, якщо сам ти поганий, і що виховання дітей є тільки самовдосконалення, якому ніщо так не допомагає, як діти» (11, с. 165). Він розглядав «початковий вік як основний у формуванні всіх духовних сил особистості людини» (Історія ДП, с. 160).

Роль морального виховання для розвитку особистості найповніше й найяскравіше схарактеризував провідний український педагог К. Ушинський (1823-1871). У статті «Про моральний елемент у вихованні» він писав: «Переконані в тому, що моральність не є необхідним наслідком вченості і розумового розвитку, переконані в тому, що моральне виховання складає головне завдання, набагато більше, першочергове, ніж розвиток розуму, наповнення голови знаннями ...» (91).

К. Ушинському належить обґрунтування ідеалу національної освіти, у якому чільне місце посідають питання виховання дітей, ідея гармонійного розвитку особистості. Гармонійно розвинена людина, за позицією К. Ушинського, – це та, у якій поєднані моральна досконалість, розумова зрілість, фізична і естетична розвиненість. Найважливішим для видатного педагога поставало моральне виховання: він сміливо висловлював переконання, що моральний вплив становить основне завдання виховання, набагато важливіше, ніж розвиток розуму і плекання знань (5).

Дослідниця М. Светницька (1855-1932), активна діячка в галузі суспільного дошкільного виховання, переконувала, що «моральні вимоги пронизують всю атмосферу Дитячого Садка і мимоволі формують душі маленьких вихованців» (Історія ДП, с. 258). На її думку, ще в дошкільному віці потрібно виховувати важливі моральні якості: щирість, любов до людей і тварин, стриманість, ввічливість.

Український педагог, що присвятила свою діяльність дошкільникам С. Русова (1856–1940) вважала формування моральної особистості основою виховної роботи. Вона констатувала той факт, що моральне виховання має обрамлювати все навчання, як, власне, і все життя, а домінуючим у цій роботі є становлення характеру. Усвідомлення моральних норм можна вважати етапом морального вдосконалення. Моральні почуття є механізмом, який перетворює моральні стандарти на суб'єктивну мораль – стійкі переживання в людській свідомості, власне ставлення людей до себе, до екзистенційних феноменів, до довкілля. Конкретний тип поведінки набуває для індивіда цінності та усвідомленості через відчуття задоволення, радості або, навпаки, – дискомфорту чи сорому. З огляду на моральні почуття, моральна свідомість і вчинки окреслюються моральним змістом. Моральна свідомість згенерує в собі знання моральних норм, сприйняття їх значущості, вираженої через моральні почуття. Важливу роль відведено волі, саме вона допомагає людині опанувати себе, слугує їй внутрішньою свободою, спонукає до моральних вчинків. Ця педагогиня акцентувала увагу на тому, що початкові моральні уявлення та почуття в маленьких дітей викликають батьки, рідні – активні учасники в житті дитини (які забавляють, пестять, колихають, купають дитину, граються з нею). Любов і турбота рідних, радість, якою оточують малюка в здоровій і дружній сім'ї, сприяє зародженню в дитини перших почуттів симпатії і любові, бажання спілкуватися з дорогими для неї людьми, а пізніше – дбати про них. Зразок поведінки членів родини стає для дитини базовим у формуванні в майбутньому з неї моральної людини (26, с. 60–61).

Організаторка народної освіти у Франції кінця XIX – початку XX століття, відома діячка в галузі дошкільного виховання П. Кергомар (1838–1925) у книзі «Дошкільне виховання і дитячі садки у Франції» наголошує також на необхідності морального виховання дошкільнят. Вона зазначала, що для успішного виховання необхідно, щоб свобода дитини була панівною, результат чого стане розвиток усіх добрих задатків дитини. На думку

П. Кергомар, «для того, щоб відрізнити добро від зла, потрібна свобода думки і дії» (Історія ДП, с. 127).

Визначна італійська лікарка, дослідниця-педагог М. Монтесорі (1870–1952) акцентувала увагу на тому, що вже в дошкільний період дитина вбирає в себе моральні норми. Саме у цей життєвий час у малюків формуються підвалини моральних якостей, почуттів, навичок моральної поведінки, моральної свідомості, що надалі слугуватимуть підґрунтям формування особистості людини. Науковиця зауважувала, що дошкільники засвоюють значний обсяг знань про навколишній світ, зокрема й про соціокультурні явища (25, с. 141). Устатковані в описуваний період дитинства уявлення і знання про культурні стандарти, морально-етичні цінності, норми, ідеали є першоосновою для формування навичок моральної поведінки (25, с.184). За позицією педагога, у дошкільному віці необхідно знайомити малюків з різними моральними категоріями: добротою, турботливістю, щирістю, чесністю, правдивістю, доброзичливістю, справедливістю, щедрістю тощо (25, с. 157). Спостерігаючи, педагогиня помічала той факт, що старші дошкільники здебільшого виявляють розуміння емоційного стану інших, відгукуються на нього.

Педагогічна спадщина польського гуманіста, лікаря і педагога Я. Корчака (1878–1942) присвячена майже винятково моральному вихованню дітей. Його праці «Право дитини на повагу» та «Як любити дитину» репрезентують унікальний закон виховання: реформи дорослого світу варто розпочинати в душах дітей» (10). Виховувати людину – означає дати їй змогу відчути радість від спілкування з нею, гордість і надію. Маленька людина, яка все це відчуває серцем, – морально досконала і здатна на моральні вчинки.

Отже, розглянуті теоретичні підходи в період XIV – поч. XX ст. до питання морального виховання розширюють межі розуміння витоків та особливостей еволюціонування поняття «моральне виховання», окреслюють процес вдосконалення його змісту.

Українська система виховання віддзеркалює давні педагогічні традиції нашого народу. Питанням морального виховання дітей присвятили свої праці видатні педагоги Г. Ващенко, А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.

Славетний український педагог, науковець Г. Ващенко (1920-1990) чільне місце відводив морально-духовному вдосконаленню особистості (18, с. 186). Імпонує думка дослідниці Л. Петренко, що ідея формування духовно-моральної особистості в спадщині Г. Ващенка приваблює тим, що безсумнівно проголошує дитину найвищою цінністю, даром Божим, до якого потрібно ставитися чутливо, а дитинство сприймати як важливий період у формуванні особистості, вихованні духовних, моральних, патріотичних почуттів (Петренко, дис., с. 343). Згідно з позицією Г. Ващенка, духовно-моральне виховання впливає на формування особистості та наповнює душу дитини високими почуттями добра, любові, милосердя (18, с. 189). Г. Ващенко був переконаний у тому, що в період дошкілля дитина опановує норми загальнолюдської моралі, з-поміж яких найбільш необхідними учений вважав християнські ідеали любові, добра, віри, надії, милосердя, правди, справедливості, людяності (17, с. 187). Г. Ващенко закликав до діяльної любові, яка має проявлятися в справах милосердя, у виконанні обов'язків стосовно своїх ближніх (Монографія, с. 193).

Він переконував, що духовно-моральне виховання досягне глибин душі дитини тільки за умови, коли сам вихователь володітиме високими почуттями любові, людяності, доброти, готовності віддавати свої сили народу, Батьківщині. Кожен педагог, указував Г. Ващенко, повинен бути моральним зразком для вихованців, проте, щоб відповідати йому, він повинен постійно і ґрунтовно працювати над собою (39, с. 182).

Принципове значення в українській педагогіці мали сформульовані А. Макаренком положення про моральне виховання дітей. Актуальними й сьогодні залишаються погляди видатного педагога А. Макаренка (1888-1939), який акцентував, що дитині варто засвоювати моральні норми в реальних

людських стосунках. Усвідомлення їхнього сенсу спричинює моральну активність, тобто готовність до свідомої поведінки в складних ситуаціях, що становить базу моральної поведінки, а також відповідальне ставлення дитини до власних дій. Відповідно до бачення А. Макаренка, моральному становленню в дитячому колективі допомагає атмосфера співпраці, добровільної взаємозалежності й доброзичливості (12, с. 8).

Хрономежі 50-80-ті рр. ХХ ст. є особливим етапом розвитку теорії морального виховання. Особливістю цього періоду є суспільна свідомість, громадська думка, виховання працелюбної людини, що має стійкі моральні риси. Теорія і практика морального виховання набула нового звучання в цей час завдяки видатним педагогам Л. Артемовій, О. Булатовій, Р. Жуковській, Є. Радіній, Т. Марковій, Д. Менджерицькій, В. Нечаєвій, Л. Пеньєвській, Р. Римбург, В. Сухомлинському, В. Холмовській та ін.

В Україні 1960 року створено «Програму та методичні рекомендації морально-етичного виховання дітей дошкільного віку», як частину великої комплексної програми «Від 4 до 17 років», укладеної скоординованими зусиллями значного колективу вчених і практиків (Міністерства освіти УРСР, НДІ педагогіки та психології УРСР, Київського та Рівненського педагогічних інститутів). У ній уточнено зміст діяльності стосовно виховання в дітей основ громадянськості, культури комунікування з однолітками й дорослими, виховання навичок дисциплінованості, організованості, дотримання правил поведінки в колективі (40).

Питанням морального виховання дошкільників під час ознайомлення з довкіллям у 50–60-х роках ХХ ст. опікувалася Є. Радіна, тісним зв'язком морального та розумового виховання у процесі ознайомлення з працею дорослих – Г. Лєскова. Проблему морального виховання за допомогою гри висвітлили Д. Менджерицька, Р. Жуковська, Ф. Левін-Щиріна. Питанню виховання моральних рис особистості в трудовій діяльності дошкільнят приділено належну увагу в роботах З. Борисової, Л. Прембської. Виховання комунікування дітей на тлі моральних засад дружби, товариськості,

гуманності досліджували О. Булатова, Т. Маркова, В. Нечасва, Р. Римбург та ін. вчені (41).

Центром та координаційним осередком досліджень питань дошкільного дитинства став відділ дошкільного виховання Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР. Студіювалося виховання дітей раннього й дошкільного віку. Чільне місце посідали дослідження, мета яких – моральне виховання дошкільників. Досліджувалися такі важливі питання: посилення виховної функції гри, еволюція емоційно-вольових якостей дітей в умовах сімейного та суспільного виховання і т.ін. Напрацювання науковців та інноваційний на той час практичний досвід було узагальнено в «Програмі виховання в дитячому садку» 1962 р. Примітно, що як одне із важливих завдань у цю програму увійшло виховання гуманних рис поведінки.

Значний внесок в еволюцію теорії морального виховання стали праці української дослідниці Л. Артемової та її наукової школи. У 60-х роках ХХ ст. увагу Л. Артемової зосереджувала на визначенні особливостей організації ігрової діяльності в дитячому садку та пошуку шляхів налагодження ігрової взаємодії дошкільнят у творчих іграх та іграх із заздалегідь визначеним змістом і правилами (42). Важливим елементом її наукового пошуку стала така прогресивна ідея: ефективність соціального виховання слід убачати в тому, що особистісні якості активно формуються в ігровій діяльності, у якій дитина засвоює норми і правила поведінки, знайомиться з навколишнім життям (43).

Суттєве значення для розробки теорії морального виховання мали такі праці дослідниці: «Виховання поведінки дітей в іграх» (1964р.), «Моральні норми засвоюються з дитинства» (1968 р.) та низка наукових статей «До питання про ігрові відносини дітей в дидактичних іграх» (1961р.), «Організація взаємовідносин в іграх з правилами» (1963р.), «Формування взаємин між дітьми старшого дошкільного віку в процесі освоєння правил в іграх» (1965р.), «Вплив правил різного змісту на поведінку старших дошкільнят в дидактичних і рухливих іграх» (1967р.), «Планування роботи з

організації та керівництва творчими іграми» (1968р.), «Формування суспільних рис дітей у взаєминах» (1969р.) тощо (44).

Щодо морального виховання, Л. Артемова вивчала проблему взаємовідносин у дитячому колективі. Вона розробила й апробувала власні методики вивчення структури вікової групи дитячого садка, статусу Я і взаємного впливу дітей в ігрових мікрогрупах. Установлено, що у процесі комунікації діти вибудовують взаємини, базовані на особистих симпатіях та інтересі до спільної діяльності, що присутньо впливає на формування суспільних якостей цих дітей. Спостереження за емоційними проявами дітей потвердило значну роль їх у моральному розвитку дітей дошкільного віку, у конструюванні теплих стосунків із ровесниками. Емоції, на думку вченої, реалізують орієнтувальну і регулювальну функції, сприяють тому, що діти не лише знають ті чи ті правила поведінки, а й повною мірою прагнуть дотримуватися їх. У гуманних стосунках з оточенням у дошкільників формуються стійкі моральні уявлення, вони практикують у моральних взаєминах. Результати досліджень Л. Артемової висвітлені в монографіях «Моральне виховання дошкільників» (1974р.), «Формирование общественной направленности ребенка-дошкольника в игре» (1988р.) за її авторства (40).

З огляду на концепцію Л. Артемової науковці та наукові кореспонденти відділу дошкільного виховання НДПІ УРСР досліджували оптимальні педагогічні умови, що детермінують позитивну взаємодію дітей у процесі ігрової активності. У працях цієї вченої визначено зміст доступних для дітей моральних уявлень, можливості втілення їх у стосунках упродовж гри чи в процесі праці (40).

У ці роки до розробки проблем морального виховання особистості долучився знаменитий український педагог, публіцист, письменник В. Сухомлинський (1918-1970). Він зазначав, що моральне виховання – це поступове збагачення дитини знаннями, вміннями і досвідом, це розвиток розуму, ставлення до добра і зла, підготовка до боротьби проти всього, що йде проти прийнятих у суспільстві моральних засад (78). Він вважав, що еволюція

моральних якостей у дитинстві дошкільника відіграє найпосутнішу роль, оскільки в цей час емоції та думки постійно закріплюються, вони сприяють виробленню світогляду та звичок позитивної поведінки (78). З вихованням моральної якості в дитини цей педагог пов'язує підготовку й виховання не лише гарного / поганого громадянина, а й передбачення його майбутнього життєвого рівня, добробуту.

Найважливішим у моральному вихованні В. Сухомлинський розглядав конструювання в структурі особистості людяності, гуманізму. Він звернув увагу на активізацію почуттів у дітей: кожен дошкільник має пройти емоційну школу, або школу виховання добрих почуттів. Педагог описував у своїх творах різні почуття до батьків, рідних, близьких, до інших людей, обов'язок перед ними, Батьківщиною, розуміння життя, добра і зла у ньому, особливості виховання позитивних моральних якостей і норм поведінки.

В. Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям» наголошував, що «...дитина – дзеркало морального життя батьків. Найцінніша моральна риса хороших батьків, що передається дітям без особливих зусиль, – душевна доброта матері й батька, вміння робити людям добро. В сім'ях, де батько і мати віддають частку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі і прикрощі людей, діти виростають добрими, чуйними, щиросердними» (Історія ДП, с. 388). Педагог стверджував, що моральне виховання дитини важливе вже з перших кроків свідомого життя.

Діти мають усвідомлювати, що в житті, окрім радощів, є й горе, хвороба, самотність. В. Сухомлинський переконував, що не варто відмежовувати дітей від людських проблем і страждань. Необхідно пробуджувати в малят почуття милосердя до хворих, немічних, бідних. Етичні твори В. Сухомлинського спонукають дітей замислитися над тим, що треба усвідомлювати моральну відповідальність перед близькими і сторонніми людьми, уміти оцінювати свої вчинки з погляду загальнолюдських норм моралі, співчуття.

«Світ вступає у вік Людини. Більше, ніж коли б то не було, ми зобов'язані думати тепер про те, що ми вкладаємо в душу людини», – зазначав

педагог (27, с 526). Своїми творами він вчив, як виховати дошкільника чуйною, доброю, справедливою особистістю. В. Сухомлинський написав 1500 дитячих творів з потужним виховним впливом. Це оповідання, розповіді, казки, легенди, притчі, новели, есе, художні замальовки. Його твори пробуджують допитливість, розкривають зміст пізнання світу через моральність. Педагог уводить своїх героїв у зовсім не однозначні ситуації. Це, зокрема ситуації конфлікту, морального вибору, добра і зла. Що цікаво, не кожного разу в них високі моральні якості виявляють дорослі (28, с. 46). Творчість В. Сухомлинського ненав'язливо, але ефективно виховує у дітей людяність.

У 80-х роках ХХ століття теорія і методика морального виховання еволюціонує під впливом досліджень наукової школи Л. Артемової. Її учні (Н. Кудикіна, В. Павленчик, І. Школьна, К. Стрюк – НДІ педагогіки УРСР) визначили педагогічні умови та специфічні напрями комплексного формування суспільних уявлень, морально вмотивованих взаємовідносин і реалізації їх у процесі невимушеної комунікації дітей (40).

У цей же час до вдосконалення методики моральної освіти дошкільнят долучається Т. Поніманська, аспірантка Науково-дослідного інституту дошкільного виховання АПН СРСР, вона досліджувала проблему виховання активного ставлення до виконання моральних норм поведінки старшими дошкільниками. Кандидатську дисертацію на тему «Засвоєння старшими дошкільниками моральних норм у спільній трудовій діяльності» вона захистила в 1983 році.

Питання морального виховання особистості дошкільника активно було порушено в «Типовій програмі виховання і навчання у дитячому садку» (1984 р.), укладеній на принципах системності й науковості на матеріалі тривалих досліджень за дітьми дошкільного віку колективом педагогів, психологів, мистецтвознавців (наукових співробітників НДІ дошкільного виховання АПН СРСР). Завдання програми – формувати гуманні почуття та уявлення про чуйність, доброту, справедливість, сміливість, скромність, добро

і зло, виховувати турботливе ставлення до оточення, уміння помічати образу, труднощі, смуток й водночас прагнення допомогти, захистити (41).

Отже, у наукових працях і в державних програмах навчання і виховання дітей у 60-80 роки ХХ століття наголошувалося на потребі морального виховання, а формування чуйності було розглянено в контексті морального становлення особистості дітей-дошкільників.

У 90-х роках ХХ століття з погляду нової «Концепції дошкільного виховання», що мала на меті перебудову виховного процесу з огляду на особистісно-орієнтований підхід, процес морального виховання розглянено як долучення дитини до світу загальнолюдських і національних цінностей.

Видатний український учений-народознавець М. Стельмахович (1934-1998) у своїх працях наполягав на тому, що українці здавна вчили дітей співчувати, захищати, допомагати. Ставлення до довкілля в народній педагогіці вважали одним з визначників людської доброти (13, с. 129-130). М. Стельмаховичу належить визначна роль у глибинному дослідженні української етнопедагогіки. Його значний науковий доробок містить народознавчі засади морального виховання дітей. Цілком поділяємо погляд на те, що моральні риси дошкільнят здавна формувалися щоденно в сім'ї. З раннього дитинства малого члена сім'ї привчали до посильної праці. Діти спостерігали, що батьки пораються по господарству, вони мали уявлення про різновиди праці. Обов'язки у сім'ї розподілялися згідно зі статтю та віком. Батьки працювали на городі (саджали, поливали, прополювали рослини, збирали врожай), доглядали за домашніми тваринами (годували, випасали, прибирали за ними, лікували). У цьому процесі діти брали активну участь, що давало змогу розвивати гуманістичні риси характеру.

Як бачимо, українська народна педагогіка репрезентує емпіричний досвід трудового і морального виховання дітей з перших років життя. З огляду на її засади, ставлення дітей до природи є складником моральності. Українська народна педагогіка орієнтувалася на відсутність необхідності поділу на корисне та шкідливе для дітей. Дитина сама робила висновки про цей поділ,

підростаючи, для маленької ж дитини весь світ мав бути добрим, позитивним. За такого підходу, був переконані наші предки, малюк згодом виростав «дитиною-добротворцем». Сказане помічаємо в казках, де «малята-звірята» завжди мали позитивні риси, слухаючи казку, дитина бажала їх захистити, доглянути, бо вони менші, слабші. Згадуючи народне виховання, слід говорити і про родинне, що було спрямоване на формування навичок догляду за тваринами, зокрема забороняло робити тваринам зло, знущатися. Батьки чітко знали: якщо дитина ображає природу, то в майбутньому з такої дитини виросте жорстока людина. Їхнім завданням було навчити ставитися до природи турботливо, не завдавати прикрощів жодній, навіть найменшій, істоті, рослині.

Неоцінений внесок у справу морального виховання малечі зробила провідна вчена в галузі дошкільної освіти Т. Поніманська (1954-2016), яка обґрунтувала новий напрям дослідження – гуманістичне виховання. Вона схарактеризувала особистісні пріоритети гуманістичного виховання дошкільнят у процесі соціалізації дитини та гуманістичні цінності педагога як основи його професійної підготовки. Обґрунтовано концепцію гуманістичного виховання, висвітлено її психолого-педагогічні засади.

Т. Поніманська моральну культуру розуміла основою виховання особистості з початку життя. Вік до школи вона вважала першим періодом становлення особистості, часом формування підґрунтя характеру особистості, ставлення до оточення, до себе, засвоєння норм моральності. На її думку, у дошкільному дитинстві відбувається стрімкий розвиток малюка, формуються якості, які виявляють його як людину (6, с. 26-27). Суттю морального виховання вона вважала «формування моральної позиції, ціннісних орієнтацій, інтересів і потреб особистості, досвіду моральної поведінки, дієве засвоєння норм моралі» (6, с. 3).

Науковиця наголошувала, що ще в дошкільному періоді надзвичайно важливо подбати про необхідні умови всебічного розвитку специфічних для цього вікового періоду якостей дитини, бо відомо всім, що скоригувати

помилки педагогів і батьків у вихованні дітей в майбутньому буде дуже важко або й неможливо взагалі (6, с. 27). У формуванні цілісної особистості дитини-дошкільника Т. Поніманська вирізняла важливість співпраці педагогічного колективу закладу дошкільної освіти та батьківської громадськості стосовно питань морального виховання дітей (31, с.4).

Т. Поніманська спиралася на дослідження Л. Виготського, який стверджував, що дитина може зрозуміти об'єктивне значення засвоєваних норм і вимог і перейнятися до них відповідним моральним ставленням, коли у неї накопичений власний практичний досвід (11).

Подальші наукові дослідження проблеми гуманізації виховання провели учні Тамари Ілліви за такими напрямками:

- виховання відповідальної поведінки в дітей категорії старшого дошкільного віку (Фасолько Т., 2000);
- педагогічні умови створення гармонійних взаємин батьків та дітей старшого дошкільного віку (Косарева О., 2006);
- педагогічні умови формування гуманістичної спрямованості спілкування старших дошкільників (Козлюк О., 2009);
- виховання гуманної поведінки дітей – старших дошкільників у взаємодії дошкільного закладу освіти та сім'ї (Врочинська Л., 2009)
- виховання милосердя в молодших школярів в умовах кардіоревматологічного санаторію (Глінчук Ю., 2011).

Результатом творчих пошуків ученої та представників її наукової школи стали навчальні посібники, одноосібні й колективні монографії, зокрема: «Моральне виховання дошкільників» (1993; 1997), «Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку» (2006), «Виховання людяності» (2008), «Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності» (2012), «Соціальний розвиток дитини (старший дошкільний вік)» (2014) та ін.

Співзвучними з ідеями Т. Поніманської є погляди провідної дослідниці сучасності О. Кононко стосовно морального виховання дошкільників. У своїх

дослідженнях О. Кононко зауважує, що в дошкільному віці відбувається становлення дошкільника як суб'єкта предметно-практичної діяльності, що маркує вдосконалення його практичних дій (функціональні здобутки) і водночас формування здатності до самостійної моральної активності, самоорганізації та саморегуляції (особистісні здобутки) (16, с. 18). Учена наголошує, що в старшому дошкільному віці дитина вже здатна діяти за власною ініціативою і контролювати моральну поведінку (10, с. 108).

Питання виховання гуманних цінностей, моральних якостей дошкільників залишається і зараз на порядку денному багатьох дослідників. Зокрема, у роботах психологів і педагогів І. Беха, Л. Виготського, Г. Жирської, І. Кона, О. Леві, А. Реги та ін. висвітлено теоретичні засади морального виховання. Серед наукових інтересів інших авторів – О. Кононко, В. Котирло, Л. Стрелкової – еволюція моральних почуттів у дошкільній психології та педагогіці. Наукові праці І. Беха, В. Киричок, Т. Поніманської висвітлюють проблеми формування моральних почуттів, цінностей, морального розвитку особистості. У теорії і практиці дошкільної освіти останнім часом спостережено тенденцію підвищення інтересу до проблеми формування гуманних почуттів змалку, доброзичливих взаємин у дитячому колективі, прищеплення дітям уміння бути людьми серед людей.

Неабияку увагу до себе привертають сучасні дисертаційні праці, у яких вивчено й представлено: виховання в дітей старшого дошкільного віку милосердя (І. Княжева, 1992), становлення оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дошкільників (А. Богущ, О. Монке, 2002); стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу (О. Кошелівська, 2002), педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників (А. Гончаренко, 2003), морально-етичне виховання старших дошкільників засобами фольклору (О. Кисельова, 2009), народна педагогіка в контексті морального виховання дошкільнят (І. Бабій, 2012), умови еволюції моральних форм поведінки в навчально-ігрових активностях дошкільників (С. Заболоцька, 2013), формування

доброзичливості в дітей – старших дошкільників (О. Доманюк, 2019), теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх вихователів до морально-духовного виховання дошкільників за допомогою засобів художньої літератури (О. Монке, 2020) тощо.

Сучасний освітній простір демонструє, що проблемами морального виховання дошкільників опікуються такі науковці, як Н. Гавриш, Л. Калуська, О. Каплуновська, І. Коган, О. Кошелівська, Н. Лисенко, Л. Лохвицька, О. Мельничук, Н. Химич, Н. Черепаня та ін. У деяких наукових розвідках, зокрема І. Беха, В. Білоусової, А. Богуш, Т. Кравченко, Т. Поніманської, І. Рогальської та інших, увагу акцентовано на потребі знайомити дітей якнайраніше з моральними поняттями, уявленнями, учити їх робити добрі справи, виховувати в них необхідні моральні особистісні якості.

Провідний учений сьогодення І. Бех наголошує, що дитина здатна до саморозвитку, оскільки постійно здійснює внутрішню діяльність, зорієнтовану на моральне самовдосконалення» (3, с. 609). Це забезпечується внутрішнім мотиваційним узгодженням (спонуками) і проявами зовнішньої поведінки. Сприйняття й опанування дошкільниками моральних уявлень (знань про моральні норми), їх усвідомлення і виявляє моральне виховання дітей цього віку (4, с. 421).

Прихиляємося до думки вченого, що моральна вихованість дошкільників є підґрунтям їхнього душевного розвитку. Слід навчати дітей аналізувати свої почуття, думки, вчинки, мистецтву прагнути до вищого, доброго. Педагог наголошує, що форми та методи у виховному процесі можуть бути багатограничними, головне, щоб вони слугували для формування в дитини доброти, готовності допомогти, здатності до жертвовності, бажання віддавати більше, ніж брати, уміння розуміти почуття інших (21, с. 16-21).

Дослідник писав, що значущим у вихованні дошкільників є почуття цінності іншої людини. Саме в аналізованому віковому часі проявляється інтенсивно психологічний механізм емпатії, коли ті чи ті емоційні переживання однієї дитини породжують відповідні емоційні прояви в іншій.

На тлі співчуття до іншої дитини може експлікуватися морально значущий вчинок (21, с. 16-21).

Науковець ототожнює гуманістичне виховання з двома світами, де є діти з їхнім розвивальним потенціалом та дорослі – носії високих духовних цінностей. І. Бех стверджує, що «ці світи мають бути пов'язані міцно на педагогічній основі. Їхня духовно перетворювальна сила залежатиме від того, якою мірою вихователь розуміє вихованця та володіє ефективною виховною технікою. Саме це засвідчує справжню цінність виховання» (29, с. 21). На його думку, мораль не може бути успадкованою, вона виховується. І її рівень достатньою мірою залежить від вміння педагога проникнути у душевний світ дитини.

Значний унесок в еволюцію теорії і методики морального виховання дітей-дошкільників нині зробила Л. Лохвицька. За її слушним висловленням, «важливим в опануванні норм і правил моральної поведінки є період дошкільного дитинства як етап сенситивності розвитку багатьох сфер і формування основ особистості» (5, с. 5). Вона наголошує, що дошкільний вік потрібно вважати етапом накопичення морального досвіду, який необхідний дошкільникам для соціалізації особистості (19, с. 12).

Погоджуємося з тим твердженням, що реалізація завдань морального виховання в нашій державі має потужне значення, що слід зважати на вікові та індивідуальні особливості, норми суспільної моралі, принципи регулювання поведінки тощо. У час дошкільного дитинства педагогам потрібно сформувати в малюків моральні почуття і якості, спрямовувати їх на засвоєння норм та правил поведінки, розвивати відповідні мотиви й звички задля збереження, зміцнення здоров'я та повноцінної життєдіяльності (32, с. 135).

Л. Лохвицька вважає за необхідність формувати в дітей-дошкільників загальнолюдські моральні якості, орієнтувати їх на те, що дотримання моральних правил має великого значення, учити диференціювати позитивні та негативні вчинки, оцінювати їх, зміцнювати дитячу позицію дотримуватися

моральних правил у щоденному житті незалежно від ситуації, упорядковувати уявлення дитини про чуйність, доброзичливість, допомогу тим людям, хто її потребує та кому вони здатні надати її, роз'яснювати морально виправдані шляхи протидії злу.

Отже, пріоритетною позицією сучасних учених є розуміння актуальності та облігаторності морального виховання у дітей-дошкільників. Важливе місце у структурі морального виховання посідають моральні якості особистості.

У цьому параграфі ми проаналізували еволюційний процес морального виховання протягом усього існування людства. Зазначено, що кожна епоха проголошувала певні базові цінності, на яких і будувався виховний процес з дітьми. Ми звернули увагу, що зміст морального виховання детермінувався актуальними потребами тогочасного суспільства. Підсумовуючи викладене, зауважимо, що дослідженням теоретико-методичних аспектів морального виховання дітей-дошкільників займалися різні покоління як українських, так і зарубіжних дослідників. Попри досить широкий спектр різнобічних наукових праць, присвячених об'єкту вивчення, констатуємо, що й досі не існує об'єктивної комплексної педагогічної праці, яка б репрезентувала педагогічні умови виховання чуйності в дітей дошкільного віку.

1.2 Програмно-методичне забезпечення виховання чуйності в дітей дошкільного віку

У сучасному суспільстві проблема розвитку моральної та духовної культури суспільства вирізняється надзвичайною актуальністю, з огляду на що абсолютно очевидним постає необхідність акцентування уваги на дошкільному дитинстві – найбільш сприятливому періоді морального розвитку та духовно-культурного становлення особистості. У цей час у дітей спостережено формування моральних та духовних почуттів, рис характеру і духовно-моральних звичок, засвоєння норм і правил поведінки. Особливістю

цього віку є і те, що він відповідає за морально-етичний розвиток дитини, що потім стане підґрунтям для генерування стійких особистісних якостей. З огляду на сказане підкреслимо, що формування всебічно розвиненої особистості, що має стійкі моральні цінності – безперечно, пріоритетне завдання дошкільної освіти. З-поміж базових якостей особистості присутнє місце відведемо чуйності як моральній рисі, яка детермінує суспільну зорієнтованість особистості та реалізується на тлі турботи про потреби, бажання й запити інших людей, уважності до їхніх проблем, інтересів, співчуття до довкілля, готовності допомагати (8, с.70–71). Необхідно додати, що проблему виховання чуйності в дітей дошкільного періоду зумовлено суспільними викликами, необхідністю реалізації положень гуманістичної парадигми виховання, особистісно-орієнтованого підходу.

Теорії й методиці виховання первинних якостей особистості дитини-дошкільника присвячені роботи О. Брежневої, Н. Гавриш, Л. Зданевич, І. Кіндрат, О. Рейпольської та ін. Попри вже достатньо накопичений ученими й педагогами-практиками досвід морального виховання, проблему виховання чуйності в дітей дошкільного віку остаточно не розв'язано, вона потребує подальшого наукового опрацювання.

Орієнтири морального виховання дошкільнят знайшли своє відображення в Базовому компоненті дошкільної освіти та в комплексних освітніх програмах розвитку і виховання дітей. Базовим компонентом дошкільної освіти є державний стандарт, що маніфестує вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів освіти дошкільника, а також умови їх досягнення згідно з міжнародними стандартами якості освіти (1, с. 3). Стандарт зорієнтований на продовження виховних традицій українського суспільства, збагачення їх сучасними вітчизняними досягненнями, прогресивними світовими тенденціями у сфері освіти. В основу Стандарту покладено традиційні для дошкільної освіти ідеї гуманістичної педагогіки, що передбачають гуманне ставлення до дитини, теорію природовідповідності,

згідно з якою треба розвивати в дитини її задатки та здібності, ідеї про казку та гру як засоби гармонійного розвитку особистості» (1, с. 3).

Ключові компетентності дошкільника формуються в різноманітних видах діяльності за такими освітніми напрямками: 1) «Особистість дитини»; 2) «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»; 3) «Дитина в природному довкіллі»; 4) «Гра дитини»; 5) «Дитина в соціумі»; 6) «Мовлення дитини»; 7) «Дитина у світі мистецтва». Усі ці напрями вибудовують базу для збагачення та поглиблення змісту освіти на наступних рівнях освіти (1, с. 5).

Еволюції особистості дитини, генеруванню її моральних якостей (чуйності, співчуття, доброти) в закладі дошкільної освіти сприяє взаємодія з педагогами, з батьками, побудована на засадах гуманізму. Так, у новій редакції Базового компоненту дошкільної освіти (2021р.) та чинних освітніх програмах проголошується ідея особистісного розвитку дитини-дошкільника. В основу Стандарту покладено ідеї гуманістичної педагогіки, тобто орієнтування на гуманне ставлення до дитини.

Відповідно до Базового компоненту, освітній процес для дошкільників має відбуватися як формування досвіду дитини у процесі комунікування з дорослими та однолітками в усіх видах діяльності, реалізованих в універсальному розвивальному (ігровому) середовищі на засадах діяльнісного, компетентнісного, особистісно зорієнтованого, інтегрованого, соціокультурного принципів організації освітнього процесу (1, с. 31-32).

Автори зауважують, що природним середовищем для духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення є сім'я, яка несе повну відповідальність за забезпечення належних умов еволюції маленької людини. Якщо дитина відвідує заклад дошкільної освіти, то це не звільняє батьків від виховання та розвитку малюка (див. закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Конвенцію про права дитини, інші нормативно-правові акти) (1, с. 32). Поняття про моральні норми виникають і закріплюються в дошкільників через призму відповідних уявлень батьків. Під час

«батьківського виховного процесу» в дітей формується ідеал моральності, з яким вони порівнюють свої погляди, думки, вчинки і який прагнуть наслідувати. Добре, коли в сім'ї панує свобода, взаємоповага, рівність, турбота, відповідальність.

У Базовому компоненті зауважується про роль педагогічних працівників дошкільної освіти, яким варто будувати освітній простір на принципах гуманності. «Це передбачає сформованість гуманістичних цінностей педагогів, особистісної зрілості, широкого світогляду, високого рівня освіченості, а також практичну вмільість створювати відповідне означеним цінностям освітнє середовище, будувати взаємини з вихованцями на засадах партнерства, здатність до розуміння себе та іншого, розуміння конкретної ситуації буття кожної дитини» (1, с. 32-33).

Аналізуючи Базовий компонент дошкільної освіти, ми встановили, що всі освітні лінії освітнього процесу включають елементи морального виховання, але вважаємо за доцільне звернути увагу на таку освітню лінію, як «Дитина в соціумі», де наголошується, що дошкільник повинен орієнтуватися у світі людських стосунків, співчувати та співпереживати іншим, учитися погоджувати свої бажання, інтереси, дії з іншими членами суспільства (1, с. 16). У Державному стандарті дошкільної освіти зауважено й про необхідність формування в дітей навичок соціально-визнаної поведінки. Водночас, на жаль, у цьому нормативному документі не звернено увагу на виховання чуйності як важливої моральної якості, що, за нашою позицією, певною мірою може негативно позначитися на формуванні особистості дошкільника.

Реалізацією вимог Базового компоненту дошкільної освіти є чинні комплексні освітні програми загальноукраїнського рівня впровадження, зокрема «Дитина», «Стежинки у всесвіт», «Українське дошкілля», «Світ дитинства», «Соняшник», «Впевнений старт», «Скарбниця моралі» тощо. Проаналізуємо їхній зміст з позиції морального виховання дошкільника.

Важливою програмою, яка передбачає виховання чуйності в дошкільників, є освітня програма «Дитина», передбачена для дітей від двох до семи років (лист МОН України № 1/11-4960 від 23.07.2020 р.). У ній простежено поетапне виховання позитивних рис характеру дошкільників. Згідно з принципом концентричності, морально-етичні уявлення дітей від молодшої до старшої групи поступово розгалужуються й ускладнюються. Зокрема, вихованців молодшого дошкільного віку ознайомлюють із позитивними рисами характеру, учать розуміти їхній зміст, бачити в конкретних ситуаціях і вчинках. Щодо середніх дошкільників, то їх учать співчувати рідним, відгукуватися на прохання про допомогу. У групах старших дошкільників поглиблюють уявлення про моральні якості людей, удаються до аналізу художніх творів, на тлі якого генерують узагальнені етичні уявлення, спонукають до мотивованої моральної оцінки та самооцінки конкретних проявів моральної / аморальної поведінки, зорієнтовують ще не сформовану особистість до наслідування еталонів гарної поведінки (3, с. 36, 116, 167). Познайомлення дітей із світом соціуму дає змогу сконструювати морально-етичні уявлення про людські стосунки, успішну комунікацію.

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» (лист МОН України № 1/11-4988 від 23.05.2017 р.) містить завдання з формування основ духовно-моральних якостей. Огляд освітньої лінії «Дитина в соціумі» для дітей третього року життя констатує той факт, що в дітей варто формувати елементарні прояви моральної поведінки в соціумі, розвивати почуття прихильного ставлення до людей, співчуття, симпатію, формувати вміння радіти чужим успіхам, засмучуватися чужим невдачам, допомагати за необхідності (10, с.23-24). Автори програми пропонують створювати на четвертому році життя сприятливі умови для формування моральної поведінки, моральної свідомості, навчати дитину диференціювати добрі / погані вчинки, оцінювати їх, за необхідності надавати допомогу, за своєю ініціативою виявляти співчуття (10, с.65-68). Аналізована програма привертає увагу до виховання в дітей багатьох особистісних якостей:

організованості, дисциплінованості, чемності та ін. Водночас, на жаль, вихованню чуйності в програмі достатньої уваги не приділено. Це можна було представити в розділі «Формування основ духовно-моральних якостей», але в ньому лише комплексно представлено перехід від сприйняття змісту окремих вчинків та аналізу їх до узагальнених понять про гарну поведінку, дотримання правил поведінки (10, с.181- 182).

Вивчаючи комплексну освітню програму для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства», рекомендовану Міністерством освіти і науки України (лист МОН України від 26.06.2015 р. № 1/11-8964), ми приділили значну увагу освітній лінії «Дитина в соціумі», що висвітлює зміст виховання доброзичливості в дітей дошкільного віку. З дошкільного дитинства в малюків формується поняття та уявлення про спілкування з оточуючим світом. У цьому віці діти активно пізнають світ, вчаться взаєминам з оточенням, намагаються розв'язувати проблеми. Автори програми зауважують про необхідність вивчення таких понять, як «сім'я», «родина», формування навичок виявляти свою любов, повагу, підтримку, співчуття та допомогу, чуйність, доброзичливість, негативне ставлення до грубощів, опікуватися молодшими та захищати їх. Усі ці навички надають великого значення ознайомленню дошкільнят з моральними нормами та правилами поведінки, водночас варто більше акцентувати увагу на вихованні чуйності в дітей дошкільного віку (9, 7).

Не можна не проаналізувати й комплексну програму розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник» (лист МОН України від 02.07.2013 р. № 1/11-10788), що демонструє основні завдання розвитку, навчання та виховання дітей четвертого-шостого років життя відповідно до Державного стандарту дошкільної освіти України. Ця програма дає чіткі поради стосовно виховання низки гуманних почуттів: доброти, чуйності, товариськості, співчуття, милосердя впродовж періоду перебування дитини в ДЗО. Розглядаючи цю освітню програму, ми зафіксували систематичність у вихованні із цього напрямку. Розділ «Розвиток і виховання душі та серця»

покликаний формувати й удосконалити в дітей уявлення про моральні якості особистості, людські взаємини, поведінку, розвинути моральні емоції та почуття, сформувати навички моральної поведінки в людському суспільстві. Програма вчить дітей бути доброзичливими, виявляти турботу до оточення, жаліти та співчувати, відгукуватися на прохання інших дітей, розвиває здатність виявляти емпатію, прагнення приносити радість довколишнім (4, с. 23-24; с. 108).

Необхідним для нашої роботи стало звернення й до альтернативної програми «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» за редакцією К. Крутій (лист МОН від 14.07.2020 р. № 22.1/12-Г-274). Ця програма спрямована на цінності та інтереси дитини, ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх проявів життя, формування культури інженерного мислення (10).

Науковий інтерес викликає також парціальна програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» (лист ІТЗО від 25.07.2014 р. № 14.1/12-Г-1359), укладена згідно з вимогами Базового компонента дошкільної освіти. Вона маніфестує змістові компоненти, які поглиблено висвітлюють питання морального виховання дітей, вони репрезентовані на тлі всіх освітніх ліній інваріантного складника: формування етичних уявлень, розвиток моральної свідомості і саморегуляції, гуманних почуттів і емоцій, навичок моральних взаємин, моральної поведінки. Дамо позитивну оцінку цій програмі й скажемо, що її автори намагаються не лише представити загальні поняття про мораль, а й уявляють навчально-виховний процес так, щоб у процесі його діти усвідомлювали норми моралі. Згідно з програмою, дитину вчать виявляти любов, співчуття, милосердя, доброту, турботу до рідних людей, однолітків, дорослих (5).

Оновлена й удосконалена редакція програми для старших дошкільників «Впевнений старт» одержала гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (Лист МОН України № 1/11-7684 від 01.08.2017 р.). Вона зорієнтована на педагогів та батьків вихованців. Зміст цієї програми відображає організацію взаємодії дорослого з дошкільником так, щоб було

забезпечено збалансований особистісний розвиток дитини дошкільного віку в різних видах активності, а не тільки «знаннєвий приріст» відповідно до основних змістових напрямів програми.

Крім чинних освітніх програм, ми проаналізували методичні розробки. На наш погляд, на особливу увагу заслуговує методичний посібник «Розумне виховання сучасних дошкільнят» (2015), де схарактеризовані детально методи, форми й засоби освітньої роботи, зорієнтовані на формування базових особистісних якостей у дошкільників віку, з-поміж яких чільне місце відведено чуйності. Автори посібника (Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Рейпольська) запевнюють у тому, що виховання чуйності доцільно здійснювати в різних формах: заняття, ігрова діяльність, бесіди, читання літературних творів з подальшим їх обговоренням, колективні розмови. Серед методів методисти пропонують розв'язання проблемно-пошукових ситуацій, моделювання, дидактичні ігри, вправи, звернення до досвіду дітей, колективне сюжетоскладання та ін. Важливими засобами для них постають мультфільми, літературні твори, прислів'я, приказки, коректурні таблиці та ін. (8, с. 70–84). Цікаво, що посібник концентрує досвід педагогів з формування базових особистісних якостей дошкільників за участі літературних проєктів.

Нам імпонують розроблені Л. Лохвицькою парціальна програма й методичні матеріали до неї – за авторства Л. Лохвицької та О. Михайленко:

- програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі», схвалена МОН України для реалізації в закладах дошкільної освіти (32);
- зошит «Крокуємо доріжками добра» до програми «Скарбниця моралі», схвалений комісією з дошкільної педагогіки і психології Науково-методичної ради з питань освіти МОН України (лист ІМЗО від 04.05.2018 р. № 22-1/12-Г-241), який містить розвивальні, дидактичні та графічні завдання і вправи морального змісту для старших дошкільників. Ігрові завдання та вправи зінтегровані у вісім тематичних доріжок: «Про мораль знати – негаразди обминати» (моральна

свідомість); «Дорослих поважати і чемним зростати» (моральні стосунки з дорослими); «З дітьми дружно жити і їх розуміти» (моральні стосунки з ровесниками); «Довіру проявляти і співпереживати» (моральні почуття та емоції); «Добрі манери здобувати і ввічливим ставати» (моральні якості); «Хороші справи творити й завжди їм радіти» (моральна поведінка); «У злагоді бути – про образи забути» (моральне ставлення); «Себе оцінити і кращим зробити» (моральна саморегуляція). Ці тематичні лінії покликані вдосконалити в дітей уже набуті моральні уявлення і знання, розвинути моральні емоції та почуття, сформувані нові навички моральної поведінки в людському суспільстві. У зошиті зазначена індивідуальна робота з дитиною, яка має на меті активне діяльнісне опрацювання нею матеріалів морального змісту за 8-ма тематичними блоками (доріжками) з огляду на народну мудрість (33);

- навчально-методичний комплект «Добрі поради на щодень», що містить 8 картин-ілюстрацій («Віночок чеснот для дитини») і методичні рекомендації, до яких уходять добірка літературних творів, різні види розвивальної роботи морального змісту про основні чесноти, спрямовані на покращення в старших дошкільників здобутих моральних знань про норми і правила гідної поведінки, формування моральних емоцій та почуттів, закріплення навичок поведінки в соціумі згідно з моральними вимогами. Метою автора стала організація колективної (фронтальної, підгрупової), а також індивідуальної роботи з дітьми старшого дошкільного віку на моральну тематику (35);
- збірник ігор «Моралинки для Миколки і Маринки» до програми «Скарбниця моралі», метою якого є забезпечити реалізацію завдань морального виховання дошкільників. У збірнику подано 170 різновидів ігрових технік (вправ, ігор, завдань) за розділами програми «Скарбниця моралі» та близько 60 варіантів виховних психологічних ситуацій

морального змісту для дошкільників четвертого-шостого років життя (молодшого, середнього, старшого дошкільного віку) (36);

- книжка «Моральна пектораль» для читання дітям, вона підготовлена як літературний додаток у навчально-методичному комплекті до парціальної програми «Скарбниця моралі». Книжка містить літературний матеріал (авторські твори різних жанрів і фольклор) для розповідання та читання дошкільникам дорослими про правила морального поведіння в середовищі, про прояви моральних якостей і потребу морального ставлення одне до одного. Виклад змісту творів адаптований до вікових особливостей дитячого сприймання (четвертий–шостий роки життя) та поданий із методичним коментарем до них (37);
- навчально-методичний посібник із морального виховання дітей-дошкільників «Калейдоскоп моральності для дошкільнят». У ньому в практичному розрізі представлено проблему морального ставлення особистості на дошкільному етапі дитинства, запропоновано конспекти моральної взаємодії з дітьми молодшого, середнього і старшого дошкільного віку з використанням «моральних путівників» – ляльок (38).

Підсумовуючи, зазначимо, що в сучасному українському суспільстві вагоме місце в умовах дошкільної освіти відведено моральному вихованню дітей. Цілісний аналіз програмно-методичного забезпечення сучасної дошкільної освіти переконав, що виховання моральних якостей у дошкільників є домінантним компонентом виховання їхньої загальної культури. У Базовому компоненті дошкільної освіти та в сучасних програмах моральному вихованню вналежнено одне з чільних місць. Проаналізовані чинні в 2018–2021 навчальних роках комплексні освітні програми для дошкільників спонукають до висновку про їхній ґрунтовний підхід стосовно організації морального виховання в ЗДО, у більшості з них ознайомленню дітей дошкільного віку з моральними нормами й правилами поведінки надано вагоме значення, проте вихованню чуйності не приділено достатньої уваги.

1.3 Термінологічний аналіз педагогічної сутності основних категорій і понять

Посилаючись на сказане вище, потвердимо, що моральне виховання дітей є однією з наболілих сучасних проблем. Назріла необхідність створення в суспільстві моральної атмосфери, яка сприяла б утвердженню в усіх сферах суспільного життя гуманного ставлення до людини, вимогливості до себе й інших, довіри, чесності, що було б поєднано з високою відповідальністю.

Духовно-моральне виховання дітей-дошкільників передбачає такі поняття: мораль, моральність, моральне виховання. Дуже важливо піддати їх логіко-семантичному аналізу, адже ґрунтовне осмислення логічного змісту понять криється в його семантичній наповненості. Аналізуючи словникові статті та психолого-педагогічні джерела, ми доходимо висновку, що нині немає єдиного трактування змісту зазначених понять.

Доречною, на наш погляд, є думка відомого українського вченого С. Гончаренка про мораль як одну з форм суспільної свідомості, систему поглядів і уявлень, норм та оцінок, які врегульовують поведінку людей (2, с. 216).

В. Бусел розглядає поняття моралі не як одну з форм суспільної моралі, а як систему норм і принципів поведінки, що виявляється в ставленні один до одного та до суспільства загалом (1, с. 690).

Абсолютно таку саму позицію щодо трактування поняття «мораль» знаходимо в академічному тлумачному словнику, де цей феномен декодується як система «норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства» (15, с. 47).

За дефініцією Т. Поніманської, мораль, так як і право, політика, традиції, на всіх етапах розвитку суспільства є важливим регулятором людської поведінки і людських відносин. З погляду гуманістичної свідомості, основою особистості є її моральний розвиток, який виявляється в сповіданні нею системи поглядів, уявлень, норм оцінок, що регулюють її поведінку (3, с. 73).

Для усвідомлення досліджуваного поняття слушною є думка педагога-сучасниці Л. Лохвицької. Учена розглядає мораль як суспільне явище, форму суспільної свідомості, сукупність норм, правил і принципів поведінки людей, систему поглядів та уявлень, норм і оцінок, які зовнішньо регулюють (детермінують і обмежують) поведінку особистості, повчальний висновок (переносне значення). Мораль, на її думку, є засобом розв'язання соціальних і міжособистісних конфліктів з погляду справедливості (4, с. 99).

Інтегруючи в собі моральну свідомість, моральні відносини, мораль є складним феноменом, реалізованим у реальному житті особистості, її щоденній взаємодії із суспільством, природою, в уявленні себе, своїх думок і дій. Стосовно сказаного вище присутніми є й усвідомлення норм та принципів загальнолюдської моралі й моралі середовища, у якому перебуває людина, і дотримання їх у щоденній практиці, і послуговування ними, оцінюючи реалії суспільного буття, людські вчинки, зокрема і свої. Описувані якості не передаються генетично, бо вони конструюються на тлі соціалізації людини під впливом соціальних інститутів, найперше у процесі виховання і самовиховання. Міцність сформованих моральних рис залежить від механізму, закладеного в основу педагогічного впливу на особистість дитини.

Дефініція «мораль» пов'язана тісно з поняттям «моральність». І в повсякденні часто ці поняття вживають як синонімічні. Ба більше, це переноситься часто і в наукову літературу. Деякі дослідники (Д. Мастеров) справедливо зауважують, що більшість філософів минулого, а відповідно і сучасності, вважали ці поняття тотожними, спираючись на факт співзвучності цих слів із семантичним значенням латинського слова «*mores*» – «звичаї», тобто фактично асоціювали моральність із соціумом.

Однак багато науковців-сучасників слушно зауважують, що потрібно розрізняти поняття моралі й поняття моральності, адже мораль є формою суспільної свідомості, системою певних норм і вимог, правил поведінки запропонованих людині суспільством, а моральність – психологічна структура особистості, яка приймає або відкидає ці вимоги / норми, усвідомлює їх

потребу і відчуває внутрішню необхідність у них. Отже, мораль – сукупність норм, принципів і правил, що пропонуються суспільством і регулюють поведінку індивідів у процесі діяльності та комунікування, а моральність є складним комплексним особистісним утворенням, що передбачає усвідомлення та реалізацію утверджених у суспільстві моральних норм і правил поведінки, законів, взаємин людей та їхніх моральних переживань (Лохвицька Л. Скарбниця моралі, С.77), (4, с. 99-100).

Утвердження моральності спостережено в процесі багатоманітної діяльності дітей, у різних людських відносинах, у які дитина вступає зі своїми однолітками і дорослими в різних ситуаціях. Тому моральність є визначальною у здійсненні особистістю морального вибору, внутрішня настанова індивіда діяти відповідно до совісті та волі.

Водночас моральне виховання є основним цілеспрямованим процесом, що прогнозує зміст, форми, методи і прийоми педагогічних впливів (5, с. 23). Результат морального виховання можна вбачати по тому, що в особистості з'являється набір моральних рис. Є така закономірність: чим міцніше вони сформовані, тим менше відхилень від моральних засад, прийнятих у суспільстві, спостерігається в особистості, тим вище оцінка її моральності. Процес становлення особистості і її моральної сторони не може бути обмежений віковими межами, він продовжує видозмінюватися упродовж життя. Дошкільний період вирізняється високою сприйнятливістю до соціальних впливів. У цей час дитина вбирає в себе способи комунікування та поведінки, орієнтуючись при цьому на власні спостереження, висновки, наслідує дорослих. Пробуючи й помиляючись, дитина опановує елементарні соціальні норми існування в людському суспільстві.

Можна сказати, що моральність людини є результатом засвоєння і прийняття нею норм моралі, що набувають регулювальної сили, детермінують її поведінку, ставлення до світу й до себе. Моральність виявляється у свідомому вільному виборі способу дій, здатності до моральної поведінки.

На сьогодні, попри велику кількість педагогічних досліджень, немає єдиного загальноприйнятого визначення терміна «моральне виховання». Питаннями морального виховання опікувалися такі науковці: Л. Виготський, Т. Поніманська, О. Кононко, І. Бех, Л. Лохвицька та ін.

У педагогічному словникові моральне виховання дефінують як «цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів і формування звичок і навичок моральної поведінки людини» (2, с. 216).

За тлумаченням Т. Поніманської, моральне виховання – це цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки (6, с. 223).

Термін «моральне виховання» в педагогічних працях детермінований, зокрема, як «цілеспрямований процес організації та стимулювання різнобічної діяльності, спілкування, спрямований на оволодіння моральною культурою поведінки, ставлення до навколишнього світу» (7, с. 210).

Дослідниця В. Білоусова оцінювала моральне виховання як організований міжособистісний взаємозв'язок педагога з дитиною на основі норм і принципів гуманізму. Педагогиня називала гуманізацією виховання оволодіння відносинами, що забезпечують морально-емоційне тло взаємного розуміння, поваги й турботи про іншого, безкорисливого ставлення до будь-якої особистості. У цьому разі, як підкреслювала методистка, інші люди сприймаються як вища життєва цінність, викликають адекватне сприйняття ставлення до себе (6, с. 187).

Поняття «морального виховання» тісно переплетене з похідним поняттям – «моральний розвиток». Т. Поніманська переконує, що з позицій гуманістичної свідомості базою особистості є її моральний розвиток, експлікований у сповідуваній нею системі поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку (17, с. 92). Можна вважати моральною ту особистість, якщо вона завжди діє зважено стосовно інтересів інших людей, у власних діях

керується загальнолюдськими цінностями, здатна відповідати за свої вчинки. Отже, як підсумовує вчена, моральний розвиток – це рівень засвоєння уявлень про моральні норми, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки (17, с. 92).

Опорною теорією морального розвитку особистості є стадіальна концепція, автором якої вважається швейцарський психолог Ж.-Ж. Піаже. Основним постулатом цієї теорії вважають положення про те, що рівень розвитку мислення визначає рівень розвитку моральних суджень дитини. Ж.-Ж. Піаже представив вікову періодизацію моральної свідомості дитини, що дало змогу оцінити вікову специфіку моральної орієнтації і розв'язання моральних дилем (19, с. 45). Цей учений схарактеризував дві стадії морального розвитку особистості дитини – гетерономну (коли моральні судження формуються на основі регуляції нею як об'єктом з боку дорослих) і автономну (дитина рівноправна з дорослими, постає суб'єктом моральної саморегуляції) мораль.

Ж.-Ж. Піаже, аналізуючи розвиток моральних суджень у різному віковому періоді дошкільників, зауважував, що дітям молодшого, середнього і навіть старшого дошкільного віку природні автономна мораль, некритичне ставлення до вимог дорослих. Діти цього вікового періоду оцінюють свої вчинки за результатом (17, с. 97). Учений апелює до морального реалізму дитини – концепції, згідно з якою вважають, що в дітей дошкільного віку значно вище розвинута логіка моральних суджень, ніж моральні почуття (17, с. 97).

Американський психолог Л. Кольберг запевнював у тому, що «моральний розвиток – це самостійний послідовний процес, а не відображення загального пізнавального розвитку» (18, с. 187). Цей учений, погоджуючись з ідеями Ж.-Ж. Піаже, наголошує, що моральний розвиток дитини відбувається відповідно до стадій; кожна стадію можна оцінити за якісними відмінностями; стадії спостерігають у певній послідовності, жодна стадія не може бути пропущена, зворотного руху стадій не існує; якісні характеристики стадії – це

визначальна риса морального розвитку дитини в певний віковий період, при цьому дитина може демонструвати усвідомлення моралі згідно з пройденими стадіями та переходити у своєму розумінні на наступну, вищу стадію (але не далі). Поступальний рух дитини на вищу стадію можливий лише із заохоченням, навчанням або практикою. Крім того, дітям притаманне залучення вищої з досягнутих до цього часу стадій.

Л. Кольберг визначає такі стадії морального розвитку:

- Рівень I – доконвенційний (людина судить про моральну допустимість дій за їх прямими наслідками; фокусується на зовнішніх наслідках, тому що ще не навчилася інтеріоризувати соціальні норми та суспільне розуміння доброго і поганого):

Стадія 1. Дитина поводить себе слухняно, щоб уникнути покарання. Вона ще не розуміє понять «некрасиво», «соромно» або «непристойно», але для неї відомі дії «не можна» і «стій». Іншими словами, дитина не розуміє, що добре, а що погано, але вже починає усвідомлювати, що їй можна, а що не можна. Поведінка визначається заборонами й покараннями за їх порушення.

Стадія 2. Дитина поводить себе слухняно, щоб отримати нагороду. Робить правильні вчинки, бо щось отримує за це. І «правильними» вона вважає саме ті дії, за виконання яких її винагороджують. Моральних суджень, як і раніше, немає, існує тільки принцип особистої вигоди.

Доконвенційний рівень заснований на егоцентризмі дитини. Образ дій диктують, обмежують і заохочують батьки.

- рівень II – конвенційний (про моральність вчинку дитина судить з огляду на думку суспільства. Конвенційний рівень властивий школярам і дорослим. Формування моральних суджень відбувається ззовні. Людина дотримується правил суспільства, у якому живе, його моральних законів і намагається не порушувати відомі моральні підвалини. Громадські правила рідко підлягають ретельному аналізу та сумніву. Цей рівень супроводжують конформізм, намагання відповідати суспільним очікуванням і жертвування особистими інтересами на користь думки соціуму.

Стадія 3. Дитина навчилася дивитися на себе збоку, із позиції оточення. Усвідомлює силу громадської думки і розуміє, що таке сором. З'являється відчуття поваги та подяки. Поведінка визначається прагненням бути хорошим в очах більшості.

Стадія 4. Дитина починає не тільки дотримуватися загальних правил, а й відстоювати свої права, спираючись на них. Поняття про хороше та погане диктується суспільством, мораль визначається зовнішніми силами.

Цей рівень, особливо друга його стадія, характерна для більшості людей.

- рівень III – постконвенційний (автономія у формуванні моральних суджень. Людина усвідомлює, що є окремою від суспільства і може мати власну думку, яку навіть має право поставити вище загальної. На постконвенційному рівні людина перестає наслідувати соціальні норми, якщо вони йдуть врозріз з її особистими переконаннями. Відбувається формування власних критеріїв моральності, власного судження про хороше та погане, власної моралі. Деякі вчені вважають, що багато людей ніколи не досягають постконвенційного рівня моральних суджень):

Стадія 5. Людина усвідомлює, що існують різні думки та погляди. Їх необхідно приймати і поважати, але немає обов'язку їх дотримуватися. Моральні правила умовні, гнучкі і можуть бути змінені, якщо того вимагає ситуація.

Стадія 6. Поведінка людини перестає залежати від особистої вигоди, думки більшості, моральних чи юридичних законів суспільства. Дія стає самоціллю. Людина чинить так тому, що сама вважає це правильним. Інші фактори не грають ролі (20, с. 34).

У нашому контексті потребують уваги звернення до поглядів ученого Л. Рувинського, який у 1980-х роках описав етапи морального виховання. Ми вважаємо, що його концепція висвітлює моральне становлення дитини дошкільного віку. Розглянемо її більш детально. Дослідник виокремив початковий, основний і кінцевий етапи морального виховання. Першим він визначив початковий етап, який стимулює виникнення передумов для

морального зростання особистості й полягає в оточенні вихованців моральними зразками – своєрідними зовнішніми стимулами, підґрунтям розвитку їхньої активності. Аналізований етап формує базові умови для накопичення досвіду моральної поведінки. Основним етапом Л. Рувинський назвав другий. На цьому етапі з'являється мотивація, зовнішні зразки мотивують особистість до діяльності, моральні звички і взаємостосунки переходять у розряд особистісних. Третій етап (кінцевий) передбачає створення умов для можливості морального вибору особистістю доцільної форми її поведінки.

Зовнішні впливи на особу дитячого віку та її внутрішні зусилля перероджуються в моральну поведінку. Якщо мотив визначається як моральний, то він стимулюватиме до морального вчинку. Системність моральних вчинків сприяє формуванню моральних якостей в особистості, а це реалізується на тлі морального виховання (5, с. 18–22).

Дослідниця Т. Поніманська по-іншому виокремлює рівні морального розвитку дошкільника:

1. Уявлення про моральні норми. У період молодшого дошкільництва з'являються перші уявлення про те, що є добрим / недобрим. Спостережено це в процесі формування нових стосунків між дитиною та дорослим. Еволюцію самостійності дитини в цей період супроводжує потреба в спільній діяльності з дорослими, у співучасті в їхньому житті. Бажання позитивної оцінки, схвалення своїх дій, підтримки позитивно сприяє організації процесу засвоєння дитиною моральних норм. На цей час в дошкільника чітко виявленою стає позиція «захисника» норм поведінки, їхнім еталоном постає дорослий. Зазвичай, скаржачись, діти повідомляють, що хтось з однолітків не дотримався правил поведінки чи вимог дорослого. Початковий етап становлення в дітей уявлень про добро та зло, про правила поводження з оточенням, ставлення до своїх і чужих вчинків пов'язаний із безпосереднім ставленням до людей, що ставлять ці вимоги (17, с. 93).

2. Моральні почуття і мотиви поведінки. У старшого дошкільника моральні почуття та знання суголосні з почуттям обов'язку. Особа в цьому віковому періоді вже може усвідомлювати моральний зміст власної поведінки. Слід говорити вже про внутрішні моральні інстанції (Л. Виготський), тобто прагнення чинити відповідно до моральних норм не тому, що так хочуть дорослі (батьки чи вихователі), а тому, що насамперед це приємно собі й іншим (17, с. 223).

Упродовж дошкільного періоду еволюціонують внутрішні моральні якості, зокрема:

– Почуття власної гідності. Дошкільник відчуває гордість як за свою поведінку загалом, так і, наприклад, за добре виконану роботу, гідний вчинок зокрема.

– Почуття сорому. Виявляється в зниклоості від поганого вчинку, провини – спершу під впливом зауважень дорослої особи (“Як же тобі не соромно!”), а пізніше – під впливом почуття власної гідності (“Погано поводитися, чинити не треба не тому, що можна бути покараним, а тому, що просто соромно”). Дошкільникові стає поступово соромно найперше від того, що принижують його гідність докорами, і задля уникнення їх, сорому загалом він утримується від вчинків, які будуть засуджувати.

– Почуття обов'язку. Виявляється у формі емоційних станів і розвивається в широкому діапазоні: від задоволення, яке 3-4-річний дошкільник відчуває під час схвалення дорослим його поведінки, і до радості в 5-6 років за гарний вчинок, наприклад, допомогу другові, виконане доручення. Науковці поверджують, що в 6-7-річних дітей почуття обов'язку стає мотивом для їхньої поведінки, присутньо переживається, стійкішає. Описуване почуття зумовлює поведінку, генерує вияв турботи про друзів, симпатії, відповідальності, чуйності, ініціює подолання егоїстичних тенденцій в поведінці. У цьому віці, однак, воно ще не властиве всім дітям. Велике значення для засвоєння моральних норм надається такій особливості дітей, як прагнення до комунікування з однолітками, що може бути задоволене тільки

дотриманням моральних вимог і правил, орієнтуванням на можливість бути зрозумілим у колективі. Інколи конфлікт або й просто грубий учинок може бути підкріплений незнанням правил поведінки в тій чи тій ситуації, нерозумінням, чого слід уникати. Негативний досвід дошкільника може спричинити замкнутість, відчуження та інші небажані наслідки. Таких дітей вважають «важкими», більшість із них відчувають недостатню увагу, нерозуміння в спілкуванні з однолітками, саме тому вони часто конфліктують із педагогами, батьками, друзями (17, с. 93-94).

3. Звички моральної поведінки. Для виховання моральної поведінки слід забезпечувати єдність мотивів та дій особистості. Моральні мотиви схиляють до певної дії, наділяють поведінку особистісним змістом. У дошкільному періоді дитини виструнчується ієрархізація мотивів поведінки, що є свідченням моральної вихованості. Схожий на перший погляд учинок може бути згенерований різними мотивами й маніфестувати різні рівні засвоєння норм. До прикладу, один дошкільник допомагає одноліткові, сподіваючись на його вдячність і в майбутньому на підтримку, інший хоче, щоб його моральний учинок помітив і схвалив педагог, третій – бо його друг опинився в складній ситуації, четвертий співпереживає та керується цим почуттям.

Моральне виховання передбачає формування в дитини системи домінуючих мотивів, що корелюють з моральними нормами та детермінують її стосунки з оточенням. Цінним аспектом розвитку мотивів поведінки дошкільників є підвищення рівня усвідомленості їх: дитина поступово розуміє, чим її вчинки зумовлені, як вони пов'язані з наслідками поведінки. Сказане стає можливим з огляду на розвиток у дошкільника самосвідомості, тобто чіткого розуміння того, ким він насправді є, які якості йому притаманні, як інші до нього ставляться, чим таке ставлення зумовлене. Самосвідомість експлікує себе через самооцінку, тобто вміння оцінювати власні досягнення та невдачі, якості та можливості. Еволюція самосвідомості не означає зовсім, що дошкільник уже не потребує виховного впливу дорослих. Як стверджував французький психолог Анрі Валлон (1879 – 1962), щоб особистість дитини

віком від 3 до 6 років розвивалася, украй необхідна прихильність оточення. У разі її відсутності дитина може стати жертвою тривожних переживань, страхів, вона стає схильною до психічної атрофії, наслідки якої часто помітні впродовж усього життя й позначені на смаках та волі особистості (17, с. 93-94).

4. Основи соціальної компетентності. На розвиток особистості дошкільника вказує зміна її активності в соціальних ситуаціях. Ідеться про вплив середовища та ставлення до нього дошкільника. Розуміння значущості цих явищ виявляє принципову відмінність між навчально-дисциплінарною та особистісно-орієнтованою (гуманістичною) концепціями виховання. Гуманістична педагогіка опікується вихованням свідомого ставлення дитини до явищ дійсності, навчально-дисциплінарна ж домінуючу роль відводить формувальним впливам середовища.

Ранній вік демонструє формування «базисної довіри до світу» (Е. Еріксон), що полягає в уявленні дитини про надійність дорослих людей, емоційну близькість із ними. За умови правильного виховання така довіра трансформується у відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших, інтерес до комунікування. У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні ці якості розуміють як основу соціальної компетентності дитини, до якої уналежнюють:

- орієнтування в людському всесвіті (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, особи різного віку, статі, професії тощо);
- здатність розуміти іншу особу, її потреби, особливості поведінки, настроїв;
- уміння поважати інших, допомагати їм, турбуватися про них;
- уміння обирати ситуації спілкування та спільної діяльності.

Соціально компетентний дошкільник здатний бачити своє місце в системі стосунків, адекватно себе поводити (17, с. 93-94; 6, с. 225-227).

Учені доводять те, що абсолютно всі моральні норми є доступними для засвоєння сучасними дітьми. Їх не варто поділяти на «дорослі» і «дитячі». Водночас педагогам слід пам'ятати, що знання у дошкільників формуються у

вигляді уявлень. Не треба вимагати від дітей усвідомлення понять, у цьому віковому періоді вони мають усвідомлювати, що бути чуйним, турботливим, ввічливим, справедливим – це позитивно.

Моральним уявленням і судженням дошкільників властиві елементарність, конкретність, зв'язок із почуттями. Слід, щоб виховання створило для людини «другу природу», її ідеї мають трансформуватися в переконання, переконання – у звички, звички – у нахили. Слабкий розвиток уявлень про норми і правила поведінки знижує рівень моральних мотивів, обмежує моральну поведінку (17, с. 97).

У контексті цього педагог має розуміти, що існує система рівнів моральної вихованості особистості. Таку систему запропонував К. Платонов (Педагогічна психологія: навчальний-методичний посібник - Власова О.І.), дослідник чітко розмежував внутрішню та зовнішню вихованість на різних етапах.

У дошкільників формуються моральні переконання – певною мірою пережиті, а потім узагальнені моральні принципи, норми. Їх слід розглядати як раціональну основу моральної діяльності особистості, вони дають змогу діяти свідомо, усвідомлюючи необхідність, доцільність певного вчинку.

Учені Т. Поніманська та І. Дичківська акцентують увагу на тому, що в процесі формування моральних якостей у дітей дошкільного віку педагог повинен допомагати вихованцям плекати в собі самостійність, культуру комунікації, налаштованість на вчинки згідно з нормами моралі (17, с. 98).

Зазвичай рівень моральних уявлень посутньо випереджає еволюцію поведінки дитини, оскільки для їх формування слід витратити значно більше часу та тренувань. Утілення уявлень про моральні норми в життєві вчинки дошкільників у процесі різноманітних життєвих ситуацій реалізується як складний процес.

У наукових працях Т. Поніманської підкреслюється, що в періоді дошкілля вирішальними для поведінки дитини постають моральні почуття, що експлікують бажання та емоційні стани, обарвлюють психічні процеси.

Дослідниця дає визначення поняттю «моральні почуття». Для неї це стійкі переживання у свідомості людини, що надалі зумовлюють її вольові реакції, ставлення до себе, інших людей, явищ суспільного буття (17, с. 223).

Варто звернути увагу на взаємозалежність понять «моральні почуття» та «знання». Можна вважати, що вони зв'язані між собою через почуття обов'язку. Діти – старші дошкільники вже у змозі усвідомлювати моральне значення власної поведінки (17, с. 223).

Науковці дефінують поняття «моральна свідомість» сферою суспільної свідомості, що висвітлює реальні стосунки та врегульовує моральний аспект діяльності людини. Моральна свідомість генерує моральні уявлення, принципи, ідеали, поняття добра та зла тощо, які зінтегровані в систему поглядів на покликання людини, сенс її існування.

За переконанням психологів, конструювання моральної поведінки має таку послідовність: життєва ситуація – морально-чуттєве переживання – моральне осмислення ситуації і мотивів поведінки – моральний вибір учинку – вольовий стимул – моральний учинок – моральна спрямованість поведінки – моральна якість. Усталені в дошкільному віці основи моральної спрямованості особистості певною мірою детермінують майбутнє її існування, а скоригувати допущені батьками, педагогами помилки в моральному вихованні дітей важко або й взагалі неможливо (6, с. 223).

Як наслідок цього, у дошкільників формуються моральні переконання – так звані пережиті та узагальнені моральні принципи й норми. Саме вони постають раціональним підґрунтям моральної діяльності особистості, дають змогу їй чинити свідомо, усвідомлюючи необхідність, доцільність певного вчинку.

Як стверджує Т. Поніманська, зміст морального виховання підпорядкований як вічним цінностям, так і конкретним потребам суспільства, які з часом змінюються. Моральне виховання, наголошує вчена, засноване на принципах рівноцінності особистостей педагога і дитини, гуманістичності

змісту та засобів виховання, довіри й поваги, створення позитивної емоційної атмосфери, творчої взаємодії педагога та дитини (6, с. 223).

Науковці дослідили, що в дошкільників еволюціонують внутрішні моральні якості, зокрема почуття власної гідності, сорому, обов'язку.

Варто надати увагу внутрішньому стану, гуманним почуттям і емоціям, які спонукають людину до моральних вчинків – духовності. Наприклад, почуттю радості, пов'язаному з усвідомленням користі своїх дій для ближніх, або переживання, яке виникає через завдану шкоду оточуючим. Отже, моральні якості – це сукупно взяті прийняті і добре засвоєні особистістю моральні норми, принципи та правила, які застосовуються добровільно й адекватно.

Виховання моральних якостей дітей можна вважати проблемою, яка завжди була в епіцентрі уваги дослідників. Загалом зроблено значний внесок у розвиток теорії морального виховання дошкільників, проте виховання чуйності – пріоритетної моральної риси – досі на маргінесах. Наукова література репрезентує незначну кількість розробок методики педагогічного впливу задля розвитку цієї, як зазначають Р. Буре, М. Воробйова, Р. Жуковська та ін., «базової» моральної якості в дітей.

Визначенню поняття «чуйність» приділяється значна увага в педагогічній літературі. Науковці розглядають його з різних сторін. Наведемо трактування цього поняття в таблиці 1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Трактування дефініції «чуйність»

Автор визначення	Визначення дефініції
1	2
Педагогічний словник за редакцією М. Ярмаченка	Чуйність – моральна якість, складник культури поведінки, що характеризує ставлення до оточуючих і передбачає: піклування про потреби і бажання людей, уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, що хвилюють, думок і почуттів; розуміння мотивів, якими керуються люди у своїй поведінці; тактовне ставлення до самолюбства, гордості та почуття власної гідності інших людей (22, с. 235)
Академічний тлумачний словник української мови	Чуйність – уважність і сердечне ставлення до людей; чуливість (8, с. 381)
За сучасним словником з етики	Чуйність – моральна якість, яка характеризує ставлення особи до оточуючих її людей, є проявом культури особистості, її гуманістичної налаштованості. Вона виявляється в уважності, ввічливості, доброзичливості, відкритості, ширості, тактовності тощо (8, с. 392)
Н. Гавриш	Чуйність – моральна якість, що визначає суспільну спрямованість особистості та виявляється в турботі про потреби, запити й бажання оточуючих, уважності до їхніх інтересів, проблем; співчуття до навколишніх, готовності прийти на допомогу (13, с. 70-71)
О. Кононко	Чуйність – вміння дитини помічати ситуацію, в якій одноліток відчуває емоційний дискомфорт, та брати активну участь у відновленні емоційного благополуччя того, хто страждає. Вона засвідчується емоційною сприйнятливістю, вмінням співпереживати, здатністю дитини ініціювати конструктивну допомогу й підтримку однолітку (25, с. 125)
Л. Лохвицька (Скарбниця моралі С.89)	Чуйність – вміння жити радіщами й турботами інших людей, здатність бережно та прихильно ставитися до близьких і брати участь у пошуку шляхів розв'язання їхніх життєвих проблем. Чуйність може виявлятися як співпереживання, співчуття і поєднуватися з тактовністю і уважністю.
Л. Сологуб	Чуйність – вміння ставити себе на місце інших, бачити в них подібних собі. Дієвість цієї якості проявляється в активній безкорисливій допомозі, полегшенні тяжких почуттів інших людей. У розумінні емоційного стану оточуючих проявляється такт, культура почуттів, які сприяють становленню доброзичливих взаємин (12, с. 126)

1	2
Г. Свідерська	Чуйність – морально-психологічна якість особистості, що характеризує ставлення людини до інших людей і виявляється в емпатійності (здатності людини безпосередньо відчувати психологічний стан іншого та адекватно відгукуватися на нього, намагаючись полегшити або розділити його через вияв співчуття та співпереживання), доброзичливості (здатності людини виражати добре ставлення, приязнь), тактовності, ввічливості (умінні поводитися з іншими обережно, не ображаючи та не принижуючи їхню гідність, виявляти люб'язність, чемність, дотримуватися суспільних правил поведінки) та турботливості, наданні практичної допомоги (уважності до потреб інших людей, прояву піклування про них) (10, с. 130-138)
О. Вержиховська	Чуйність – характеризує внутрішнє ставлення особистості до оточуючого і передбачає співпереживання з іншими людьми їхніх радощів, потреб, страждань, бажань тощо; уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, думок і почуттів; розуміння мотивів їхньої поведінки; тактовне ставлення до їх самолюбства, гордості. На її думку, чуйність тісно пов'язана з повагою, скромністю, співчуттям, довірою, великодушністю, благородством, шляхетністю (11, с. 7-13.)
І. Бех	Чуйність – усвідомлення необхідності брати участь у розв'язанні проблем інших людей (рідних, однолітків, дорослих), бути причетним до них (21, с. 759)
Р. Буре	Чуйність – це уміння дитини помічати ситуацію, в якій одноліток відчуває емоційний дискомфорт, і брати активну участь у відновленні емоційного благополуччя того, хто страждає (23, с. 34)
О. Лобач (Шовкомуд)	Чуйність – здатність відчувати і розуміти стан іншої людини через усвідомлення власних переживань. Це відбувається шляхом співпереживання і проявляється у формі дієвого співчуття та широкій співрадості (14, с. 157)
Л. Стрелкова	Чуйність – емпатійний процес, спрямований на допомогу, складається з трьох компонентів: співпереживання, співчуття і внутрішнє сприяння, де сама дія виведена за межі цілісного процесу (15, с. 14)
О. Гаврилова	Чуйність – моральна якість, що характеризує ставлення особистості до оточуючих і передбачає турботу і увагу до їхніх потреб, запитів, бажань, думок, почуттів, ввічливе поводження з усіма; «базова» якість, на основі якої формуються інші моральні якості – великодушність, ввічливість, чесність, щедрість тощо (24, с. 48)

Досить ґрунтовно цю проблему висвітлив І. Бех, що ввів в обіг термін «вчинок-чуйність», що позначає міру причетності однієї людини до життя

іншої, зокрема її справ, турбот, самопочуття. Учений переконує, що вихованцеві психологічно простіше здійснити вчинок-чуйність щодо особи, яку він любить або якою дорожить. Як бачимо, виховання таких почуттів передує чуйному ставленню особистості до людей загалом (16, с. 25).

Ураховуючи специфіку нашого дослідження, необхідним є додаткове узагальнене розкриття поняття чуйності. Аналіз дефініцій вітчизняних і зарубіжних науковців дав змогу сформулювати авторське визначення поняття чуйності, яке б відповідало потребам нашого дослідження і ґрунтовно висвітлювало б зміст поняття.

Чуйність – це морально-вольова якість особистості, яка проявляється у співчутливому, прихильному, емоційно-позитивному ставленні до дорослих та однолітків; у готовності допомагати, в умінні підтримати, співпереживати радощі, страждання, піклуватися та отримувати задоволення від взаємодії, уважно ставитися до інтересів інших, їхніх проблем, думок і почуттів, розуміти мотиви поведінки.

Виховання чуйності в дітей дошкільного віку слід схарактеризувати як спрямований процес виховання в дошкільника співчутливого, уважного ставлення до оточення (рідних, близьких, однолітків, тварин) і формування вміння помічати ситуації, у яких інша людина, жива істота, антропоморфний (наділений людськими рисами) об'єкт відчуває емоційне неблагополуччя, застосовувати в цих ситуаціях дієві способи, створені задля відновлення позитивного стану.

Аналіз наукових праць і власний досвід проведення емпіричного дослідження дозволив нам встановити специфічні особливості формування цієї якості, а саме: у молодших дошкільників ми простежили, що переважають емоційні реакції, знання про моральні норми, чому їх потрібно дотримуватись; у період середнього дошкільного віку дитина розуміє про заходи впливу за недотримання моральних правил, а старші дошкільники вже усвідомлюють поняття «чуйність» та розуміють відповідальність за власні дії.

У процесі роботи з молодшими, середніми і старшими дошкільниками ми побачили, що процес формування чуйності є найбільш ефективним для останніх, оскільки цим дітям властиве вже не тільки розуміння про моральну якість, але й безпосереднє усвідомлене використання цієї якості.

Отже, чуйність – це здатність дошкільника виявляти емоційну реакцію та відгукуватися стосовно стану іншої людини, співчувати та співпереживати іншим людям, розуміти їх внутрішній стан, особистісне системне новоутворення, яке має певну структуру. До структурних компонентів виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку ми вналежнюємо когнітивний, мотиваційний та діяльнісний:

- когнітивний компонент визначає наявність знань про емоційну сферу дитини, розрізнення позитивних і негативних емоцій; розуміння змісту поняття «чуйність» та проявів цієї моральної якості в повсякденному житті; вміння самостійно розрізняти чуйний та байдужий (жорстокий) вчинок;
- мотиваційний компонент характеризується: усвідомленням необхідності бути чуйними; позитивним ставленням до прояву чуйності; умінням помічати емоційне неблагополуччя інших; наявністю емпатійного відгуку на переживання іншого; станом взаємовідносин дошкільника з оточенням (прагненням прийти на допомогу, співчувати, співпереживати, бути доброзичливим, турботливим, небайдужим);
- діяльнісний компонент характеризується вмінням добирати доречний спосіб реалізації чуйності, бути тактовними у спілкуванні, самостійно виявляти турботу; реагувати на прикрощі і засмучення інших, виявляти співчуття до іншої людини чи тварини (несправедливо скривдженої, слабкої, маленької, хворої, безпритульної, незалежно від її зовнішньої привабливості); самостійно і безкорисливо допомагати ровесникам та іншим нужденним без нагадування і підказки.

Отже, для того, щоб проаналізувати специфіку виховання чуйності, ми потрактували дефініції моралі, моральності, морального розвитку, його стадій, морального виховання, моральної якості, моральної свідомості, етапи її

формування, морального почуття, морального переконання. Вони тісно взаємопов'язані, але не є синонімічними, вони взаємопоглиблюють і доповнюють одне одного. У контексті морального виховання дієвим є формування чуйності. Оскільки проблема виховання чуйності є нашим предметом дослідження, то вироблення усвідомленого узагальненого потрактування поняття «чуйності» – одне з ключових завдань нашої розвідки.

Виховання чуйності в дітей-дошкільників потрібно сприймати як формування цілісної ціннісної системи, реалізація якої можлива з дотриманням процесів гуманізації у закладах дошкільної освіти.

Отже, концепти понять «мораль», «моральність», «моральний розвиток», «моральне виховання», «моральні почуття», «моральні знання», «моральна свідомість», «чуйність», «виховання чуйності» є центральними категоріями нашого дослідження. На основі аналізу основних підходів до дефініції феномену «чуйність» обґрунтовано власні позиції щодо визначення цього поняття, яке у розвідці розглянуто як фундаментальну діяльну морально-вольову якість.

Висновки до розділу 1

Здійснений у першому розділі дисертації теоретичний аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури, дисертаційних праць, пов'язаних з узагальненням багаторічного досвіду та вивчення специфіки морального виховання, зокрема виховання чуйності в дітей – старших дошкільників, його значення у формуванні моральної свідомості дав змогу зробити низку узагальнювальних висновків.

Еволюція морального виховання від первісних часів до сьогодення пройшла від примітивного розрізнення добра та зла до усвідомленого розуміння цінності інших людей, гуманного ставлення до них на засадах моральних норм сучасного суспільства. Зміст морального виховання визначався актуальними потребами суспільства на кожному конкретному зрізі розвитку людства. Ідеї давньогрецьких філософів Аристотеля, Демокріта,

Платона і Сократа, а згодом і просвітителів Ж.-Ж. Руссо, Я. Коменського, Дж. Локка та інших про важливість морального становлення людини створили передумови для вироблення теорії морального виховання.

Нині орієнтири морального виховання дошкільників прописані у Базовому компоненті дошкільної освіти, комплексних і парціальних освітніх програмах розвитку й виховання дітей. Ключові компетентності дитини-дошкільника формуються на тлі різних видів діяльності за такими освітніми напрямками, як: «Особистість дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Дитина в природному довкіллі», «Гра дитини», «Дитина в соціумі», «Мовлення дитини», «Дитина у світі мистецтва», що створюють базу для збагачення та поглиблення змісту освіти на подальших рівнях. Слушними і доречними на сучасному етапі вважаємо напрацювання таких педагогів-науковців, як Л. Лохвицька і О. Михайленко, адже вони спрямовані на ознайомлення дошкільників із моральними нормами, правилами та принципами достойної поведінки, усвідомлення їх, прийняття як власних для виконання, надалі усе це проявлятиметься в діях, вчинках і поведінці дітей. Однак на формування моральності дитини впливає не тільки освітнє середовище і освітній процес, а й батьки дитини, інші близькі родичі та оточуючі.

Розуміння сутності понять «чуйність» та «виховання чуйності» є ключовими для педагогів, що осмислюють теорію виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку та практично втілюють її. Їхній зміст треба розглядати на основі логіко-семантичного аналізу категорій «мораль», «моральність» та термінологічних словосполучень «моральне виховання», «моральний розвиток», «моральні почуття», «моральні знання», «моральна свідомість». З огляду на сказане чуйність ми тлумачимо як фундаментальну, діяльну морально-вольову якість особистості, зміст якої полягає в умінні автономно включатися в корисні справи, готовності допомагати, проявляти співчуття, прихильність, емоційно-позитивне ставлення до оточення, співпереживати радощі, страждання, піклуватися та отримувати задоволення

від взаємодії, уважно ставитися до інтересів інших, їх проблем, думок і почуттів, розуміти мотиви поведінки. Виховання цієї якості є формуванням цілісної ціннісної системи і відбувається безпосередньо через моральне виховання та з урахуванням стадій морального розвитку.

Матеріали, наведені в першому розділі, були відображені в авторських публікаціях (148, 155, 156).

РОЗДІЛ 2.

ПЕДАГОГІЧНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У розділі обґрунтовано педагогічні умови виховання чуйності в старших дошкільників, на тлі яких цей процес здійснюватиметься найефективніше. Оновлено зміст, схарактеризовано форми, методи та засоби виховання чуйності в дошкільників розглядуваного віку в ЗДО. Розкрито особливості педагогічної взаємодії педагога із сім'ями вихованців у процесі плекання чуйності в дітей.

З метою обґрунтування педагогічних умов, які сприятимуть вихованню в дошкільників чуйності, необхідно уточнити, що ми розуміємо під поняттями «умови», «педагогічні умови». У педагогіці та філософії є велика кількість трактувань цих категорій. Філософський словник, наприклад, умову пояснює як ставлення предмета до явищ, що його оточують, без яких він не може існувати (4). Крім того, умови створюють потрібне середовище й обстановку, у яких моральні явища виникають, існують і розвиваються.

Отже, на нашу думку, умова – це сукупність причин, обставин, які впливають на розвиток, виховання, навчання дошкільників і результати цих процесів.

Огляд науково-педагогічних джерел продемонстрував, що нині не існує єдиного підходу до дефінування педагогічних умов. Відомо, що термін розвивався і змінювався, набуваючи і втрачаючи з часом певних рис. Вивчення науково-педагогічних досліджень і їх результатів показує, що в теорії та практиці педагогіки є різні типи педагогічних умов: дидактичні, психолого-педагогічні, організаційно-педагогічні. Вказані типи умов розширюють і доповнюють зміст терміна «педагогічні умови», а також сприяють більш комфортному та продуктивному педагогічному процесу (5).

Поняття «педагогічна умова» деякі учені розглядають як «сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх подразників, що впливають на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, її поведінку, виховання і навчання, формування особистості» (7, с. 36). Дослідник Н. Бугаєць має дещо інакший погляд і потрактовує це поняття як «необхідність і достатність обставин, від яких залежить ефективність навчально-виховного процесу» (6, с. 63). Н. Боритко також вбачає в категорії «педагогічні умови» певну обставинність, проте характеризує як сукупність зовнішніх обставин, що впливають на хід педагогічного процесу, свідомо сконструйованих педагогом, які передбачають досягнення певного результату (2, с. 127).

Також науковці розглядають педагогічні умови як один з компонентів педагогічної системи, що відбиває сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища і забезпечує його ефективне функціонування і розвиток (1, с. 8-14). В. Андрєєв вважає, що педагогічні умови постають як результат цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання задля досягнення конкретних дидактичних цілей (3, с. 113).

У нашій розвідці ми дотримуємося погляду, що педагогічні умови – це необхідні й достатні обставини, за яких результативність освітнього процесу в дошкільному закладі з огляду на виховання чуйності дітей – старших дошкільників достатньо зростає.

Також вважаємо за доречне розглянути педагогічні умови, запропоновані такими вченими, як педагог О. Полякова та психолог О. Кононко. Перша виокремлює такі педагогічні умови: створення й постійне підтримання в ЗДО та у сім'ї сприятливого доброзичливого клімату з метою виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку; побудова освітнього процесу на тлі переконання, заохочення особистості до майбутнього виховання почуттів, зокрема чуйності; виховання звичок та розвиток навичок моральної поведінки; формування в дитини потреби в емоційній чуттєвості з апелюванням до синтезу мистецтв (17, с. 145).

Провідна учена сучасності О. Кононко визначає інші педагогічні умови у вихованні чуйності: розширення системи знань дошкільників про чуйність, її значення в житті, зокрема задля взаємодії з однолітками; розвиток у дорослих рефлексії; вправлення дошкільників у бажанні та умінні проявляти чуйність; збагачення їхнього вербального та невербального інструментарію (18, с. 125).

Наш практичний досвід і проведений констатувальний експеримент дав змогу визначити ті педагогічні умови, які, вважаємо, будуть доцільні для виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку:

- оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності;
- активізація взаємодії педагогів і сімей вихованців;
- збагачення морального досвіду в дітей.

Надалі обґрунтуємо кожну з них.

2.1. Оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку

Аналіз Базового компоненту дошкільної освіти, чинних в останні роки в нашій державі освітніх програм засвідчив, що існує потреба в гуманістичному вихованні дітей, звернення уваги до моральних чеснот у малюків, з огляду на це ми оновили зміст, форми, методи, засоби освітньої роботи в ЗДО з дітьми – старшими дошкільниками та подали у вигляді таблиці у додатках (додаток Б).

Мета освітньої діяльності – виховання чуйності в старших дошкільників. Відповідно до мети слід реалізувати такі завдання:

- поглибити розуміння чуйності та її емоційно-діяльнісних проявів;
- формувати емоційні реакції на дії літературних героїв, мультиплікаційних персонажів тощо;
- навчати розуміти і розрізняти почуття, які відчувають і переживають інші люди;
- розвивати прагнення прояву співпереживання й співчуття рідним та близьким людям, усім тим, хто їх потребує;

- стимулювати бажання надавати посильну допомогу, втішати;
- вправляти в застосуванні проявів дієвого емоційного ставлення до представників флори, фауни і людського середовища в конкретних життєвих ситуаціях.

Вважаємо, що ефективність процесу виховання чуйності в дошкільників забезпечується найперше системним плануванням на навчальний рік освітньої роботи у ЗДО. Ми виокремили змістовні модулі, які визначають, де саме та відносно кого можна формувати чуйність у таких дітей: «Сім'я. Близькі родичі. Друзі», «Чужі (інші) люди», «Хвостаті домашні друзі», «Бездомні тварини», «Птахи», «Наші захисники», «Хворі, які потребують допомоги». У ході нашої роботи ми ознайомили дітей не тільки з поняттям чуйності, але і з чуйними вчинками у конкретних ситуаціях. Виховну роботу проводили систематично (три рази на тиждень протягом навчального року відповідно до запропонованих тематичних тижнів): «Тиждень захисту безпритульних тварин», «Допоможи онкохворим дітлахам», «Мій домашній улюбленець», «Муркотливий менший друг (до всесвітнього дня кішок)», «Чуємо серцем (до дня захисту людей з вадами слуху)», «Тиждень турботи про людей поважного віку», «Бачити світ серцем до міжнародного дня білої тростини», «Тиждень турботи про літніх людей», «Тиждень допомоги пернатим друзям», «Тиждень чуйності до тварин», «Тиждень допомоги друзям-малюкам до всесвітнього дня дитини», «Полюби свою домашню тварину», «Мистецтво жити разом», «Воїни АТО», «Святий Миколай дітям-сиротам», «Бережіть ялинку», «Тиждень моди для свого улюбленця (до дня чарівного одягу для свого улюбленця)», «Збережи та нагодуй птахів», «Волонтери – люди доброї волі», «Я – такий як ти!», «Всесвітній день боротьби проти раку», «Тиждень допомоги птахам», «Тиждень «Щаслива лапа»», «Міжнародний день печива для собак», «Березнева котовасія», «Всесвітній день дикої природи», «Всесвітній день горобця», «Ми у відповіді за тих кого приручили», «День бродячих тварин», «Міжнародний день птахів», «Тиждень турботи про дику природу», «Акція Великодне чудо для хворих

дітей», «Тиждень матусі», «Тиждень ветерана», «Тиждень піклування про бродячих тварин», «Найдорожчі люди на світі», «Подаруй дитині свято (до дня захисту дітей)», «Я чуйний малюк», «Всесвітній день пам'яті домашніх тварин», «Міжнародний день собак».

Безпосередньо для розкриття цих тем ми використали різноманітні форми роботи, зокрема: бесіди, заняття, екскурсії, перегляд та обговорення мультфільмів; дидактичні та сюжетно-рольові ігри; участь в акціях; зустрічі; інсценізація казок; проведення майстер-класів; догляд за зимуючими птахами, за безпритульними тваринами; виготовлення вітальних листівок, малюнків; фотовиставки; виставка творчих робіт; вікторини.

Одне з важливих місць у системі виховання дошкільників посідають бесіди, зорієнтовані конкретно на виховання чуйності в дітей. Це одна із форм ефективної виховної роботи ЗДО, яку організовано і планомірно проводять вихователі з метою вивчення нового або закріплення знайомого матеріалу. Основним завданням цих бесід є тлумачення змісту поняття «чуйність», засвоєння моральних норм, аналіз вчинків дітей і дорослих, колективне обговорення питань виховання чуйності. Предметом для розмови можуть стати також негативні прояви поведінки, тоді метою такої бесіди постає вироблення в дошкільників оцінки негативного вчинку, прагнення в майбутньому уникати його.

Вважаємо за доцільне проведення таких тематичних бесід:

- «Чуйність починається з тебе»;
- «Люди з порушенням зору – такі самі, як і ми!»;
- «Мамина любов»;
- «Хвостаті друзі».

Домінантною формою організації освітнього процесу в ЗДО вважають заняття. Варто зазначити, що використання занять як основної форми навчання дітей обґрунтував ще Я. Коменський у праці «Велика дидактика». Його можна вважати одним із перших, кому належить ідея про те, що витoki планомірного виховання і навчання припадають на дошкільний вік. Цей

педагог подав своє бачення змісту навчання дошкільників у педагогічній праці «Материнська школа».

У сучасній дошкільній педагогіці заняття теж вважається однією з важливих форм. Спостерігаємо нині вдосконалення занять у різних напрямках: розширюється й ускладнюється зміст освіти, відбувається пошук форм інтегрування різних видів діяльності, способів залучення гри, пошук інноваційних форм організації дітей. Нині спостерігаємо перехід від фронтальних занять у групі до занять підгрупами, малими групами. Вважаємо, що ця форма роботи є цінною для виховання чуйності в дошкільників і пропонуємо перелік занять:

- заняття «Як знайти друга»;
- заняття-фантазія «Створення чарівної ялинки»;
- заняття-гра «Допоможемо один одному»;
- заняття-взаємонавчання («малюк-консультант» навчає інших дітей аплікації, ліплення, малювання);
- заняття доброти «Почути без звуку»;
- інтерактивне заняття «Пригоди Мурзика»;
- заняття-діалог на тему «Одна добра справа для людини похилого віку»;
- усний лист до домашнього улюбленця, якого немає поруч;
- всеукраїнське заняття доброти «Гуманне та відповідальне ставлення до тварин»;
- заняття-діалоги з лялькою-персоною за такою тематикою: «Світ тиші», «Немає родини – немає й подарунків?», «Я не така, як усі», «Байдужість – найстрашніший ворог людини», «Тяжка хвороба», «Інший колір шкіри – хіба це неправильно?», «Урятоване життя чотирилапої подружці», «Вірний друг».

Вважаємо доцільною формою роботи для виховання чуйності в дошкільників екскурсії, волонтерську діяльність та благодійні акції. Науковець Л. Зімакова переконує в тому, що волонтерство (благодійні акції) –

це надання допомоги тим, хто її потребує. Основною рисою благодійності вона називає добровільний вибір виду, часу, місця, змісту допомоги. Волонтерство зорієнтоване на реалізацію посильної допомоги соціально незахищеним верствам населення (інвалідам, ветеранам, багатодітним або неповним сім'ям)» (19, с. 23). Із цією метою ми пропонуємо організацію добродійних екскурсій:

- контактні екскурсії до притулку для тварин, до ветеринарної клініки. Метою цих заходів є добровільне прибирання за тваринками, вигулювання їх, годування;
- онлайн-екскурсія до лісів України;
- відвідування клубу голубоводів;
- відвідування інклюзивно-ресурсного центру.

У формуванні емоційно-ціннісного ставлення до довколишнього світу важливим є проведення з дітьми дошкільного віку благодійних акцій, що мають на меті створення умов для формування соціально-моральних, духовних цінностей дітей та залучення вихованців до благодійного руху (15, с. 19). Така форма роботи є ефективною, тому ми пропонуємо участь у акціях, які спрямовані на плекання чуйності в дітей дошкільного віку:

- «Монетки дітям» (допомога онкохворим дітям);
- «Душу зцілює добро» (збір іграшок, книг, розвививальних матеріалів для дітей з інвалідністю);
- «Подарунок малюкам-сиротам до дня Святого Миколая» (для дітей з будинку малюка);
- «Теплі речі для захисників»;
- «Маскувальна сітка для військових»;
- «Змайструй годівничку» (виготовлення з батьками шпаківень);
- «Приготуй печиво для меншого друга» (замішування тіста, ліплення та випікання (дорослими) печива у формі кісточки);
- «Пластикова кришечка на протези для учасників АТО»;
- «Нагодуй бродячу тваринку»;

- «Нарру Мяу для Мурчика»;
- ярмарок іграшок-котів (на виручені гроші закупівля корму для безхатніх котів);
- «Найкращий Look для домашнього улюбленця»;
- Догляд за зимуючими птахами (годування птахів протягом зимового періоду) та безпритульними тваринами.

На становлення моральності дошкільників позитивно впливають їхні улюблені мультиплікаційні фільми. Вважаємо доцільним у процесі формування чуйності використовувати їх. Для цього ми пропонуємо добірку мультиплікаційних фільмів глибокого морального змісту. Ми помітили, що дитина часто запам'ятовує правила, норми та еталони поведінки, які впливають на її психіку, свідомість та формують особистість у майбутньому, досить часто саме зі змісту мультфільмів. Водночас доведено, що часто педагогічні працівники ЗДО не використовують мультфільми в освітньому процесі.

Проаналізовані дослідження науковців маніфестують використання мультиплікації як один із важливих методів формування особистості вихованця в ЗДО. Важливими для дошкільників є зміст і сюжети мультфільмів, що передбачають стандартні ситуації, у які потрапляють діти в звичайному житті, у процесі комунікування з однолітками й дорослими, показують соціальні норми, правила, гендерні ролі, цінності, моделі поведінки тощо. Дошкільнята зазвичай мають схильність відтворювати сюжети улюблених фільмів, закріплюючи таким чином способи дії в тих чи тих реальних ситуаціях (20, с.147-148).

Дітям до вподоби яскравість і лаконічність мультфільмів, їхні виразні образи привертають увагу, простота і доступність сюжету утримують інтерес дошкільника. Через мультфільми дошкільники отримують позитивні емоції, радіють, співпереживають, плачуть. Мультфільми демонструють дитині найрізноманітніші способи спілкування і взаємодії з довкіллям, конструюють еталони гарної / поганої поведінки. Застосування мультфільмів дає змогу

дорослим збагачувати уявлення дошкільників про моральні норми, впливати на моральні почуття, поведінку дітей з огляду на прищеплення їм таких норм.

Вважаємо корисним додати в освітній процес під час виховання чуйності перегляд та обговорення мультиплікаційних фільмів:

- «Забери мене додому» (Take me home) (2013 р.);
- «Тамара» (2013 р.);
- «Піп» (США, 2018 р.);
- «Маленький великий пес» («Українафільм», 2008);
- Дівчинка та зайці («Київнаучфільм», 1985);
- «Подарунок» (Німеччина, 2015);
- «Мотузки» (Іспанія, 2014);
- «Яке було б Різдво без любові?» (Австрія, 2018);
- «Олівер і компанія» (США, Disney, 1988);
- Коти-аристократи (США, Disney, 1970);
- «Добра мишка. Добро надихає» (2019);
- «Те, що повертається. Казка про добро» (2015);
- «Містер Байдужий» (Bad Stache Animation Studio, 2019);
- «У пошуках Дорі» (США, 2016);
- «Поступатися старшим» (Metanoia films, Канада, 2012 р.).

Звернемось ще до однієї, на наш погляд, ефективної форми роботи задля виховання чуйності – гри. Гра має вагомим значенням у розв'язанні численних виховних завдань, зокрема й у вихованні чуйності. Навички суспільної поведінки, здобуті в процесі ігрової діяльності, спонукають дошкільників до чуйних вчинків не лише у грі, а й у повсякденному житті. Становлення чуйності в дітей-дошкільників відбуватиметься ефективніше у процесі ігрової діяльності за таких умов: систематичного проведення ігор морального спрямування; стимулювання і заохочення прагнення дітей бути чуйними до людей, до тварин; створення позитивної атмосфери в процесі ігрової діяльності.

Вважаємо ефективною добірку ігор добродійного характеру, а саме:

- дидактичні ігри: «Туди немає вороття, де загубилось співчуття», «Поважайте літніх людей», «Ображати чи допомагати», «І собаки, і коти потребують доброти», «Якщо друг твій у біді не лишай на самоті», «Я чи не Я», «Світ без обмежень», «Я про маму й тата дбаю, завжди їм допомагаю», «Добрим будь», «Я пасажир», «Оціни вчинок»;
- сюжетно-рольові ігри: «Поступися місцем у транспорті», «Допоможи вилікувати хвору кицю», «Ветеринарна лікарня: допомога пораненому песику», «Свято у подружки, яка має вади зору», «Похід до магазину з бабусею»;
- пізнавально-ігрова програма «Мій вусатий, муркотливий менший друг».

У процесі оновлення змісту, форм, методів виховної діяльності для дошкільників буде доцільним організовувати зустрічі в ЗДО з вузькопрофільними спеціалістами, як-от: ветеринарами, кінологами, бібліотекарями, орнітологами, лікарями, працівниками краєзнавчого музею, фелінологами, лісниками, волонтерами, учасниками війни, АТО (з метою ознайомлення дошкільників з професіями цих людей, розширенням світобачення).

У процесі виховання чуйності вартим уваги буде конструювання ситуацій морального вибору, у яких порушуватиметься питання обрання дошкільником чогось, необхідного для себе або ж на користь іншого. Пропонуємо такі ситуації (перед дитиною постає можливість в об'єктивних умовах вибирати варіант вчинку, бо малюк уміє відрізнити чуйний вчинок від нечуйного):

- На вулиці страшенна спека. Ти разом з татом і мамою купуєш воду в кіоску з напоями. Поруч сидить безхатній пес і дивиться, як ви смакуєте прохолодними напоями. Що ти будеш робити?
- Ти з батьками довго чекав на тролейбуса, дуже заморився, болять ніжки. Але дочекавшись транспорту і зайшовши до нього, ти помітив чоловіка на милицях, який також став пасажиром, як і ти. Які твої дії?

- Мама захворіла, у неї висока температура, їй важко підвестися з ліжка, а тобі дуже хочеться погуляти на подвір'ї. Якими будуть твої дії: ти підеш гуляти, чи залишишся з мамою, аби допомогти їй за необхідності (заварити чай, подати ліки і та ін.)?
- У садочку проводиться акція зі збору коштів для хворих дітей. У тебе є вдома скринька зі збереженнями, на які ти хотів купити друзям цукерки. Як ти вчинеш: купиш цукерки друзям чи допоможеш хворим діткам?

Сучасні педагоги наголошують, що читання, слухання та аналіз літературних творів залишається однією з ефективних форм морального виховання. За визначеної форми роботи діти – старші дошкільники можуть проаналізувати поведінку літературних героїв, їх вчинки, риси характеру. Дитяча художня література генерує морально-етичні якості та почуття, вони описують питання дружби, поваги, милосердя, чуйності. Використання літературних творів допоможе вихователю краще та легше розкрити суть негативних та позитивних цінностей, правильно пояснити дошкільникам їх відмінність. Рекомендуємо проводити читання та аналіз віршів про чуйність; обговорювати літературні твори про птахів, які не відлітають у теплі краї, війну, маму; проводити презентації журналу для любителів домашніх тварин «ЗооДруг»; ознайомлювати з Червоною книгою України.

Інсценізацію літературних творів старшими дошкільниками вважаємо однією з ефективних форм роботи у процесі виховання чуйності в дошкільників. Під час інсценізації спостережено реалізацію потреб дитини в: самовираженні, спілкуванні, пізнанні себе з огляду на відтворення різних образів. Щире, відверте ставлення до художнього образу, програвання його в різних формах театралізованої діяльності дає змогу дитині виявити рівень знань, умінь, навичок, здобутих раніше. Науковець Л. Макаренко ранжує театралізовану діяльність дошкільника на такі різновиди: сприймання театрального видовища; театралізовану гру; підготовку театральної вистави (репетиції, робота з виразністю мовлення) (16, с. 97). Зважаючи на це, ми

пропонуємо інсценізації казок дітям з молодших груп, інсценізацію новорічної казки за участі дітей старшого дошкільного віку для вихованців будинку малюка.

Останнім часом набуває популярності така ефективна форма роботи, як майстер-клас. Ця форма організації освітнього процесу для дітей старшого дошкільного віку полягає у оволодінні ними певними техніками.

Тематику майстер-класів можна запропонувати таку:

- вивчення елементів жестової мови та особливостей спілкування з людьми з інвалідністю;
- орієнтування «Як допомогти незрячій людині»;
- малювання картин нетрадиційною технікою за участю дітей з особливими потребами;
- виготовлення мисочок для бродячих тварин та розміщення їх на вулицях міста;
- плетіння «оберегу» для хворих діток;
- виготовлення вітальних листівок для людей поважного віку.

Педагог В. Сухомлинський зауважував, що витoki здібностей, природної обдарованості дітей треба шукати на кінчиках пальців. Він образно говорить, що від пальців ідуть найтонші нитки-струмочки, що живлять повноводе джерело творчої думки. Дитячу творчість небезпідставно вважають одним з найефективніших і найцікавіших видів діяльності. Завдяки їй ми також можемо виховувати у дітей чуйність. Навчаючись експлікувати свої почуття через творчість, дитина виховуватиме в собі моральні якості, із цією метою пропонуємо створення:

- малюнків для солдат;
- вітальних листівок;
- фотогалереї «Подаруй світу усмішку»;
- фотовиставки тварин у новому одязі власного виготовлення;
- виставки творчих робіт мам дошкільників «Мами-майстрині».

Уважаємо, що корисними для виховання чуйності є такі методи:

- формування моральної поведінки (практичне залучення дитини до реалізації конкретних правил поведінки, показ і пояснення, взірць поведінки дорослими, усвідомлення моральних норм через спільну діяльність, вправлення стосовно вибору моральної поведінки, конструювання ситуації морального вибору);
- формування моральної свідомості (роз'яснення, навіювання норм і правил, етичні бесіди);
- стимулювання моральних почуттів і мотивів поведінки (взірць інших людей, педагогічна та колективна оцінка поведінки та вчинків дошкільника, схвалення вчинків дитини та заохочення до моральних вчинків).

Отже, ми з'ясували, що в процесі виховання чуйності в дошкільників варто здійснювати системне вдумливе та ретельне планування заходів на цілий навчальний рік. При цьому треба враховувати, аби вони були різнобічними, релевантними та цікавими.

У цьому підрозділі ми виокремили змістовні модулі, у процесі реалізації яких легко визначити, де саме та відносно до кого можна формувати чуйність у дітей. Також ми запропонували різні типи занять, екскурсії, волонтерську діяльність, благодійні акції, перегляд мультиплікаційних фільмів, ігри, зустрічі дітей у ЗДО з вузькопрофільними спеціалістами, майстер-класи, інсценізації, що комплексно зніціують очікуваний результат у вихованні досліджуваної якості. Наголошено також на потребі читання, слухання та аналізі літературних творів як одній з ефективних форм морального виховання. Зокрема, запропоновано читати та аналізувати вірші про чуйність, обговорювати літературні твори, наприклад, про зимуючих птахів, війну, маму, а також проводити презентації журналу для любителів домашніх тварин «ЗооДруг», ознайомлювати з Червоною книгою України. Виокремлено методи виховання чуйності, з-поміж яких формування моральної поведінки, моральної свідомості, стимулювання моральних почуттів і мотивів поведінки.

2.2. Активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності у старших дошкільників

Наукові дослідження доводять, що партнерською взаємодією слід вважати специфічну форму зв'язку між учасниками освітнього процесу, упродовж та внаслідок якого спостережено взаємозбагачення інтелектуальної, діяльнісної, емоційної сфер учасників процесу, яке має соціально значущий характер (6).

Цей тип взаємодії вибудовується на базі трьох компонентів: взаємовідносин адміністрації та педагогічних працівників ЗДО, членів сімей і самих дітей. Усі три компоненти не можуть розумітися розрізнено для виховання почуття чуйності, їх слід взаємопов'язувати для досягнення мети виховувати дітей зі стійкими моральними якостями.

Необхідність тісного зв'язку закладу освіти й родини обґрунтував свого часу український педагог В. Сухомлинський. Він беззаперечно доводив, що сім'я є це первинне середовище, у якому людина повинна вчитися творити добро. Щогодини, щодня сім'я має справу з духовним життям дитини, а дитячий садок, школа не можуть обійтися без сім'ї (7, с. 26).

Нині все більшої популярності набуває співпраця ЗДО та сім'ї. Маємо на увазі не лише контакт «вихователь – батьки», а й тісну взаємодію з практичним психологом, методистом, фахівцями закладу. Зрозуміло, що ЗДО цю роботу планомірно здійснює. Завдання педагогічних працівників полягає в тому, що, співпрацюючи із сім'ями, вони допомагають батькам зрозуміти та сприйняти ідеї й орієнтири у формуванні моральності в дітей дошкільного віку. Зважаючи на таку схему, ми повинні усвідомлювати: дитина – це передовсім особистість зі своїми правами та обов'язками, вона є рівноправним учасником освітнього процесу.

Партнерська взаємодія у вихованні дітей установлює вироблення правильної поведінки, пришвидшує процес засвоєння навичок, знань та умінь, сприяє зростанню авторитету дорослих (батьків, вихователів) в очах дитини.

Підґрунтям єдності у вихованні розглядаємо педагогічні знання батьків, їхню обізнаність щодо роботи дошкільних установ (8).

Педагоги сучасності розпочали діяльність із виховання базових якостей особистості, відчутними є зміни погляду навіть на те, які моральні якості ми можемо вважати основними. Раніше такою якістю вважалася працелюбність, а нині апелюють до інших категорій – розсудливості, допитливості, самостійності, відповідальності, креативності, шанобливості та ін. Таку моральну якість, як чуйність, вважаємо такою, якій приділяють найменше уваги, тому однозначно наполягаємо брати до увагу цю моральну якість у процесі виховання.

Виховання чуйності не можливе без гармонійної взаємодії між всіма соціальними інститутами – сім'єю, закладами дошкільної освіти, неформальними установами. Задля ефективних результатів у цій сфері потрібна спеціальна підготовка. ЗДО, зокрема, повинен сформувавши середовище, у межах якого будуть використані конкретні форми роботи для налагодження тісного контакту.

Дослідник Т. Довженко рекомендує розглядати заклади дошкільної освіти як центри спільної виховної роботи з огляду на такі факти:

- зазвичай лише дошкільний заклад забезпечує належний рівень розвитку дитини відповідно до вимог сучасності та науково-технічного прогресу;
- ЗДО володіють спеціально підготовленими кадрами, батьки переважно не мають спеціальної педагогічної підготовки;
- більшість дітей значну частину свого часу проводять у ЗДО, він досить часто детермінує поведінку дошкільників у сім'ї (9).

Взаємовплив цих двох середовищ неодмінно продемонструє позитивний результат для виховання особистості дитини дошкільного віку. Для виховання чуйності в дітей працівник ЗДО має ефективно спланувати роботу із сім'ями, найперше вивчити склад сімей, їхній мікроклімат, взаємовідносини, традиції, бажання та ін.

Т. Поніманська диференціює форми співробітництва педагогів із батьками на колективні, індивідуальні, наочно-інформаційні (10, с. 410). Використання різних форм роботи з батьками в ЗДО сприяє активному залученню рідних людей дошкільників до освітнього процесу. На наш погляд, варто виокремити найефективніші форми співробітництва. З-поміж колективних форм, наприклад, це батьківські збори, заняття-тренінги, зустрічі з батьками. Водночас слід додати, що результативними вони стануть у тому разі, коли ЗДО разом із батьками матимуть спільну мету та креативно розглядатимуть свою співпрацю.

Співпрацею педагогічного колективу та батьків номінуємо спільні детермінування мети діяльності, планування роботи, розподіл функцій і засобів роботи згідно з можливостями та потребами кожного учасника освітнього процесу, спільні контроль й оцінка результатів роботи, планування майбутніх цілей та завдань.

Уже зазначено, що успіх у взаємодії ЗДО та батьків матиме місце з огляду на творчий підхід, тому слід зважати на те, що під час виховання чуйності в дітей було б непогано застосовувати інноваційні форми роботи, що прогнозують обмін досвідом процесу виховання. Такими формами колективної роботи можуть бути педагогічні вітальні, батьківські конференції, семінари-практикуми, круглі столи, диспути, заняття-тренінги. Разом з такими формами роботи педагогам доцільно застосовувати сучасні інформаційні технології. До прикладу, під час заняття вихователь може фіксувати навчально-виховний процес за допомогою відеокамери, пізніше цей відеоматеріал використовуватиме з метою інформування, навчання, аналізу під час взаємодії з батьками.

Завданням закладу є не лише інформування батьків, а й активне залучення їх до співпраці, навчати правильно організовувати спілкування та спільну діяльність із дошкільником. Активне введення батьків до навчально-виховного процесу базоване на взаєморозумінні. Коли батьки «живуть» життям дітей, то їх неодмінно цікавлять проблеми ЗДО. Отже, традиційна

система «ЗДО – дитина» розширюється до іншої формули: «ЗДО – дитина – сім'я». Усі учасники виховного процесу обіймають рівноправні позиції, а проблеми ЗДО стають і проблемами родини.

З метою досягнення ефективності співпраці ЗДО та батьків у вихованні чуйності дітей дошкільного віку варто орієнтуватися на раціональне інтегрування різноманітних форм роботи. Працюючи з батьками, слід уникати власних оцінних суджень процесу виховання, набагато краще, коли педагог допомагає батькам навчитися спостерігати за власною дитиною, бачити в ній нові якості та риси.

Оскільки ЗДО є центром спільної виховної роботи, установлення якісного взаємозв'язку з батьками передбачає високу кваліфікацію педагогічного складу закладу дошкільної освіти.

Ми помітили, що батьки йдуть на конструктивну взаємодію тоді, коли їх залучають до цікавої для їхніх дітей діяльності, наповненої діяльнісним компонентом, тоді, коли потрібно щось виконувати разом із дітьми. Дієвим є залучення батьків до спільних справ (благодійність для учасників АТО, збір коштів для хворих дітей, догляд за тваринами і т.д.).

Зараз є актуальним питання волонтерства, його вивченню значну роль приділяють науковці із різних куточків світу. Так, починали працювати над цим питанням Т. Мор, А. Дюнан та ін. Нині волонтерський рух вивчають такі вчені, як: М. Бостанджогло, Р. Колосова, М. Фурлан, О. Щекова, Д. Еберлі та ін. У нашій державі питання волонтерства набуло особливої уваги (О. Безсонова, О. Главник, О. Голіченко, О. Данильченко, Т. Дружченко, Н. Лагоцька, Н. Романова, Т. Лях та ін).

Дослідниця Л. Конвисарева наголошує на добровільній формі волонтерської діяльності, це об'єднання з метою досягнення значущої для суспільства мети, що сприяє соціальній активності й особистісному зростанню його учасників (13, с. 10).

Учена О. Безсонова поняття «волонтерський рух» потрактовує як добродійну, добровільну, вмотивовану неприбуткову діяльність суспільно

корисного характеру. Волонтерами науковець називає осіб, які за власним бажанням допомагають іншим (15, с. 6).

Сьогодні проблема формування чуйності з огляду на волонтерську діяльність дошкільників є мацже не вивченою. Вважаємо за доцільне введення дітей-дошкільнят до цього різновиду діяльності.

Для якісного включення дошкільнят до процесу волонтерської діяльності важливо, щоб дошкільник робив це добровільно, з натхненням, з бажанням, за власної волі, відповідно до своїх можливостей. Важливо процес організувати так, щоб дитина мала внутрішню мотивацію у вчиненні волонтерської діяльності. На це спрямована педагогіка емпauerменту, що спонукає дитину на самостійні дії, використовувати власну енергію.

О. Безсонова в основу волонтерської роботи покладає принципи педагогіки емпauerменту:

- 1) формування умов для впевненості дитини у власних силах, можливостях та для відповідальності за результати навчання;
- 2) ухвалення дитиною рішень стосовно стилю життя;
- 3) забезпечення психологічного комфорту дошкільників у процесі занять за допомогою спеціальних прийомів, а також з огляду на доступність змісту (принцип вибору дитиною тих кроків, які вона хоче та може зреалізувати);
- 4) конструювання умов для появи в дошкільників ентузіазму та відчуття задоволення від результатів групової й індивідуальної роботи, виконання дій, формування звичок поведінки, що реалізується передовсім завдяки перманентному позитивному (як за змістом, так і за формою) зворотному зв'язку (15, с. 7-8).

Педагогіка емпauerменту (англ. Empowerment – розширення прав і можливостей) – це надання людині мотивації, внутрішніх сил та натхнення задля активних дій. Такий напрям педагогіки зорієнтований на формування в дошкільників необхідних моделей поведінки та ставлень до довкілля.

Важливими складниками волонтерського руху в ЗДО є самонавчання, самопізнання дітей через діяльність, орієнтування їх на прийняття автономних рішень у щоденному житті, на волонтерську діяльність.

Останніми роками волонтерство постає поширеним явищем у межах різних верств населення. Волонтерська робота активно впроваджується в навчальних закладах, але, нажаль, рідко застосовується в ЗДО нашої країни. Метою волонтерської діяльності з дошкільниками є формування та виховання соціальної активності, відповідальності, любові до праці, дружби, терпимості, добра, піклування. Із цих причин розвиток волонтерського напрямку є серйозним елементом у виховному процесі закладів дошкільної освіти. Допомогаючи іншим, дошкільники здобувають нові вміння, розширюють світогляд, взаємодіють із соціумом, розвивають почуття чуйності. Волонтерство в дошкільнят – це проектна діяльність, спрямована на формування моральних якостей особистості, що росте.

Новаторством у волонтерській діяльності вважають добровільну активність задля поєднання праці творчих, досвідчених педагогів, захоплених батьків і, безперечно, самих дітей. Така спільна команда організовує цікаве волонтерство (14, с. 69). Ефективним і важливим засобом в організації волонтерської роботи з дошкільнятами є співпраця з батьками.

Метою соціальних акцій є формування емоційно-ціннісного ставлення дітей до світу, оточення та до себе з орієнтацією на моральний зміст, а залучення дошкільників до реалізації таких акцій сприяє позитивній соціалізації дітей (15, с. 16).

Спільна робота педагогічного колективу та батьків дає змогу надавати допомогу притулкам (корм для тварин і т.д.). Моральність у дошкільників виховують не лише через ставлення до людей та інших живих істот. Чуйне ставлення до оточення, нашої планети формується також завдяки екологічним акціям. Наприклад, вихователі разом із дітьми висаджують та вирощують лікарські рослини, потім їх сушать, віддають людям поважного віку для лікування. Можна також допомагати птахам, які не відлітають у теплі краї

(виготовлення годівничок разом із батьками, годування птахів щодня разом із вихователями).

Організація навчально-виховних акцій ЗДО із залученням батьківської громадськості має на меті вчити дошкільників адекватному ставленню до безпритульних тварин. Ми переконані в тому, що підтримка дітей у таких акціях сприятиме розвитку в них любові, чуйності, доброти.

Досвід волонтерської роботи з дошкільниками засвідчує, що таку діяльність необхідно реалізувати у співпраці з батьками. Завдяки участі у волонтерському русі можна формувати базові моральні якості, чуйність. Позитивним чинником у вихованні чуйності в дітей дошкільного віку є успішне поєднання волонтерської роботи педагогів, батьків та дітей. По-перше, спостережено перманентний, безперервний процес виховання моральних якостей дітей як удома, так і в ЗДО. По-друге, діти реалізують соціальні навички та моральні якості (проявляють турботу, співчувають людям, тваринам). Малюки починають розуміти свої бажання допомогти, вчать організовувати свою моральну діяльність, розвивають навички ініціативності. Сказане дає підставу зробити висновки про позитивні результати щодо виховання чуйності у дошкільників.

Отже, необхідною педагогічною умовою успішного виховання чуйності дошкільників має бути ефективний взаємозв'язок батьків, дорослих членів сім'ї з вихователями ЗДО. Співпраця батьків і вихователів у будь-якому разі матиме позитивний результат, особливо тоді, коли вона буде виявляти себе як цілісна система. Освітній процес сьогодні вимагає втілення інноваційних підходів до взаємодії закладів дошкільної освіти та батьків. Для нас пріоритетним постають спільне розуміння мети, згуртоване планування діяльності, розподіл функцій згідно з можливостями та потребами кожного учасника навчально-виховного процесу, а також спільні контроль, оцінювання результатів роботи, прогнозування наступних цілей і завдань. Зауважено, що завданням ЗДО є не лише інформування батьків, а й активне залучення їх до

співпраці, забезпечення їх навчання стосовно правильної організації комунікування, спільної діяльності з дитиною.

Наголошено, що у процесі взаємодії з батьками педагог має враховувати діяльнісний компонент, тобто залучати батьків до цікавої для дитини діяльності з урахуванням сучасного контексту суспільно важливих подій (благодійність для ветеранів війни, волонтерство, догляд за тваринами тощо). Важливим при цьому є внутрішня мотивація дитини. Така позиція характерна для педагогіки емпатуерменту, здатної надихнути дитину на автономні дії, спонукати використовувати власну енергію.

2.3 Збагачення морального досвіду в дітей старшого дошкільного віку

У своїй дисертації ми вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на систематичну роботу зі збагачення морального досвіду в дошкільнят, що позитивно вплине на виховання чуйності. Постає необхідність пошуку ефективних сучасних педагогічних технологій та педагогічних засобів виховання, тому розглянемо їх детальніше.

Під час виховання чуйності в дітей дошкільного віку особливу увагу ми надаємо пошуку та впровадженню інноваційних освітніх та виховних технологій, втілення в освітній процес ЗДО новітніх особистісно-орієнтованих педагогічних засобів, що пройшли апробацію.

У процесі дослідження доцільно застосовувати інноваційний підхід до виховання чуйності в дітей-дошкільнят за допомогою методики соціального та психологічного розвитку дитини «Ляльки з особистими історіями (ляльки-персони)».

Таку ляльку-персону вперше використали в дитячому садку США в 1950-х роках. Описувану методику «Persona Dolls» взяли собі на озброєння Велика Британія, Австралія, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Південна Африка. Лише на початку 2016 року ця методика була вперше представлена в Україні – це був її перший і впевнений крок.

Аналізована методика має на меті проведення систематичних занять із використанням «ростових» ляльок зі своїми індивідуальними особливостями: стать, колір шкіри, розмір, колір волосся, фізичні обмеження та ін. Зазвичай їхній ріст 70 см заввишки, мають природний вигляд, проте вони не схожі на тих, що продаються в магазинах. Лялька виготовляється з м'якої тканини, щоб вона була привабливішою, щоб її хотілося обійняти. Рекомендується використовувати м'яку та нещільну набивку, щоб лялька могла сидіти, згинати ручки, ніжки. Шия має бути достатньо міцною, щоб трималася рівно голівка. Варто звернути увагу на недоцільність при виготовленні використовувати токсичні, алергенні матеріали та варто уникати дрібних деталей для декору. Для відтворення різних кольорів шкіри потрібно використовувати тканину різних відтінків. Волосся ляльки має виглядати реалістичним, бути приємним на дотик. Одяг, зачіска, аксесуари мають відповідати конкретним особливостям кожного персонажа. Якщо це лялька, яка має вади зору, то вона в окулярах. Персонаж з вадами слуху матиме слуховий апарат і т.д.

Кожна лялька із цієї когорти має свою життєву історію, сім'ю, уподобання, смаки, страхи тощо. Ляльки-персони не мають гендерних переваг. Серед них є як хлопчики, так і дівчатка. Варто виготовити рівну кількість персонажів різної статі. Чим більша кількість ляльок, тим ширший діапазон ситуацій можна запропонувати на заняттях. До кожної ляльки-персони складається паспорт, у якому зазначається ім'я, прізвище, адреса проживання, склад родини, уподобання та інші відомості за необхідності.

Ці ляльки – особливі, неповторні. Це не іграшка з полиці, це лялька, яка приходиться у гості до малюків, щоразу приносячи із собою нову історію. Створюючи ляльку з унікальною індивідуальністю, її перетворюють з неживого предмету на «людину» зі своїм ім'ям, характером, статтю і віком. Кожна лялька «оживає» зі своєю історією. Такі ляльки відрізняються тим, що:

- мають свою родину, страхи, смаки, улюблені заняття, історію життя;
- наділені власною індивідуальністю;
- мають власну життєву історію, свої симпатії та антипатії;

- приходять у гості зазвичай під час бесіди в загальному колі або в групі;
- діти приймають їх як своїх друзів;
- вони діляться з ними своїми почуттями, враженнями;
- ляльки не говорять самі за себе, вони шепчуть на вушко педагогу, а він передає дітям.

Лялька-персона з'являється в групі, коли вихователь організовує з дітьми спільну розмову та знайомить їх з різними історіями, що сталися з гостею.

Ляльки зі своїми історіями допомагають дітям усвідомити себе як особистість, вчать поважати соціальне походження і культуру, сімейні обставини. Використовуючи різноманітні ляльки-персони, ми виховуємо в дітей чуйність стосовно різних способів життя, формуємо усвідомлення власної унікальності, цінності. Персонажі, їхні історії виховують почуття справедливості, розвивають вміння слухати, співчувати, вчитися в них. Спілкуючись з лялькою, дошкільнята набувають упевненості у моральних навичках. Вони допомагають дітям висловлювати свої почуття і переживання, почуватися захищеними. Дошкільнята вдосконалюють вміння розв'язувати проблемні моральні ситуації.

Коли лялька приходить до дітей, педагог виконує функцію її «перекладача». Персонаж знаходиться на руках вихователя й періодично на вухо «шепоче». Важливо, щоб всі діти привіталися з нею. Презентація ляльки – інформативна, коротка і цікава. Основним завданням ляльки є привернути увагу дошкільників, зацікавити, заохотити до спілкування. Важливо, щоб у них виникло бажання поділитися з лялькою своєю історією. Лялька-персона приходить у гості періодично, на короткотривалі зустрічі. Поводитись з нею потрібно поважно, дбайливо, цим ми демонструємо для дітей приклад ставлення один до одного.

Для обговорення ми обираємо різні теми про виховання таких моральних якостей, як співчуття, турбота, чуйність та ін. Історії створюємо відповідно до віку дітей, щоб їм були вони цікаві, містили нову інформацію,

спонукали до розмови. Не варто брати довгі сюжети, це відволікає дітей. Коли ми складаємо історію на основі реальної події, то вибираємо ляльку іншої статі, щоб дитина не могла впізнати себе. Важливо те, щоб історії були емоційно-позитивними.

Ляльки-персони зі своїми історіями виховують у дошкільників почуття справедливості, сприяють розвитку здатності співчувати, слухати інших людей і вчитися в них життю. Ляльки є носіями позитивних посилів, наприклад, про чуйність до людей з обмеженими можливостями, але без настанов та повчань. Ляльки допомагають дошкільникові відчувати себе достатньо захищеним, аби виявляти власні почуття та говорити іншим про гнітючі переживання. У процесі роботи з ляльками-персонами дошкільнята практично вдосконалюють навички розв'язання проблемних моральних ситуацій, дають оцінку різним варіантам залагодження їх та обирають з-поміж них ті, що найімовірніше приведуть до успіху.

Мета обраного засобу – навчити дітей транслювати досвід і навички, засвоєні в процесі взаємодії з ляльками-персонами, на справжні ситуації їхнього щоденного життя. Використання інноваційного підходу у вихованні чуйності у сучасних ЗДО позитивно впливає на процес реалізації поставленої нами мету, справді дає змогу ефективно виховувати чуйність у дошкільників.

У дисертації ми вважаємо ефективним використання й інших засобів задля виховання чуйності в дошкільників. На нашу думку, діти в дошкільному віці найкраще розкривають себе в грі. Науковець Н. Лисенко зазначає, що гра – це вид діяльності, який передбачає відтворення дітьми дій дорослих і відносин між ними, спрямований на пізнання навколишньої діяльності (3, с. 242).

Розглянемо ще один успішний засіб формування чуйності в дітей-дошкільників – гру. Гра – засіб пізнання, де діти через неї пізнають довкілля. У грі дошкільник учиться глибше проникати у зміст усіх явищ життя, пов'язувати її з життям дорослих. На думку Л. Виготського, гра є основною діяльністю дітей, основна умова для розвитку їхньої мотиваційно-ціннісної

сфери. Гру як домінуючу діяльність дошкільників можна вважати дієвим засобом виховання моральних почуттів дітей усіх вікових дошкільних груп, вона повністю відповідає інтересам та потребам таких дітей.

Ігри на тлі морально-етичного виховання навчають дошкільників спілкуванню, розвивають їхні моральні якості та творчі здібності, уяву, плекають почуття співпраці і взаємодопомоги, сприяють вияву автономної діяльності, ініціативності, імпрровізації. Дошкільник у грі пізнає довкілля, людські стосунки, правила й норми поведінки в колективі, зрештою, себе, свої можливості, осмислює свої зв'язки з іншими особами. Крім того, у грі виявляються найкраще індивідуальні особливості дітей та їхні взаємовідносини в групі.

Спрямований характер гри дає змогу підбирати потрібні засоби, іграшки, друзів для гри, утілити ігровий задум, контактувати з однолітками, а її креативний характер сприяє реалізації своїх уявлень про оточення, ставлення й т.д. Саме тому гра в педагогічному процесі ЗДО застосовується як засіб виховання моральних уявлень, почуттів, самостійності, відповідальності, ініціативи. Дошкільник у своїх іграх маніфестує власне духовне буття.

Під час гри дошкільник, оминаючи безпосередні впливи з боку вихователя, засвоює моральні цінності, норми людських відносин. Дошкільники розгортають сюжет гри на тлі доступного досвіду, умінь, знань. Гра демонструє дитині той факт, що слід зважати на бажання та почуття інших (гра не відбудеться, коли дітям не вдасться узгодити свої дії), розвиває моральні почуття й виявляє рівень їхньої сформованості на час ігрової діяльності. У грі дошкільники реалізують свої потреби в спілкуванні з однолітками, отже, формуються колективістські якості. Вихователь, однак, повинен контролювати ігрову діяльність, керувати її процесом.

Для осягнення моральних істин, ідей, принципів у їхній реальній експлікації можна використовувати ігри-емпатії. Метою такої гри є вміння відчувати характер, сутність, настрій, стан певної людини. Ці ігри впливають на емоційну сферу дошкільника, виховують моральні почуття. З-поміж ігор-

емпатій, які можна використовувати, такі: «Бабуся захворіла», «Сміливий хлопчик», «Лікарня», «Хворе кошеня», «Цуценятко під дощем» тощо.

Під час дослідження при підбірці дидактичних ігор ми співпрацювали з І. Толок, вчителем-дефектологом Спеціального дошкільного навчального закладу (ясла-садок) № 39 «Грибок» Запорізької міської ради Запорізької області. Закріплення уявлень дошкільників стосовно моральних правил спостережено у процесі таких дидактичних ігор:

- «Туди немає вороття, де загубилось співчуття». Метою у використанні цієї гри було привернення уваги дітей до проблем безпритульних тварин, які часто опиняються на вулиці через жорстокість та безвідповідальність людей; акцентування уваги на існуванні таких тварин. Ця дидактична гра з нашого погляду сприяє формуванню емоційного відгуку, викликає почуття жалості й співчуття до тварин, які опинилися на вулиці, простої радості від помічених випадків допомоги безпритульним тваринам. Ми ознайомлювали дітей з поняттями «притулок для тварин», «волонтери»; пояснювали, що підгодовування тварин на вулиці, побудова та облаштування місць для зимівлі – це є приклади прояву доброти і співчуття людей, але найкращий спосіб допомоги – звернення до притулків для тварин, пошук господарів з допомогою дорослих через розповсюдження інформації в соцмережах, розклеювання листівок з інформацією, поширення аксесуарів та канцтоварів із символікою притулків, тимчасова перетримка тварин, опікунство або кураторство тварин у притулку. Ми формували почуття чуйності в малюків та прагнення в майбутньому робити корисні справи для тих живих істот, які потребують допомоги людини. Ми також наголошували про обережність у прагненні проявляти допомогу безпритульним тваринам (робити це з дорослими, не наближатися самостійно до тварин).

- «Поважайте літніх людей». Ми мали на меті формувати у дітей шанобливе ставлення до людей поважного віку; на прикладах сюжетних картинок показували ситуації прояву поваги до старості як біосоціального явища, можливих ситуацій прояву пошани (зовнішній прояв поваги до кого-

небудь) до кожної людини похилого віку. Ми також виховували соціально-моральні якості дошкільників.

- «Ображати чи допомагати». Ця дидактична гра сприяла у формуванні такого поняття, як «інклюзія», розумінню, хто є суб'єктами інклюзії, які правила толерантної, чуйної поведінки слід засвоїти в інклюзивному суспільстві; у розкритті основних принципів інклюзії (рівноправності, справедливого розподілу обов'язків, відповідальності, допомоги за потреби, твердження «ми всі різні, але всі рівні»).

- «І собаки, і коти потребують доброти». Ми формували дбайливе ставлення до тварин, що запобігатиме жорстокій поведінці в майбутньому; ознайомили з поняттям про обережне, але гуманне, чуйне ставлення до безпритульних тварин, про доступні способи допомоги (підгодовування, оформлення місць для зимівлі). Виховували почуття поваги до слабших, співчуття, доброту, милосердя, відповідальність, чуйність.

- «Якщо друг твій у біді не лишай на самоті». Використання цієї дидактичної гри дало змогу нам учити дітей цінувати дружбу та друзів; викликати прагнення бути справжніми друзями, допомагати в разі потреби; розвивати почуття відповідального ставлення та щирості до друзів, емпатію; виховувати почуття чуйності, співпереживання, доброти, людяності.

- «Я чи не Я». Гра сприяє формуванню навичок соціально адаптованої поведінки дітей, розвитку критичного ставлення до себе, стимулює бажання ставати кращим.

- «Світ без обмежень». Під час використання цього засобу ми знайомили дітей з поняттям «людина з інвалідністю» й пов'язаними із цим труднощами людини з інвалідністю у взаємодії із суспільством через соціальні, економічні, ментальні та фізичні бар'єри. Пояснювали значення поняття «безбар'єрний фізичний простір», наводили приклади необхідних умов, які мають бути створені для полегшення життя людям з інвалідністю, для розширення кола їхніх можливостей бути повноправними членами суспільства. На прикладах порівняльних картинок, побудованих за принципом

«як має бути» та «як не має бути», надавали відомості про створення необхідних умов для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності, до публічних послуг та участі в суспільному житті. Формували розуміння необхідності доступності навколишнього середовища для людей із особливими потребами. Розвивали чуйність, гуманність, емпатію. Виховували повагу до людини як члена суспільства незалежно від її фізичного стану.

- «Я про маму й тата дбаю, завжди їм допомагаю». Використовуючи цю дидактичну гру, ми формували уявлення про доброзичливі стосунки в родині, взаємодопомогу та підтримку; збагатили знання дошкільників про прояви поваги та любові до членів родини через надання можливої за віком допомоги; виховували соціально-моральні якості.

- «Добрим будь». У процесі гри відбувався процес формування почуття нетерпимості до проявів насильства, знуцання, образ, цькування, приниження, залякування; сприяння розвитку критичного мислення, плекання моральних якостей дошкільників; виховування прагнень наслідувати позитивний приклад, бути сіячем добра.

- «Я пасажир». Метою гри було ознайомлення дошкільників із правилами поведінки та етичними нормами під час користування громадським транспортом; у процесі гри формували уміння розрізняти позитивні та негативні приклади поведінки. Розвивали спостережливість, увагу. Виховували нетерпимість до негативних проявів поведінки та до недотримання правил безпеки пасажирами.

- «Оціни вчинок». Формували уявлення дошкільників про моральні якості особистості, про добрі та погані вчинки; характеризували та оцінювали вчинки; розвивали мислення, виховувати у дітей чесність, чуйність, відповідальність за свої вчинки.

Дидактичні ігри покликані навчити дітей самостійно розв'язувати завдання, доброзичливо ставитися до успіху інших, гратися в колективі. Дидактична гра – це різновид ігор із правилами, спеціально створених

педагогами з метою виховання і навчання дітей. Можна підсумувати, що, використовуючи дидактичну гру в освітньому процесі, ми ефективно порушуємо питання виховання чуйності в дітей дошкільного віку.

В. Сухомлинський стверджував: «Дитина за своєю природою – художник, відкривач світу. Так нехай же перед нею відкриється чудесний світ гри, краси, наповнюючи її серце, в прагненні робити людям добро» (7, с. 67).

Дитинство дошкільного періоду – важливий час у моральному становленні особистості. Основні моральні якості формуються саме в ці роки. Успіх педагогічних впливів значною мірою залежить від того факту, наскільки вдається викликати в дитини певні почуття до тієї чи тієї особи, предмету або дії. Нашим завданням є виховання в дошкільнят чуйності.

Гра для малюка – це не тільки забава. Граючись, дитина набуває знання, вміння, навички, культивує задоволення і радість. Іншими словами, це цілий світ, у якому дитина живе, формує здібності, навіть не здогадуючись про це. Із залученням гри можна виховати жорстоку, байдужу людину, а можна – чуйну, потрібну суспільству. Виховання таких якостей особистості, як чуйність, турбота, співчуття, співпереживання, формуємо в дітей через найпростіші ігри з ляльками. Наприклад: «Лялька захворіла». Діти, спираючись на приклад педагога, його показ дій, його слово, опановують нормами поведінки. Після гри обов'язково підбиваємо підсумок: схвалюємо дбайливе поводження з лялькою або звертаємо увагу на грубе поводження з нею.

Спочатку діти виявляють співчуття до ляльки з ініціативи і за зразком дорослого. Але систематична виховна діяльність щодо формування моральних якостей демонструє позитивні результати. В ігровій формі з дітьми активно можна використовувати природні життєві обставини, які допомагають накопиченню в дітей позитивного досвіду соціальних відносин. Наприклад: вийшли з дітьми на прогулянку, а на доріжці лежить жучок, який не може встати і втекти. Звертаємо увагу дітей: «Жучка можуть розтоптати люди». Створюємо проблему: «Чи ми можемо йому чимось допомогти?» або «Що ми

можемо зробити для жучка?». Розв'язання проблеми дошкільники обирають самі через гру.

Діти дуже люблять грати в сюжетно-рольову гру «Доньки-матері». Саме в родині дитина з ранніх літ засвоює все розмаїття моральних норм поведінки (ролі в гру вводимо лише в той час, як діти засвоять навик виконання низки ігрових правил). Граючи, дитина вчиться виявляти добрі почуття до ігрових партнерів, прагнення надати елементарну допомогу.

Отже, виховні можливості для конструювання моральних якостей особистості дошкільників за допомогою різних видів ігор безмежні. Участь дітей в іграх допомагає їм успішно комунікувати, зблизитися один з одним, формує навик моральної поведінки в суспільстві.

На відміну від інших видів діяльності, гра вимагає особливого стану від тієї особи, хто її проводить. Важливо не лише знати гру, уміти провести її брати участь у грі разом з дітьми – гра є засобом діагностики. Граючи, діти розкриваються зусібч, демонструють усі свої якості – хороші і погані. Існує необхідна умова під час проведення гри й правила поведінки: ніхто не порушує дисципліну або правила гри. Звісно, перед проведенням гри обговорюються всі її тонкощі та вимоги, і це можуть бути бесіда, роз'яснювальна пауза. Найбільшим ефектом гри буде той, коли діти самі аналізують, що було зроблено правильно, над чим ще потрібно працювати, щоб у майбутньому уникнути зауважень.

Одним з основних елементів гри є дидактичне завдання. Якщо було поставлено одне чи декілька дидактичних завдань, тоді експлікується загальна спрямованість гри, її зміст буде зумовлений пізнавальною діяльністю дітей. Вихователь має за мету сформулювати дидактичні завдання, покликані виховувати чуйність у дошкільників.

Проаналізувавши роботи І. Берлянд, Л. Виготського, Д. Ельконіна, І. Хейзінга, ми дефінували гру в широкому значенні слова як цікаву та основну для дитини діяльність у певних ситуаціях. Дидактична (пізнавальна) гра – спеціально створена ситуація, що віддзеркалює реальність, із якою дитина

повинна впоратися. Гра має важливе значення для дошкільників, водночас основне завдання педагога в ній – дати дитині знання про світ. Найважливіша ж умова, яку педагоги повинні виконувати – постійно підкріплювати діяльність дітей оцінкою, схваленням їхньої роботи (12, с. 5).

На нашу думку, ще одним важливим морально-педагогічним засобом формування особистості дошкільників є дитячі літературні твори (казки, оповідання, вірші). Вони супроводжують дитину з раннього дитинства, захоплюють дітей змістом та художньою формою. Літературні твори зображують яскраву антиномію добра і зла, конкретні за своєю моральною суттю образи, зрозумілі для дитини специфічні причиново-наслідкові зв'язки і явища. Сказане свідчить про те, що дитяча література цікава та хвилююча для малюків. Її можна назвати успішним інструментом формування моральності дитини. Думка К. Ушинського про казки була настільки високою, що він увів їх у свою педагогічну систему. К. Ушинський пояснював причину успіху казок тим, що простота й безпосередність народної творчості корелюють зі схожими рисами дитячої психології (4, с. 45).

Виховання чуйності засобами літературних творів дає і вихователеві, і дитині можливість усвідомити, що у творі або в герої позитивне, а що негативне, створити нову ситуацію, де б герой виправився, добро перемогло, зло було покаране.

3-поміж ефективних засобів формування чуйності в дошкільників важливе місце посідають дитячі літературні твори. Дитячі твори є важливим виховним засобом, вони містять своєрідну програму формування моральних уявлень. До певного віку діти ніби живуть у сюжеті твору як рівноправні його учасники. Це є природним, бо літературні твори близькі та співзвучні їхнім світовідчуттям.

Література захоплює дітей цікавими пригодами, фантастичними образами, барвистим і яскравим світом. Звичайність, простота і краса героїв, їхніх вчинків необхідні дитячій свідомості як відображення світу, справжніх стосунків у чистому дзеркалі. Дитина, оцінюючи вчинки героїв, вчиться

розуміти і свої потреби та проблеми. Дошкільник ототожнює себе з позитивним героєм, вибирає найпривабливіше в його вчинках, і, звісно, можна констатувати формування моральних принципів, за законами яких йому доведеться жити.

Дитяча література також допомагає дитині прийняти неоднозначність усіх життєвих процесів, побачити їх протиріччя, допомагає адаптуватися в складному світі. Завдяки художньому слову дошкільники усвідомлюють істини людського життя. Вплив образів і сюжетів дитячих творів є таким, що діти вже в процесі першого прочитання чітко проявляють симпатії та антипатії до персонажів, схиляються до ображених, не сумніваються, як поставитися до тих чи тих персонажів.

Скажемо, що така подача життєвого матеріалу не є примітивною, простота необхідна для того, щоб дитина засвоїла її першою, до того моменту, як вона буде готова сприймати складні речі. Якщо перемагає справедливість у художньому творі, діти завжди щиро радіють і хочуть, щоб і в житті було так само. Така риса дитячих творів демонструє їхню потужну педагогічну цінність.

У процесі використання дитячих творів ми спираємося на принцип варіативності, ураховуючи вікові особливості дошкільників. Найдоцільніші у формуванні моральних уявлень у дітей, на наш погляд, будуть ті, які дають змогу поряд із знайомством із змістом, залучати дітей до діяльності. Можна і потрібно інсценувати твори, залучаючи дітей до участі в ігровій діяльності, що імітує взаємини між героями, останні допомагають дитині увійти у світ людського спілкування. Найпоширеніший метод ознайомлення з дитячим літературним твором – читання вихователем, тобто дослівна передача тексту. Невеликі за обсягом твори вихователь розповідає дітям напам'ять, тому що при цьому досягається найкращий контакт з дітьми. Більшу ж частину творів читають. Дбайливе поводження з книгою в момент читання є прикладом для дітей. Наступний метод – розповідь, вільна передача тексту. Основне для оповідача – виразно розповідати, щоб діти заслухувалися.

Після донесення твору до малюків педагог проводить моральну бесіду за змістом. Вона є комплексним прийомом, що досить часто містить низку простих прийомів – словесних і наочних. Диференціюють вступну (попередню) бесіду до читання і коротку (заключну) бесіду після читання. Під час заключної бесіди корисно зацентувати увагу дітей на моральних якостях героїв, мотивах їхніх учинків. Слід, щоб у бесідах переважали питання, відповіді на які вимагали б оцінки вчинків.

На заняттях під час ознайомлення дітей з казкою використовуються і технічні засоби навчання. Як особливий прийом використовують прослуховування запису у виконанні артиста. Усі перераховані вище прийоми застосовані в роботі педагогами з огляду на вік дітей, їхні індивідуальні особливості і навіть їхній настрій. Поширеним прийомом, що посилює вплив тексту і сприяє кращому його розумінню, є розгляд ілюстрацій у книзі. Ілюстрація – це малюнок, що стосується певної частини тексту, він пояснює певний момент у тексті. Вона може бути повною мірою зрозуміла, якщо відомо зміст відповідного уривка. Ілюстрації показують дітям в тій послідовності, у якій вони розміщені в казці.

Існує певна залежність між сприйняттям твору і моральними проявами дітей. Якщо ідея, моральні якості і вчинки казкових героїв відповідають позитивним моральним проявам дитячого колективу, їхнім моральним якостям, діти легше розуміють їх, їхні реакції яскравіші та різноманітніші, і навпаки.

Якщо ж у дітей відсутні ті позитивні моральні уявлення, які ми хочемо сформувані за допомогою літературного твору, важливо допомогти їм осмислити моральну ідею і через сприйняття образів підвести до правильної оцінки їхніх власних вчинків і моральних якостей, не допускаючи зайвого.

На нашу думку, ефективним у процесі формування чуйності буде використання таких літературних творів сучасних українських авторів, як :

- «Біла мисочка в блакитний горошок» (2020 р., Ельвіна Москалик). Це розповідь про собачку Фоксі, яка живе в притулку та мріє про власну домівку

й гарних господарів. На жаль, поки що її ніхто не забирає до себе жити. Вона робила кілька спроб, проте все марно. Собачка уявляла, що все пов'язане з чарівною мисочкою. Фоксі помітила, що до нових домівок уже двічі забрали тварин із тих вольєрів, де стояла вона – особлива біла мисочка з блакитним горошком. Коли песик їхав із притулку до домівки, його мисочку ставили іншому песику, проте Фоксі, на жаль, поки що не щастило. Одного разу нарешті настав цей момент, і господарка притулку ставила чарівну мисочку у вольєр для Фоксі, проте необережно оступилася, у результаті чого мисочка випала з її рук і розбилася. Разом з чарівною мисочкою того дня розбилися всі мрії Фоксі про свого нового господаря. Пройшов деякий час. Якось Фоксі почула сміх дівчинки та хлопчика, що разом із батьками приїхали до притулку, аби пограти з тваринками.

Натхненна радісним настроєм малечі, Фоксі взяла в зуби свій улюблений м'ячик і побігла до дівчинки з хлопчиком. Діти зрозуміли, що їм хоче запропонувати пухнастий песик, тож розпочали веселу гру. А вже ввечері Фоксі їхала до нового дому та до нової родини. Там на Фоксі чекав неабиякий сюрприз: у кухні на підлозі вона побачила білу мисочку в блакитний горошок, що наперед була приготована для неї. «Усе-таки допомогла мені саме ця особлива чарівна мисочка», – подумала Фоксі.

- «Погризені капці» (2020 р., Ельвіна Москалик). Ця історія про песика на ім'я Басік, який любив гризти капці свого господаря. Якось він зі своєю родиною пішов гуляти на майданчик і почув розмову двох дорослих. Басік зрозумів лише з неї декілька висловлювань, що його страшенно засмутили: «І платити не потрібно, а можна просто... Погризені капці... До притулку... Завтра зранку...». І от ввечері песик почув розмову тата і сина, який пояснював, що хотів від нього незнайомий чоловік: «Цьому чоловікові я відповів, що ми взяли Басіка з притулку. Пояснив, що всіх тварин там віддають безкоштовно, і платити не потрібно, а можна просто обрати собаку чи kota, обговорити з працівником притулку умови, у яких у вас буде жити тварина, та забрати її. Ще попередив про погризені капці та терпіння, яке дуже необхідне,

щоб позбавити тварину поганої звички. За моєю порадою чоловік вирішив повезти до притулку свою дочку, щоб там вони разом обрали чотирилапого друга. Завтра зранку я дам йому номер телефону притулку». Песик дуже був радий цьому. А тим часом батько пояснював сину: «Запам'ятай: домашні тварини – це велика відповідальність! Ніколи не відмовляйся від друга лише через зіпсовані речі чи меблі. І ще запам'ятай: Басік для нас безцінний і ні за які гроші світу ми ніколи його не віддамо чужим людям».

- «Історія, яку розповіла Жука» (2019 р., Олійко Грися). Оповідання про безпритульного песика Жуку, який жив разом з братом Сіріусом на заправці. Їх інколи підгодовувала добра жінка Ганя. Працівники заправки вивозять песиків далеко за місто і кидають на призволяще. Вони вештаються лісом голодні і опиняються на межі виживання. На щастя песиків підбирає родина, яка дала їм прихисток і піклування. Жука знаходить родину і дім, де його люблять.

- «Щоденник жовтого пса» (2021 р., Юлія Вротна). Гуманні історія про пухнастого, м'якенького і жовтого печика Жовтка. Разом із Жовтком дитина пізнає світ, дізнається про пори року, при родні явища, різні життєві ситуації. Жовтку дуже пощастило, бо у нього люблячі господарі.

Використовують твори з метою виховання гуманного, відповідального та чуйного ставлення до тварин, небайдужості до безпритульних.

Видатний педагог В. Сухомлинський обґрунтував теоретично і потвердив практично, що казка є невіддільною від краси, вона допомагає формувати моральні почуття, без яких не можливі благородство душі, чуйність серця до людського горя, страждань. В. Сухомлинському належить думка, що завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем» (32, с. 170).

Як зазначає науковець Н. Сулаєва, домінантним для виховання чуйності в дошкільників є мистецтво, зокрема театралізована гра – пріоритетний різновид проявів життєвих вражень, який впливає на емоційно-

почуттєву сферу дошкільників та розвиває її. Звертає увагу на використання театралізованих ігор (21).

Вважаємо за доцільне після роботи над запропонованими літературними творами (читання та обговорення) одночасно задіювати дошкільників у їх інсценізації. Ці виступи варто проводити для молодших за віком дітей, дітей-сиріт з дитячих будинків, саме так виховуватимемо почуття чуйності.

Отже, проаналізувавши сутність літературного твору і його роль у вихованні дошкільників, можна стверджувати, що цей вид діяльності вважається ефективним засобом виховання їхньої чуйності. Твори можуть бути різним за видом, типом, тривалістю. Попри всю різноманітність, у ході роботи з будь-яким літературним твором дитина отримує уявлення про доброту, чуйність, співчуття і т.д. Плакаючи чуйність у дітей в дошкільному віці, педагог опікується становленням такої особистості, яка в майбутньому буде інтегрувати в собі духовне багатство, істинні моральні якості та моральну чистоту. У нашому випадку це означає, що вибір такого педагогічного засобу, як літературні твори, підвищує не тільки рівень формування моральних уявлень, а й чуйність загалом.

Неможливо уявити життя сучасних дітей без мультфільмів. Вони є улюбленим та поширеним видом їхнього дозвілля. Мультфільм стає для дитини одним з основних носіїв і трансляторів уявлень про світ, відносини між людьми та норми їхньої поведінки. Проводячи експериментальну роботу, ми виходили з припущення, що мультиплікаційний фільм постає одним з ефективних та ефектних засобів виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку, якщо під час перегляду та сприйняття відеоматеріалу, обговоренні з дорослими й однолітками створені умови для засвоєння моральних уявлень, які репрезентувалися у мультфільмі.

Використовуючи мультиплікаційну продукцію як засіб формування чуйності у дошкільників, потрібно заздалегідь підготувати й налаштувати дітей на перегляд обраного мультфільму, продумати питання для обговорення

дій героїв тощо. Герої мультиплікаційних фільмів постають у яскравих образах, приваблюючи цим дітей. Після переглянутих мультфільмів діти ототожнюють себе з героями, обирають їх за приклад для наслідування. Дорослим потрібно завжди роз'яснювати зміст переглянутих мультфільмів, навіть якщо зміст здається позитивним і не становить загрози для їхнього здоров'я. Після перегляду мультфільму слід обговорити з дошкільниками почуттєво-емоційний стан героїв мультфільмів та дітей. Для цього використовують низку запитань, наприклад: «Який був настрій у головного героя?», «Як ти думаєш, що відчував персонаж у цій ситуації?», «Як ти думаєш, чому герой так вчинив?», «Уяви, що ти опинився у цій ситуації, як би ти діяв?», «Чи знаєш ти схожий випадок?» та ін. Часто дітям важко порівняти себе із героєм.

Герої мультфільму можуть стати для дитини втіленням доброти, сміливості, щедрості, чуйності та інших ціннісних людських якостей. Не обов'язково при цьому, щоб у фільмі були герої позитивними. Якщо який-небудь персонаж демонструє негідний вчинок, він повинен зрозуміти власні помилки або отримати осуд з боку інших персонажів або авторів фільму.

Після перегляду мультфільмів дітям легше освоїти представлені наочно норми та правила морально-етичної поведінки. Діти переконуються в необхідності керування такими нормами у власному житті, вчать у життєвих явищах вбачати морально-етичний бік, осмислюють власний образ «Я». У процесі обговорення сюжету мультфільму діти можуть відчувати внутрішній світ героя, його переживання, мотиви поведінки. Яскраві образи емоційно впливають на дитину, викликають прагнення наслідувати добре і опиратися поганому.

Попри те, що діти із задоволенням коментують свої враження від мультфільму, вони зазвичай ще не здатні усвідомити його посил: основний зміст побаченого, а отже, і передавана інформація здебільшого залишаються незрозумілими для маленького глядача. Саме тому дітей слід заздалегідь зорієнтовувати на перегляд мультфільму, формувати в них необхідний

настрій, скеровувати їхні думки у потрібному руслі. Така підготовча робота допомагає глибше висвітлити для дошкільника зміст побаченого, адже улюблені персонажі постають для дитини носіями сукупності рис та якостей, образ знайомого героя є символічним. Дошкільник ще не може вдатися до самоаналізу, він легко наділяє мультиплікаційного персонажа тими рисами, якими він хотів би володіти, на які хотів би відреагувати або на основі власних уявлень визначити та засвоїти прийнятні для самого себе модель та стиль поведінки в соціумі. Під час роботи з дитиною варто цим скористатися: наділяти умовно її мультиплікаційних персонажів – фаворитів тими чи тими позитивними рисами, пропонувати дошкільникові імітувати чи повторювати їхні дії. За допомогою відеосюжету для дошкільників стають доступними:

- уявлення про добро та зло;
- правила й еталони хорошої та поганої поведінки;
- вміння розпізнавати почуття й емоції.

Вважаємо за доцільне використання підбірки мультиплікаційних фільмів для старших дошкільників, які сприятимуть вихованню чуйності:

● «Забери мене додому» (Take me home) (2013 р.), у якому маленька дівчинка відвідує притулок для тварин, щоб обрати собі собаку, проте опиняється віч-на-віч з непростим вибором: обрати красивого чи доброго песика? Урешті героїня обирає доброго песика.

● «Тамара» (2013 р.). Цей короткометражний мультфільм розповідає про дівчинку Тамару, що має особливу мрію – стати танцівницею. Коли вона танцює під гру музичної скриньки, вона не помічає навколо нікого й нічого. Виникає питання: чому ж її мама така засмучена, коли спостерігає

цей танок? Виявляється, Тамара – глуха дівчинка, вона насправді не чує музики.

- «Піп» (США, 2018 р.). Маленький собака на ім'я Піп іде до собачого університету, щоб навчитися стати собакою-поводирем. Насправді він був ще дуже малим, часто відволікався від навчання і це йому заважало досягати результатів. Урешті-решт Піп хоч і щиро бажав стати гарним поводитирем, сумлінно працював, але все ж не склав фінального іспиту. Водночас після відрахування з університету песик зовсім не засмутився, йому навіть удалося зробити високоморальний вчинок – врятувати сліпу жінку.

- «Подарунок» (Німеччина, 2015 р.) – це історія про дружбу, хоча й пронизана болем. Хлопчик-інвалід проводить дитинство за комп'ютерними іграми, поки одного разу його мама не робить йому подарунок – собаку, яка також має фізичну ваду (у неї немає лапки). Спочатку хлопчика цей факт обурило, але пізніше песик зміг «завоювати серце» малюка, і вони стали щирими друзями.

- «Мотузки» (Іспанія, 2014 р.) – це історія про рівність, дружбу, солідарність, чуйність, зрештою, дитячу мудрість, яка може стати навіть зразком для дорослих. Це розповідь про хлопчика з особливими потребами, який не вмів ходити, розмовляти, та дівчинку Марію, що стала для нього справжнім другом, бо вона гралася з ним, піклувалася про нього. Однієї ночі хлопчик помер. Марія болісно на це відреагувала, але пронесла дитячі почуття протягом всього життя, обравши професію педагога. І мотузочки, як символ дружби, зберегла.

• «Чи можливе Різдво без любові?» (What would Christmas be without love?) є зворушливим мультфільмом про їжачка-школяра, насправді – про любов і дружбу. Їжачок приходить у новий клас звірят. Він хоче дуже подружитися з усіма, але йому заважають його голки. Він випадково вколов однокласницю, і після цієї події їжачка діти почали цуратися. Настає час Різдва, коли їжачок, здавалося б, залишився зовсім один. Звірята ж вирішують зробити йому подарунок – пінопласт, який одягають на голочки, щоб вони не кололися.

• «Рукавичка» («Союзмультфільм», 1967 р.) – німий ляльковий мультиплікаційний фільм про дівчинку, яка мріє жити із собакою, проте сувора й зайнята мама абсолютно проти цього. Дівчинка йде до сусідів, які мають чорного собаку, і просить у них цуценя. У квартирі воно зробило калюжу, і на вимогу мами дівчинці довелося повернути його сусідам. Гуляючи у дворі й дивлячись на дітей, що граються, та їхніх собак, дівчинка починає гратися зі своєю в'язаною червоною рукавичкою, уявляє її цуценям. Вона настільки хоче мати песика, що рукавичка в її мріях перевтілюється в справжнього цуценя, при цьому зберігаючи «в'язану» фактуру й особливий візерунок – три чорні шашечки на спині. Сповнена радості, дівчинка веде свого нового друга на собачу виставку, де чотирилапі вихованці беруть участь у змаганні. В'язаний песик-«рукавичка» першим встигає знайти палицю, прямує до фінішу, але раптом на смузї перешкод випадково чіпляється за цвях петелькою, унаслідок чого чемпіоном стає інший пес. Дівчинка продовжує грати з «собакою-рукавичкою» вдома. Вона наливає в миску молока, але її помічає мама. Вирішивши, що дочка знову привела цуценя, вона бачить

замість нього рукавичку. Зрозумівши, що донька дуже хоче собаку, мама сама йде до сусідів та просить у них цуценя.

● «Олівер і компанія» (США, 1988 р.). Головний герой кошени Олівер дуже самотнє. Воно єдине з усього посліду не було потрібне нікому, так поступово малюк опиняється надворі. Сильний голод спонукає його здійснити злочин – украсти сосиски. Як виявилось, реалізувати задумане не просто. На щастя Олівера недалеко пробігав пес Доджер, який погодився допомогти бідному котикові. Спільними зусиллями їм удається вкрасти ароматні сосиски, проте Доджер тікає, не бажаючи ділитися із котиком здобиччю. Головний герой, знесилений, намагається наздогнати ошуканця. Він опиняється біля старої баржі в порту, куди сховався пес. Забувши про страх, Олівер залазить усередину й несподівано зустрічає зграю собак, яким, як виявилось, Доджер ніс обід. Поява kota шокувала собак, на жахливий шум вчасно прийшов господар собак Фейгін та швидко всіх вгамував. Фейгін дозволив котику залишитися, але за умови, що він, як і решта тварин, буде добувати йому гроші. На наступний день уся компанія вирушила в місто на «брудну роботу». У перший же день недосвідченого kota-зłodюжку ловлять на «гарячому», і його життя змінюється зовсім.

● «Верните Рэкса», (Союзмультфільм», 1975 р.). Це зворушлива і сумна історія про собаку на прізвисько Рекс, який врятував хлопчика ціною свого життя. Усе трапилося на річці. Хлопчик опинився на крижині за крок від загибелі. Рекс кинувся в крижану воду й надмірними зусиллями спрямував крижину до берега. Хлопчика було врятовано. Собака через сильне переохолодження захворів і невдовзі помер. Хлопчик дуже любив свого друга, і, не підозрюючи про смерть улюбленого вихованця, благав лікаря повернути Рекса. Це приклад справжньої вірності та безмежної любові, який вчить бути чуйним, цінувати та любити своїх домашніх тварин.

• «Добро надихає» (2019 р.). Чи можна отримати крила? Для цього просто слід зробити добру справу. Це мальована розповідь про мишеня, що допомогло птахові попри власну скруту. Воно вилікувало, надало притулок, можливість перезимувати та окріпнути пернатому другу. Натомість отримало чудову можливість політати на крилах.

• «Поступатися старшим» (Metanoia films, Канада, 2012 р.). Це правило відоме всім з дитинства. Ще не можна сперечатися із дорослими, грубити ...і бути жадібним. Мультик дивує і дітей, і дорослих непередбачуваним кінцем. Бабуся купила печиво й сховала собі до сумки. Сівши на лавку біля хлопця, який мав пачку такого ж печива та забувши, що у неї є своє, бабуся почала їсти чуже печиво та гримати на хлопця, який не розумів, чому ж старенька себе так поводить. А вона думала, що молодик зухвало забирає її їжу. Зі свого боку хлопець навіть поділився останнім печивом. Не варто оцінювати людей лише за їхнім зовнішнім виглядом

• «Дівчинка та зайці» (1985) – мультиплікаційний фільм Алли Грачової, у якому йдеться про дівчинку, що жила в будиночку поруч із лісом і, одного разу зустрівши зайців у холодну пору, вирішила допомогти їм. Вона дала їм свою теплу хустку, віддавши смачні домашні пиріжки, прогнала від них лисицю, потім побудувала для сіреньких зайченят затишний будинок.

• «Маленький великий пес» (2008) – це мультфільм про двох друзів – хлопчика і песика. Дітям доведеться бути свідками випробувань,

через які друзі пройдуть, перш ніж опинитися разом. Бездомну собачку знайшла на смітнику жінка, вона її принесла до себе додому й нагодувала. В оголошенні вона повідомляє, що може віддати собаку в гарні руки. Пес потрапляє до декількох господарів, які ставляться до нього ганебно. У цей же час хлопчик намагається довести своєму батькові, що він вже дорослий, щоб завести чотирилапого улюбленця й доглядати за ним.

Переглядаючи мультфільми, дитина вчиться долати свої страхи, боротися з труднощами, шанобливо ставитися до інших, дружити, співпереживати та проявляти співчуття, позитивно сприймати себе.

Отже, інноваційний підхід до виховання чуйності в дітей дошкільного віку може відбуватися з використанням методики соціального та психологічного розвитку дитини «Ляльки з особистими історіями (ляльки-персони)», гри (наприклад гра-емпатія, дидактична гра, театралізована гра), що допомагають проникати у зміст усіх явищ життя, навчають дитину асоціювати свою діяльність із життям дорослих. Вважаємо, що усвідомити моральні істини, принципи, ідеї в їхньому реальному вираженні варто саме завдяки іграм-емпатіям («Бабуся захворіла», «Сміливий хлопчик», «Лікарня», «Хворе кошеня», «Цуценятко під дощем» тощо), адже їхньою основною метою є вміння відчутти сутність, характер, настрій, стан іншої людини. Доброзичливо ставитися до успіху інших можна навчити завдяки дидактичній грі. Важливо не забувати після гри підбивати правильно підсумки.

У підпункті вказано також, що важливим морально-педагогічним засобом формування особистості дошкільників є дитячі літературні твори (казки, оповідання, вірші) і мультиплікаційні фільми. Аналізуючи та оцінюючи вчинки героїв, діти вчаться розуміти і свої проблеми, адже існує залежність між сприйняттям твору і моральними виявами дітей. Важливо проговорювати з дошкільниками про вчинки, мотиви, риси, емоції героїв, щоб усвідомлювати рівень сприйняття моральності.

Висновки до розділу 2

На основі власного практичного досвіду та педагогічного експерименту в процесі дослідження ми зробили такі висновки:

Педагогічні умови – це необхідні й достатні обставини, за яких значно підвищується ефективність освітнього процесу в закладі дошкільної освіти з метою виховання чуйності дітей – старших дошкільників. Такими умовами є поновлення змісту, форм, методів, засобів виховної діяльності з дошкільниками; активізація взаємодії у вихованні чуйності педагогів та сім'ї; збагачення практичного морального досвіду в старших дошкільників.

Ефективним для виховання чуйності є системне вдумливе та ретельне планування різнобічних, релевантних і цікавих заходів на весь навчальний рік з урахуванням змістовних модулів, у процесі реалізації яких найкраще визначити, де саме та відносно кого можна формувати у дітей чуйність. Безпосередньо для розкриття цієї якості результативно використовують різні форми роботи: бесіди, заняття, екскурсії, перегляд та обговорення мультфільмів, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, участь в акціях, зустрічі, інсценізація казок, проведення майстер-класів, догляд за зимуючими птахами, безпритульними тваринами, виготовлення вітальних листівок, малюнків, фотовиставки, вернісажі, вікторини.

До результативних методів плекання чуйності в старших дошкільників уналежнюємо: формування моральної поведінки і свідомості, суспільної поведінки та організації діяльності, стимулювання моральних почуттів та мотивів поведінки.

Вагомою педагогічною умовою результативного виховання чуйності в старших дошкільників має бути партнерська взаємодія педагогів, батьків, усіх членів сім'ї. Така співпраця має ґрунтуватися на визначенні спільної мети, згуртованому плануванні діяльності, правильному розподілі функцій кожного та врахуванні можливостей і потреб учасника навчально-виховного процесу, а також спільному контролі й оцінюванні результатів роботи, прогнозуванні майбутніх цілей і завдань. Вихователі мають активно залучати до спільної

діяльності батьків, забезпечувати їх навчання щодо правильної організації спілкування з дитиною, спільної діяльності з нею. Батьки охоче йдуть на конструктивну взаємодію, якщо їх залучають до цікавої для їхніх дітей діяльності, якщо вона сповнена діяльним компонентом і якщо потрібно виконувати її з дітьми разом. Дієвим є залучення батьків до спільних справ з урахуванням сучасного контексту суспільно важливих подій (благодійність для ветеранів війни, волонтерство, як-от догляд за тваринами, тощо). Дуже важливо при цьому розвивати внутрішню мотивацію дитини, аби дошкільник робив це добровільно, з натхненням, бажанням, власної волі. Останнім опікується педагогіка емпатуерменту, яка допомагає надати дитині мотивації, наділити її внутрішніми силами й натхненням для активних дій.

Для виховання чуйності в дошкільників варто застосовувати методіку соціального та психологічного розвитку дитини «Ляльки з особистими історіями (ляльки-персони)», різних видів ігор (гра-емпатія, дидактична або театралізована гра), а також аналізу дитячих літературних творів (казки, оповідання, вірші) і мультиплікаційних фільмів.

Основні наукові результати, викладені в розділі, опубліковані в наукових публікаціях автора (30, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156).

РОЗДІЛ 3.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У розділі репрезентовано сучасний стан вихованості чуйності в старших дошкільників. Визначено критерії та показники, які дали змогу підготувати експериментальній інструментарій задля виховання чуйності в дітей цієї вікової категорії. Схарактеризовано рівні вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку. Представлено результати експериментального дослідження перевірки педагогічних умов виховання чуйності в дошкільників, доведено їхню ефективність.

3.1. Критеріальна характеристика вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку

Мета констатувального етапу педагогічного експерименту – з'ясування сучасного стану вихованості чуйності в старших дошкільників. Завдання констатувального етапу передбачали:

- визначити критерії, показники та рівні вихованості чуйності;
- схарактеризувати методики визначення рівнів означеного феномену;
- діагностувати рівні вихованості чуйності.

Поняття «діагностика» передбачає процес дослідження з метою виявлення, розпізнання, визначення характеристики людини, що не піддається виявленню в безпосередній комунікації з людиною. Діагностики – і в цьому їх призначення – лише фіксують наявність певних характеристик особистості, допомагаючи педагогові розширити уявлення про становлення та розвиток особистості дитини (14, с. 3).

Понятійний словник тлумачить «вихованість» як рівень розвитку особистості, що експлікується в узгодженості між знаннями, переконаннями, поведінкою та характеризується ступенем оформленості суспільно значущих

якостей. Конфлікт між тим, що людина думає, знає і як себе поводить в реальних ситуаціях, може спричинювати кризу особистості. Актуальним рівнем розвитку особистості є вихованість. Якщо говорити про вихованість дитини, то слід мати на увазі ступінь відповідності її високим вимогам культури. У всьому світі виховання завжди було зорієнтоване на найвищий рівень досягнень культури, він і детермінував мету виховання.

При розробці критеріїв вихованості чуйності в дітей дошкільного віку вбули враховані основні вимоги до них: об'єктивність, надійність, простота та зручність вимірювання, взаємозумовленість з його показниками.

У процес діагностики будь-якого явища покладено рівневий підхід. Урахувавши це, перед розробленням методики дослідження вихованості чуйності в дошкільників ми з'ясували значення важливих понять: критерій, показник та рівні, що надалі дасть змогу визначити стан вихованості чуйності в дошкільників.

Критерій (від грец. *criterion*) – це ознака, згідно з якою оцінюють відповідними показниками досягнення результату функціонування або розвитку особистості. Критерієм є підстава для оцінки, визначення або класифікації. Можна стверджувати, що виявом критерію на певному етапі формування чуйності в дошкільників постає показник. У «Новому тлумачному словнику української мови» цей термін визначається як «свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення чого-небудь» (6).

Констатувальний етап експерименту передбачав діагностику рівнів вихованості чуйності в старших дошкільників. На цьому етапі ставилося завдання визначення критеріїв, показників та рівнів вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку.

Виокремлено такі критерії: *когнітивно-знаннєвий, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий*.

Наголосимо, що в процесі визначення критеріїв і показників вихованості чуйності в дошкільників, власне, ідеться про визначення сукупності

характеристик, що дають змогу системно здійснити діагностику та оцінити рівень вихованості чуйності в дошкільників з метою відстеження її ефективності.

Таблиця 3.1.1

**Критерії і показники вихованості чуйності
у дитини старшого дошкільного віку**

Критерій	Показники
Когнітивно- знаннєвий	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розуміння сутності поняття «чуйність» і проявів цієї моральної якості у повсякденному житті; ✓ здатність розрізняти чуйні і нечуйні вчинки;
Емоційно- мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> ✓ наявність емоційного відгуку на самопочуття та переживання іншого; ✓ розрізнення емоційних станів людей; ✓ задоволення від надання допомоги іншим, радість під час здійснення чуйних учинків; ✓ бажання виявити співчуття, прагнення полегшити або розділити самопочуття іншого, надати безкорисливо допомогу; ✓ усвідомлення дітьми власних мотивів, якими керуються у своїй поведінці.
Діяльнісно- поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> ✓ стійкість проявів чуйності у змінених життєвих ситуаціях; ✓ здатність впливати на стабілізацію чи зміну емоційного стану іншого; ✓ готовність та здійснення актів альтруїстичної допомоги.

Для процесу виховання чуйності постає необхідність ґрунтовного визначення рівнів вихованості чуйності з уточненням положення кожного показника критерію з метою якісних наукових висновків на основі експерименту. На основі критеріїв і показників ми визначили рівні вихованості чуйності в старших дошкільників: *високий, середній і низький*.

Рівні сформованості показників когнітивно-знаннєвого критерію чуйності:

високий рівень сформованості когнітивного критерію притаманний тим вихованцям, які мають повні, чіткі знання про емоційну сферу людини; розуміють сутність поняття «чуйність» та прояви цієї моральної якості в повсякденному житті, розрізняють вчинок-чуйність і вчинок-жорстокість у вчинковій діаді; *середній рівень* сформованості когнітивного критерію характерний дітям, що мають відносно повні знання про чуйність і способи чуйної поведінки, однак іноді вони трактуються неточно, діти не завжди вміють розрізнити чуйний та байдужий (жорстокий) вчинок; *низький рівень* сформованості когнітивного критерію мають дошкільники 5-6-ти років, у яких відсутні виразні уявлення про чуйність та способи її реалізації у житті.

Рівні сформованості показників емоційно-мотиваційного критерію чуйності:

високий рівень сформованості емоційно-мотиваційного критерію проявляється у дітей, які усвідомлюють необхідність (мають бажання) бути чуйними, виявляють емоційний відгук на прикрощі та засмучення інших; виявляють співчуття, співпереживання як в уявній, так і в реальній ситуаціях; отримують задоволення від надання допомоги, прояву співчуття, співпереживання; готові прийти на допомогу самостійно; *середній рівень* сформованості емоційно-мотиваційного критерію притаманний дітям, які розрізняють емоційні стани людей, виявляють співчуття, співпереживання тільки в уявних ситуаціях, їм потрібне емоційне налаштування та додаткове стимулювання в повсякденному житті, не завжди усвідомлюють необхідність робити чуйні вчинки, відсутнє бажання перейматися емоційним неблагополуччям інших; *низький рівень* сформованості емоційно-мотиваційного критерію мають діти, у яких у поведінці переважають егоїстичні мотиви, що виявляється в зневажливому ставленні до оточення, нестриманості емоцій, небажанні або невмінні надати допомогу іншим у разі потреби, виявити співчуття, співпереживання, відсутнє бажання полегшити самопочуття інших, піклуватися.

Рівні показників діяльнісно-поведінкового критерію чуйності:

високий рівень сформованості діяльнісно-поведінкового критерію притаманний дітям, які мають бажання, потребу в здійсненні чуйних учинків, завжди добирають доречний спосіб реалізації чуйності, тактовні у спілкуванні, самостійно виявляють турботу й співчуття до іншої людини чи тварини (несправедливо скривдженої, слабкої, маленької, хворої, безпритульної, незалежно від її зовнішньої привабливості), можуть запропонувати допомогу, самостійно і безкорисливо допомагають нужденним без нагадування та підказки, виявляють відгук на прикросі й засмучення; позитивно ставляться до дорослих і однолітків; прояви чуйності в них характеризуються постійністю; *середній рівень* сформованості діяльнісно-поведінкового критерію притаманний дітям, які усвідомлюють значення чуйності, але прояви чуйності мають нестійкий характер, коливаючись від самостійних та ініціативних до ситуативних, зумовлених вибірковістю відносин, особистими інтересами, здатні виражати добре ставлення для значущих дорослих й однолітків, можуть співчувати, піклуватися про близьких, можуть допомогти, коли їх про це попросять; *низький рівень* сформованості діяльнісно-поведінкового критерію мають діти, у яких прояви чуйності в змінених життєвих ситуаціях викликають труднощі, у вчинках переважають егоїстичні мотиви; часто обирають недоречні способи реалізації чуйності, у спілкуванні нетактовні, турботу самостійно не виявляють, бувають байдужі до суб'єктів, які потребують альтруїстичної дії; вони дотримуються чуйної поведінки в присутності дорослих із метою уникнення покарання чи отримання похвали, не мають бажання та інтересу до здійснення чуйних учинків.

Зазначені компоненти у своїй сукупності сприяють вихованню чуйності, активують внутрішні потенційні можливості дошкільників до прояву гуманістичних почуттів. Надамо детальну характеристику кожного рівня сформованості чуйності.

До **високого рівня** належать діти, які мають повні уявлення про чуйність і способи прояву цієї моральної якості в життєвих ситуаціях;

усвідомлюють необхідність бути чуйними; позитивно ставляться до проявів чуйності з боку оточення; мають бажання, потребу в здійсненні чуйних учинків та інтерес до добродійної діяльності; виявляють турботу, співчуття, співпереживання як в уявній, так і в реальній ситуаціях; отримують задоволення від надання допомоги, прояву співчуття, співпереживання; готові прийти на допомогу самостійно. Прояви чуйності характеризуються постійністю.

Середній рівень сформований у дітей, які мають відносно повні уявлення про чуйність і способи такої поведінки, однак іноді вони трактуються неточно. Діти не завжди усвідомлюють значення чуйності, прояви чуйності мають нестійкий характер, коливаючись від самостійних та ініціативних до ситуативних, зумовлених вибірковістю відносин, особистими інтересами. Прояв чуйності в змінених життєвих ситуаціях викликає труднощі, потребує емоційного налаштування та додаткового стимулювання. Діти дотримуються чуйної поведінки в присутності дорослих із метою уникнення покарання чи отримання похвали. Дошкільники частково виявляють бажання, потребу в здійсненні чуйних учинків та інтерес до добродійної діяльності.

До **низького рівня** зараховуємо дошкільників з відсутніми чіткими уявленнями про чуйність, у поведінці цих дітей переважає егоїстична спрямованість, що виявляється в зневажливому ставленні до оточення, нестриманості емоцій, невмінні надати допомогу іншим у разі потреби, виявляти співчуття, співпереживання. Такі діти не мають бажання та інтересу до здійснення чуйних учинків; турботу самостійно не виявляють.

Отже, діагностика вихованості досліджуваної якості передбачає виявлення, розпізнання, визначення характеристики дитини, що не піддається виявленню в безпосередньому спілкуванні з нею. До критеріїв вихованості чуйності в дітей дошкільного віку вналежнюємо: глибину знань про поняття «чуйність»; доброзичливе та уважне ставлення до ближніх (люди, тварини), турбота про них; розуміння мотивів, якими вони керуються у своїй поведінці. Ураховуючи ці критерії, визначено та схарактеризовано рівні сформованості

чуйності в дітей дошкільного віку: високий, середній і низький. Це дає змогу оцінити та скорегувати, за потреби, план заходів, спрямований на виховання досліджуваної якості, адже в педагогіці важлива гнучкість та особистісна орієнтованість.

3.2. Аналіз стану вихованості чуйності в дошкільників (діагностика вихованості чуйності в дошкільників)

Для аналізу рівня вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку протягом 2019-2020 навчального року ми провели констатувальний експеримент. Вибірку склали 230 старших дошкільників п'яти закладів дошкільної освіти м. Кременчука Полтавської області, 17 вихователів.

Програма констатувального експерименту передбачала два етапи роботи: 1) з дітьми експериментальної та контрольної груп, 2) з вихователями ЗДО.

Констатувальний експеримент демонстрував два етапи:

I етап – вивчення стану обізнаності вихователів ЗДО з проблемою виховання чуйності в старших дошкільників;

II етап – визначення рівня вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку в ЗДО.

Перший етап констатувального експерименту передбачав проведення анкетування 17 вихователів ЗДО Полтавської області. Із цією метою ми розробили анкету (додаток Д). Анкета містила як відкриті, так і закриті питання, загальна кількість яких склала 16 запитань. На початку дослідження ми запевнили педагогів, що анкета є анонімною, а їхні відповіді вплинуть на покращення процесу виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку.

Перший етап констатувального експерименту характеризувався розв'язанням таких завдань:

- 1- з'ясувати, чи розуміють вихователі ЗДО сутність поняття «чуйність», «чуйний вчинок», «чуйна людина»;

- 2- визначити, чи усвідомлюють педагоги ЗДО необхідність у вихованні чуйності як базової якості дошкільника;
- 3- виявити, чи вміють вихователі добирати різні способи проявів чуйності;
- 4- ідентифікувати труднощі, які постали перед педагогами в освітньому процесі під час виховання чуйності в дітей;
- 5- з'ясувати стан організації освітнього процесу в закладі дошкільної освіти, взаємодії з батьками під час виховання чуйності.

До анкетування було залучено 17 вихователів груп старшого дошкільного віку п'яти дошкільних закладів: Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 28 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 36 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 70 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 78 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області, Кременчуцької початкової школи № 15 (дошкільного підрозділу) Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області.

Анкетування вихователів у межах науково-педагогічного дослідження дало такі результати: у ЗДО на посаді вихователя працюють особи, з-поміж яких 9 (52,94 %) мають фахову освіту освітніх рівнів «молодший спеціаліст», «бакалавр», 7 педагогів (41,18%) здобули повну вищу освіту зі спеціальності 012 Дошкільна освіта, а також 1 (5,88%) фахівець має кваліфікацію психолог.

У ході констатувального експерименту методом анкетування педагогічних працівників ЗДО ми з'ясували:

- яким напрямкам виховання дітей у ЗДО вихователі надають пріоритет;
- яке місце в системі виховної роботи ЗДО посідає моральне виховання дітей дошкільного віку;
- чи важливо приділяти увагу моральному вихованню в роботі вихователя;

- чи виховується чуйність у дошкільників під час щоденної педагогічної діяльності;
- чи розуміють педагоги значення поняття «чуйність», «чуйна людина»;
- якими вчинками, на думку вихователів, оперує «чуйна людина»;
- чи вважають себе педагоги ЗДО «чуйними людьми»;
- як вихователі проявляють свою чуйність до дітей;
- які форми роботи педагоги застосовують, щоб виховувати в дошкільників чуйність;
- якими засобами в сучасних дітей виховується чуйність;
- яка, на думку педагогів, роль батьків у вихованні чуйності;
- як у процесі виховання чуйності відбувається взаємодія з батьками;
- спільні форми роботи ЗДО стосовно виховання чуйності з батьками,;
- труднощі, що постають перед педагогічними працівниками ЗДО у процесі виховання чуйності.

Загалом анкетування вихователів стало основою для визначення сучасного стану дослідження проблеми виховання чуйності в дітей в ЗДО, рівня обізнаності педагогічних працівників з досліджуваною проблемою, виявлення перешкод щодо виховання чуйності, з'ясування зовнішніх і внутрішніх умов, які впливають на продуктивність виховного процесу.

Відповіді вихователів на питання анкети були такі:

1. «Якому із напрямів виховання дітей у ЗДО ви надасте пріоритет?». 6 педагогів (35,29 %) зазначили, що перевагу у виховному процесі надають вихованню моральному, 2 (11,77%) – фізичному, 2(11,77%) – національно-патріотичному, 2 (11,77%) – трудовому, 1 (5,88%) – сенсорному, 1 (5,88%) – екологічному, 3 (17,64%) – інтеграції всіх напрямів виховної роботи.

2. «Як ви вважаєте: чи варто приділяти увагу моральному вихованню у роботі вихователя?» Аналізуючи відповіді педагогів на це запитання, ми помітили, що значна кількість із них (12 – 70,59 %) вважають, що в роботі вихователя необхідно приділяти увагу саме моральному вихованню. Решта (5 – 29, 41%) моральне виховання не виокремлюють як

найбільш істотний напрям виховання, надають перевагу всебічному вихованню.

3. На третє запитання «Чи виховуєте Ви чуйність у дітей?» ми простежили однаковість у відповідях вихователів. Усі без винятку педагогічні працівники дали відповідь, що впродовж освітнього процесу приділяють значну увагу вихованню чуйності у дошкільників.

4. «Як ви розумієте, що таке чуйність?». 2 (11,77%) вихователі ЗДО висунули версію, що чуйність – це *готовність* допомогти, *здатність* до сердечного співчуття та небайдужого ставлення до переживань інших; 5 (29,41%) педагогів тлумачили «чуйність» як *уміння* зрозуміти й відчути почуття іншої людини, безкорисно надати допомогу, *уміння* зрозуміти емоційний стан інших, *уміння* чинити благородно не тільки з людьми, але і з тваринами, *уміння* відгукнутися на прохання людини, надати їй допомогу та моральну підтримку, 7 (41,18%) вихователів потрактовують це поняття як *якість* людини, що дає їй змогу зрозуміти людські потреби, бути уважною і сердечною до оточення, доброзичливо ставитися не лише до людей, але й тварин. 1 респондент (5,88%) повною мірою не розуміє зміст цього поняття й використовує його на позначення «почуття міри, яке допомагає дотримуватися субординації в спілкуванні і взаєминах». 2 (11,77%) вихователів не дали відповіді на це запитання.

5. «Як Ви інтерпретуєте термін «чуйна людина»?». 7 респондентів (41,18%) інтерпретували зміст поняття через вчинки людини: надає дієву допомогу, уміє підтримати, порадити, допомагає знайти вихід у складній ситуації, переживає за когось, поступається, проявляє милосердя та співпереживання, робить безкорисливі та людяні вчинки без розголосу; 3 (17,64%) – вважають чуйною людиною таку, яка може надати емоційну підтримку, уміє співпереживати, вислухати, підтримати, висловити співчуття; 7 (41,18%) – ототожнюють це поняття з добродушною, не байдужою людиною, яка ставиться до інших з розумінням, цінує та поважає їх.

6. «Якими вчинками, на Вашу думку, оперує «чуйна людина»?». 6 респондентів (35,29%) чітко визначають, що «чуйна людина» оперує такими вчинками: допомагає іншим, поступається, робить безкорисливі та людяні вчинки без розголосу; 11 педагогів (64,71%) ототожнюють діяльність чуйної людини з вміннями вислухати, підтримати іншу людину, порадити, співчувати, виявляти повагу.

7. «Чи Ви є «чуйною людиною»?». 14 вихователів (82,35%) відповіли, що завжди до всіх, без винятку є чуйними; решта педагогів (17,65%) періодично й вибірково проявляють себе чуйною людиною.

8. «Як Ви вважаєте: у Вашій групі переважають чуйні діти чи ні?» 11 респондентів (64,71%) вважають, що всі вихованці вікової групи є чуйними. 4 педагоги ЗДО (23,53%) зауважили, що незначна частина дітей їхньої вікової групи є нечуйними; 1 вихователь (5,88%) зазначив, що лише декілька дітей у старшій віковій групі є чуйними; проте, на думку 1 респондента (5,88%), серед дітей вікової групи переважають нечуйні вихованці.

9. «Як Ви проявляєте свою чуйність до дітей?». 5 респондентів (29,41%) відповіли, що жаліють дітей, цілують їх, обіймають; 12 вихователів (70,59%) висловлюють своє співчуття дітям, співпереживають разом із ними.

10. «Які форми роботи Ви використовуєте у групі, щоб виховувати у дітей чуйність?» На це питання лише 13 вихователів дали відповіді. Вони зазначили, що в перспективному та календарному плануваннях роботи старшої вікової групи використовують заняття (2), бесіди на морально-етичні теми (5), розгляд різних життєвих ситуацій з обговоренням їх (5). Водночас вихователі констатують, що в процесі організації освітнього процесу надають перевагу індивідуальній виховній роботі (2), сюжетно-рольовим (3), театралізованим (4) і дидактичним (4) іграм.

11. «Які методи роботи Ви вважаєте доцільними з метою виховання чуйності у дітей?». 2 респонденти (11, 77%) не дали відповіді на це питання, 5 (29,41%) не можуть чітко перерахувати методи виховного впливу на дітей, пропонують опосередковану відповідь. Щодо методів роботи, які б сприяли

успішному вихованню чуйності, решта педагогічних працівників (58,82%) надають перевагу особистому прикладу дорослого (2), бесіді (4), розповіді (3), читанню літературних творів (4), моделюванню проблемних ситуацій (1), сюжетно-рольовим іграм (2), дидактичним іграм (1).

12. «Якими засобами в сучасних дітей можна виховувати чуйність? Наведіть приклади.» 1 вихователь ЗДО (5,88%) не дав відповіді на це питання, 2 (11,77%) респонденти не можуть чітко назвати засоби виховного впливу на дітей, пропонують опосередковану відповідь. До ефективних засобів виховання чуйності в дітей дошкільного віку опитані вналежнили: перегляд і обговорення коротких відео, мультфільмів за цією тематикою (3), театральні вистави, інсценування ситуацій (3), художню літературу (4), ігрову діяльність (4), трудову діяльність (1). На жаль, навести приклад, які мультфільми (літературні твори) з метою виховання чуйності можна переглядати (прочитати) з вихованцями, не зміг ніхто.

13. «Яка роль батьків у вихованні чуйності в дітей?». Ми констатували, що більшість вихователів (14) відзначили провідну роль батьків у вихованні цієї моральної якості в дошкільників, аргументуючи свою позицію тезами: «взірець для дитини», «приклад чуйної та співчутливої людини», «повсякденний власний приклад», «приклад для наслідування». Решта опитаних (3) вважають, що виховна місія батьків щодо формування чуйності зводиться до бесід із дошкільниками і відмови від перегляду жорстоких мультфільмів.

14. «Чи налагоджена взаємодія з батьками у процесі виховання чуйності у Вашій групі?». Вивчення змісту матеріалів анкети засвідчило, що взаємодія з батьками під час виховання чуйності, на жаль, не налагоджена, лише 1 вихователь ЗДО з 17 (5,88%) співпрацює з батьками дошкільників стосовно цього питання. При цьому більшість анкетованих педагогів (82, 35%) зазначають, що роль батьків у цьому процесі є провідною, найважливішою.

15. «Які спільні форми роботи з батьками з метою виховання чуйності Ви організували й провели?». Попри сказане вище, педагоги в анкетах називали такі проведені форми роботи з батьками: індивідуальні бесіди (6), консультації (6), батьківські збори (4), благодійні акції (виготовлення годівничок (1), збір подарунків для дітей-сиріт (1)), круглі столи (2), анкетування (2), вікторини (2), свято (1), розвага (1), виготовлення пам'яток для батьків із виховання чуйності (1).

16. «Назвіть труднощі, з якими Ви стикалися при вихованні чуйності у дітей дошкільного віку». На думку 11 респондентів (64,71%), вони не мали труднощів у вихованні чуйності в дітей у ЗДО. Решта вихователів (35,29%) вважають називають низку труднощів, які уповільнюють процес виховання чуйності в дітей: відсутність зворотнього зв'язку із сім'єю, перегляд вдома дітьми жорстоких мультфільмів, агресія один до одного, неповага, хвастання (приниження).

Отже, за результатами анкетування ми з'ясували, що педагогічні працівники ЗДО вважають моральне виховання в роботі вихователя пріоритетним. Респонденти наголосили, що всі без винятку приділяють цьому увагу під час своєї педагогічної діяльності. У більшості випадків чуйність ідентифікується вихователями як вміння розуміти емоційний стан інших; уважність і сердечність до людей; уміння чинити благородно стосовно людей і тварин; готовність прийти на допомогу. Не всі педагогічні працівники ЗДО повною мірою розуміють зміст «чуйності», відсутнє глибинне усвідомлення поняття, спостережена підміна його значенням «лояльне ставлення до людей», «співпереживання», «жалість», «повага до ближнього», «толерантність». Частина з педагогів зосереджена лише на емоційному складникові, ототожнюють чуйність з іншими несинонімічними поняттями.

Відповіді на запитання анкети також засвідчили, що значна кількість опитаних вихователів ЗДО недостатньо використовують для виховання в дітей дошкільного віку чуйності різноманіття форм, методів і засобів освітньої

роботи. Було також констатовано, що педагоги майже не залучають батьків до співробітництва у питанні виховання чуйності. У той же час фахівці наголосили на важливості ролі батьків у вихованні чуйності. Однак більшість вихователів вважають за доцільне поживити роботу в цьому напрямку для ефективної реалізації питання виховання чуйності в старших дошкільників.

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи дав змогу з'ясувати стан обізнаності педагогічних колективів з питанням виховання чуйності в дошкільників:

- вихователі ЗДО недостатньо обізнані з поняттям чуйності, неповно розуміють глибину поняття;
- дослідженням підкреслено, що існує проблема залучення батьків до виховного процесу;
- діагностика вихователів засвідчила нерівномірний якісний рівень знань з використання форм, методів та засобів освітньої роботи у процесі виховання чуйності.

Вважаємо, що отримані результати необхідно враховувати у процесі розроблення системи заходів із метою виховання чуйності в дошкільників. Отримані результати дослідження підтвердили думку про актуальність нашого дослідження та необхідність виховання чуйності в дітей дошкільного віку.

Завданням другого етапу констатувального експерименту було визначення рівня вихованості чуйності в дітей досліджуваного віку. Детермінування рівня вихованості проведено за критеріями та показниками означеної якості особистості.

Другий етап реалізації завдань констатувального етапу дослідження ми розпочали з визначення компонентів, критеріїв та показників досліджуваного явища. Ми виокремили такі критерії та їхні показники: *когнітивно-знансвий, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий* (таблиця 3.1.1).

Задля визначення рівня вихованості чуйності в обраній нами вікової групи було проведено констатувальний експеримент. З метою діагностики та моніторингу актуального стану досліджуваного явища ми застосували 1) спостереження за повсякденною діяльністю старших дошкільників; 2) бесіду з вихованцями, 3) сюжетно-рольові ігри та 4) моделювання ситуацій морального вибору з використанням сюжетних картинок.

Констатувальний зріз проводився на базі Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 28 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 36 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 70 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області; Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 78 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області, Кременчуцької початкової школи № 15 (дошкільного підрозділу) Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області (№ 28 – 48 дітей, № 36 – 46 дітей, № 70 – 45 дітей, № 78 – 48 дітей, № 15 – 43 дітей). У ньому взяли участь 230 дітей старшого дошкільного віку, їх було ранжовано на експериментальну групу кількістю 116 дітей та на контрольну групу з 114 дошкільників.

Представимо хід та результати констатувального експерименту.

Критеріями вибору діагностичного інструментарію для визначення рівня вихованості чуйності в дошкільників були вікові й індивідуальні особливості, а також можливість виявити та схарактеризувати показники вихованості чуйності, запропоновані нами. Ми звертали увагу й на те, щоб інструментарій стимулював у дошкільників процеси самопізнання, самоаналізу та самовиховання.

З метою організації діагностичного зрізу ми провели обстеження **когнітивно-знаннєвого критерію** чуйності дітей старшого дошкільного віку, зорієнтувавшись на такі показники:

- розуміння поняття «чуйність» та проявів цієї моральної якості в повсякденному житті;
- уміння самостійно розрізняти чуйний та нечуйний (жорстокий) вчинок.

Для обстеження *когнітивно-знаннєвого* критерію чуйності в дітей – старших дошкільників у процесі констатувальної діагностики проведено опитування (Додаток Г). Бесіда проходила індивідуально з кожною дитиною протягом кількох днів у звичній для неї атмосфері.

Мета бесіди з дітьми старшого дошкільного віку – з'ясувати ступінь обізнаності дітей з поняттям «чуйність» і розуміння проявів цієї моральної якості в соціумі.

Аналіз результатів. Упродовж бесіди ми прагнули дізнатися думку дітей стосовно визначення «чуйності»: ЕГ 24,14 % (28 дітей) / КГ 18,42% (21 дитина) дали відносно повну відповідь. 24,14 % (28 дітей ЕГ) «чуйність» визначали як «піклування про тварин, пташок», «допомогу людям похилого віку», «втішання один одного», «співпереживання», «жалість», «бажання допомогти». Водночас ЕГ 54,31% (63 дитини) / КГ 55,26% (63 дитини) респондентів мали труднощі щодо формулювання цього визначення. 53,45 % опитаних ЕГ (62 дитини) пояснювали, що «чуйність» – це коли люди «поважають», «допомагають один одному», «соромляться своїх поганих вчинків», «добре ставлення до інших», «слухаються», «співчувають один одному». ЕГ 21,55% (25 дітей) / КГ 26,32% (30 дітей) взагалі не змогли пояснити значення цього поняття. Зокрема, серед 19,83% (23 опитані) ЕГ на питання, що ми називаємо «чуйністю», відповіли: «не знаю» або «доброта», «любов». Виявлене під час бесіди свідчить про недостатність знань старших дошкільників із досліджуваної проблеми.

У процесі бесіди ми прагнули дізнатися: «Чуйна людина, яка вона?». ЕГ 18,1% (21 дитина) / КГ 18,42% (21 дитина) опитаних змогли схарактеризувати чуйну людину: «людина, яка робить добрі справи», «яка допомагає», «не шкодить природі», «не ображає», «годує пташок та тварин», «яка цінує і

поважає інших», «усіх любить», «співчуває». Якщо дитина не відповідала або мала труднощі під час відповіді, ми ставили допоміжні запитання: «Чи можна назвати людину чуйною, якщо вона робить добрі справи для інших людей?», «Людина, яка надає допомогу тваринам, є чуйною?». Після уточнювальних запитань ЕГ 60,35% (70 дітей) / КГ 61,4% (70 дітей) дошкільників сказали, хто належить до чуйних людей. У ЕГ 21,55% (25 дітей) / КГ 20,18% (23 дитини) відповіли, що не знають, кого називають чуйним.

Отримані відповіді на наступне запитання дали змогу нам зрозуміти, що лише ЕГ 24,14 % (28 дітей) / КГ 24,56 % (28 дітей) вважають за необхідність бути чуйними, пояснюючи, що «чуйна людина – це та, хто робить добрі справи, допомагає, не шкодить природі, годує пташок та тварин». Вони знають, що треба бути чуйними ЕГ 48,28 % (56 дітей) / КГ 55,26% (63 дитини), але для них відсутнє поняття повного розуміння, навіщо поводитися чуйно. Їхні аргументи зводяться переважно до таких: «Так, можна» (вони погоджуються, що треба так робити). Дошкільників, які не змогли дати відповідь на поставлене запитання, виявилось ЕГ 27,58 % (32 дитини) / КГ 20,18 % (23 дитини).

Для з'ясування усвідомленості старшими дошкільниками необхідності бути чуйними та визначення рівня когнітивно-знанневого критерію протягом бесіди до них ставили запитання: «Як твої рідні (мама, тато, бабуся та ін.) проявляють свою чуйність до тебе?». Ми отримали такі результати: дошкільників, до яких (на їхню думку) проявляють чуйність, виявилось ЕГ 72,42 % (84 дитини) / КГ 73,68 % (84 дитини). Діти пов'язували цей термін з конкретними емоційно-поведінковими реакціями: «обіймають», «лікують», «допомагають мені», «цілують», «говорять пестливі слова», «люблять і піклуються», «жаліють, коли плачу». Ми виявили, що ЕГ 6,03 % (7 дітей) / КГ 12,28 % (14 дітей) підмінюють поняття «чуйності» можливістю дозвілля та заохочення: «водять у парк на розваги», «включають мультики», «дають кататися на самокаті», «дарують мені іграшки», «дозволяють усе», «купують

солодощі в магазині». ЕГ 21,55 % (25 дітей) / КГ 14,04 % (16 дітей) не змогли відповісти на це запитання.

З метою самовизначення рівня вихованості чуйності ми запропонували дошкільникам запитання: «Ти чуйна дівчинка (чуйний хлопчик)? «Так» відповіли 91 дитина ЕГ (78,45 %) / 91 дитина КГ (79,83%), «не знаю» – 14 дітей ЕГ (12,07 %) / 14 дітей КГ (12,28 %), «інколи» – 11 дітей ЕГ (9,48%) / 9 дітей КГ (7,89%).

На питання «Тобі доводилося комусь співчувати, допомагати?» ЕГ 54,31 % (63 дитини) / КГ 49,12 % (56 дітей) відповіли «так», ЕГ 24,14% (28 дітей) / КГ 18,42 % (21 дитина) опитаних сказали «іноді», «ні» прозвучало від ЕГ 21,55% (25 дітей) / КГ 32,46 % (37 дітей). Аргументуючи свої відповіді, діти старшого дошкільного віку конкретизували, що допомагають усім – 25 (ЕГ 12 дітей / КГ 13 дітей), мамі – 94 (ЕГ 45 дітей / КГ 49 дітей), татові – 26 (ЕГ 12 дітей / КГ 14 дітей), бабусі – 36 (ЕГ 19 дітей / КГ 17 дітей), брату – 14 (ЕГ 6 дітей / КГ 8 дітей), сестрі – 23 (ЕГ 10 дітей / КГ 13 дітей), тваринам – 12 (ЕГ 5 дітей / КГ 7 дітей). Аналіз відповідей дітей дав змогу встановити, що четверта частина всіх опитаних приходять на допомогу лише після прохання, додаткового морального чи матеріального стимулювання: мамі – 45, татові – 6, бабусі – 19, сестрі – 9.

Ставлячи за мету зрозуміти, які ж вчинки дошкільники вважають проявом чуйності, ми поставили їм таке запитання: «Пригадай, будь ласка, які чуйні вчинки зробив ти?». Аналізуючи відповіді вихованців старших груп, ми виявили, що лише ЕГ 24,14% (28 дітей) / КГ 24,56 % (28 дітей) роблять чуйні вчинки, а ЕГ 54,31% (63 дитини) / КГ 49,12 % (56 дітей) респондентів не змогли назвати власний приклад чуйної поведінки й не знали, чи робили вони чуйні вчинки, при цьому ЕГ 21,55% (25 дітей) / КГ 26,32 % (30 дітей) загалом не вважають за потрібне робити чуйні вчинки. Ми виявили, що до чуйних вчинків дошкільники вналежнюють такі власні дії: «обіймаю», «допомагав другу», «годували пташок та тварин», «доглядав за рослинами», «приділяли увагу бабусі, дідусю», «допомагав мамі на кухні готувати їсти»,

«з бабусею садили квіти», «разом з татом допомогли котику злізти з дерева», «ношу пакети, щоб сестрі було не важко», «годував маленьке пташеня та піклувався про нього», «намалювала малюнок бабусі», «поділився своєю улюбленою іграшкою», «з мамою годував собачок на вулиці», «допомагаю мамі із сестричкою», «піклуюся про свою тваринку», «годував пташок».

Розгляд відповідей дав змогу нам констатувати недостатню обізнаність дітей – старших дошкільників із поняттям «чуйність» і її емоційно-діяльнісними проявами. Переважна більшість опитаних розуміють теоретичний зміст цього поняття, проте не усвідомлюють необхідність бути чуйними, не можуть пояснити мотиви чуйної поведінки, назвати власні чуйні вчинки чи схарактеризувати такі вчинки інших дорослих та однолітків. Лише незначна кількість дітей пов'язує чуйні вчинки з доглядом, піклуванням, допомогою, благодійною діяльністю.

Аналіз результатів. Із 100% обстежених дітей щодо сформованості когнітивно-знаннєвого критерія на високому рівні перебуває ЕГ 42,24% (49 дітей) / КГ 41,23% (47 дітей), середньому рівні – ЕГ 37,07% (43 дитини) / КГ 37,72% (43 дитини), низькому рівні – ЕГ 20,69% (24 дитини) / КГ 21,05 % (24 дитини).

Для визначення рівня когнітивно-знаннєвого критерію проведено також *діагностичну гру «Хто чуйний?»*. Вона передбачає картки із зображенням ситуацій, у яких дитина може визначити на зображенні вчинок – чуйний чи ні, та дві скриньки. У зелену скриньку дитина повинна покласти картки, зміст яких передбачає чуйність, а в червону – навпаки – у змісті яких відсутні прояви чуйності. Діагностична гра дала змогу оцінити: рівень усвідомленості дітьми необхідності бути чуйними; як ставиться дошкільник до проявів чуйності; готовність дитини прийти на допомогу, співчувати, виявляти доброзичливість, співпереживати.

Мета: визначити вміння дітей аналізувати побутові ситуації, оцінювати поведінку інших людей, висловлювати своє враження про їхні вчинки, самостійно розрізняти чуйні та жорстокі вчинки у вчинковій діаді.

Матеріал: 23 сюжетні картки із зображенням чуйних і байдужих, жорстоких учинків, 2 скриньки (червоного і зеленого кольорів).

Інструкція до виконання. Діти сідають кожен за свій стіл, отримують комплект сюжетних карток і 2 скриньки, розглядають картинки із зображеннями різних побутових ситуацій, у яких окремі вчинки героїв є чуйними, а окремі – ні. Діти уважно розглядають картинки із сюжетними зображеннями. Дитина розповідає про те, що побачила на малюнку та встановлює, хто із зображених героїв чуйна людина, а хто нечуйна. До червоної скриньки діти кладуть картки, на яких зображено жорстокий, нечуйний вчинок; до зеленої – картинки із зображенням чуйної поведінки людей, до кожної картки діти підбирають відповідну скриньку, свою відповідь обґрунтовують. Діти обирають картинку, кладуть до скриньок, пояснюючи, чому окремий вчинок можна назвати чуйними, а інший ні.

Методичний коментар. Оцінка результатів виконання завдання:

- 1 бал – дитина допускала багато помилок, виконувала завдання з допомогою вихователя. Не могла обґрунтувати свій вибір і визначити, хто із зображених казкових героїв чуйна (байдужа) людина, пояснити емоційний стан зображених героїв. Кількість таких дітей становила в ЕГ 25,86% (30 дітей) / КГ 29,83% (34 дитини).
- 2 бали – отримали діти, які декілька разів уточнювали завдання й після пояснень ще раз упевнювалися в тому, що зрозуміли його правильно, продовжували розкладати сюжетні картки та аналізувати емоційний стан зображених, при цьому ставали сміливішими тільки після запевнення з боку інших учасників та організатора, що в них усе добре виходить. Вони допускали кілька помилок у співвіднесенні, після коментаря вихователя виправляли помилки або могли правильно розкласти картки у скриньки, але не вміли пояснити, чому продемонстрували таку відповідність. ЕГ 30,17% (35 дітей) / КГ 27,19 % (31 дитина).
- 3 бали – набрали діти, що правильно та впевнено виконували всі завдання, самостійно розв'язували проблемні ситуації, правильно розкладаючи

картки в скриньки відповідного кольору, виявляли ініціативність і перебували в постійному діалозі з іншими учасниками експерименту, аргументували свої думки щодо емоційного стану зображеного героя та були відкритими для допомоги іншим дітям. ЕГ 43,97% (51 дитина) / КГ 42,98 % (49 дітей).

Сформованість зазначеного показника оцінювалася відповідними балами: низький рівень прояву показника – 1 бал; середній рівень прояву показника – 2 бали; високий рівень прояву показника – 3 бали.

Перелік карток діагностичної гри «Хто чуйний?»

1. Дитина піклується про безпритульне кошеня.
2. Дитина допомагає хворій мамі вдома.
3. Діти годують безпритульних тварин.
4. Доня розчісує волосся хворій мамі.
5. Хлопчик прибирає сміття в лісі.
6. Дитина пише листа хворому другові.
7. Внуки організували чаювання зі старенькою бабусею.
8. Хлопчик переводить через дорогу незрячу людину.
9. Чоловік допомагає дівчині на візочку спуститися зі сходів.
10. Хлопчик наливає воду безпритульним тваринам.
11. Дитина пригощає водою укладальника асфальту в спеку.
12. Хлопчик допомагає полагодити зламану іграшку меншому брату.
13. Дівчинка приносить у притулок для тварин їжу.
14. Зимового дня хлопчик впустив кошеня погрітися до під'їзду.
15. Хлопці б'ють на вулиці kota.
16. Перехожі не звертають увагу на поранену собаку, яка лежить на узбіччі дороги.
17. Діти не допомогли старенькому дідусеві донести сумки до дому.
18. Діти штовхнули дівчинку-інваліда.
19. Діти не надали допомогу бабусі, у якої висипалися продукти із сумки.
20. Дівчинка пройшла повз пташенят, які випали з гнізда.

21. Син бешкетує вдома, коли мама хворіє.

22. У школі діти кидають сміття на помиту прибиральницею підлогу.

23. Узимку перехожі не помічають навмисно маленьке безпритульне кошеня, проходячи повз.

Аналіз результатів. Із 100% обстежених дітей щодо сформованості когнітивно-пізнавального критерію на високому рівні перебуває ЕГ 43,1% (50 дітей) / КГ 42,1% (48 дітей), середньому рівні – ЕГ 33,63% (39 дітей) / КГ 32,46 % (37 дітей), низькому рівні – ЕГ 23,27% (27 дітей) / КГ 25,44% (29 дітей).

Таблиця 3.2.1

Рівні вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку за когнітивно-знаннявим критерієм

Група	Кількість дітей	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
ЕГ	116	50	43,1	39	33,63	27	23,27
КГ	114	48	42,1	37	32,46	29	25,44
Узагальнений відсоток	230	98	42,61	76	33,04	56	24,35

Наведемо дослідження в рамках констатувальної експериментальної частини другого критерію – емоційно-мотиваційного, що передбачає такі показники:

- ✓ наявність емоційного відгуку на самопочуття та переживання іншого;
- ✓ розрізнення емоційних станів людей;
- ✓ задоволення від надання допомоги іншим, радість під час здійснення чуйних учинків;

- ✓ бажання виявити співчуття, прагнення полегшити або розділити самопочуття іншого, надати безкорисливо допомогу;
- ✓ усвідомлення дітьми власних мотивів, якими керуються у своїй поведінці.

Для виявлення рівня сформованості *емоційно-мотиваційного* критерію проведено 1 дидактичну гру та опитування дітей старшого дошкільного віку за змістом сюжетних картин.

Дидактична гра «Калейдоскоп казкових емоцій»

Мета: виявити вміння дітей розпізнавати емоції казкових героїв, диференціювати їх за домінантною моральною характеристикою у вчинковій діаді «добрий – злий», «чуйний – жорстокий», «милосердний – безсердечний», простежити мотиви морального вибору та виявити наявність бажання до виконання добрих і чуйних учинків.

Інструкція до виконання. Дітям пропонуємо розглянути ілюстрації з казковими героями, пригадати сюжет відомої казки та за допомогою піктограм емоцій позначити настрій й емоції казкових персонажів (веселий, усміхнений, радісний, засмучений, розгніваний, заплаканий, сердитий, сумний, наляканий, здивований та ін.). Потім слід червоними сердечками позначити (шляхом накладання) добрих, чуйних, милосердних героїв, а сірими – злих, жорстоких.

Методичний коментар. Оцінка результатів виконання завдання:

- 1 бал – дитина допускала багато помилок, виконувала завдання за допомогою вихователя. Не могла визначити, пояснити емоційний стан зображених героїв. ЕГ 25,86% (30 дітей) / КГ 28,95 % (33 дитини).
2. бали – отримали діти, які допускали кілька помилок у визначенні емоційного стану героя, після допоміжного запитання вихователя виправляли помилки. Диференціювали казкових героїв за моральними характеристиками. 43, 97% (51 дитина) / КГ 46,49 % (53 дитини).
- 3 бали – набрали діти, що правильно і впевнено виконували всі завдання, самостійно розв'язували дидактичні завдання, правильно й

самостійно розкладаючи піктограми емоцій до відповідного героя, аргументували свої думки щодо емоційного стану зображеного героя та співвіднесення казкового персонажа з кольором сердечка. ЕГ 30,17% (35 дітей) / КГ 24,56 % (28 дітей).

Сформованість зазначеного показника оцінювалася відповідними балами: низький рівень прояву показника – 1 бал; середній рівень прояву показника – 2 бали; високий рівень прояву показника – 3 бали.

Опитування дітей здійснювалося за змістом сюжетних картин з *діагностичної гри «Хто чуйний?»* (Додаток Е). Крім указаних методик проводилося спостереження за проявами емоцій упродовж різних режимних моментів.

Мета: визначити вміння дітей аналізувати побутові ситуації, оцінювати емоційний стан зображених героїв, встановлювати причини емоційних негараздів, виявляти емоційний відгук, розвивати вміння вибирати правильну моральну позицію, передбачати наслідки впливу вчинків на фізичне й емоційне благополуччя людей та тварин, формувати усвідомлення необхідності бути чуйними й уміння вибрати доречний спосіб прояву милосердя.

Матеріал: сюжетні картки із зображенням чуйних і байдужих, жорстоких учинків.

Інструкція до виконання. Дитина з дорослим розглядає сюжетну картину. Дитина розповідає про те, що побачила, намагається встановити емоційний стан героїв зображення і чому настрій у них може змінюватися. Педагог у кінці розмови запитує: «Що б ти зробив у цій ситуації?», «Чому ти так вважаєш?».

Методичний коментар. Оцінка результатів виконання завдання:

- 1 бал – дитина допускала багато помилок, виконувала завдання з допомогою вихователя. Не могла визначити та (або) пояснити емоційний стан зображених героїв. Виявляла байдужість до героїв ситуації. Відсутнє бажання співчувати, немає прагнення змінити ситуацію на

краще. ЕГ 55, 17% (64 дітей) / КГ 58,77 % (67 дитини).

2 бали – отримали діти, які декілька разів уточнювали завдання й після пояснень ще раз упевнювалися в тому, що зрозуміли його правильно, продовжували розкладати сюжетні картки та аналізувати емоційний стан зображених, при цьому ставали сміливішими тільки після запевнення з боку інших учасників та організатора, що в них усе добре виходить. Наявний емоційний відгук на прикросці інших. Вони допускали кілька помилок у співвіднесенні, після коментаря вихователя виправляли помилки або могли правильно розкласти картки у скриньки, але не вміли пояснити, чому обрали таку відповідність. Виявляли бажання співчувати, співпереживати зображеним героям. Їхні відповіді частіше зводилися до необхідності надання емоційної підтримки. ЕГ 30,17% (35 дітей) / КГ 28, 95 % (33 дитини).

3 бали – набрали діти, що охоче обговорювали з вихователем ситуацію з побутового життя, розуміють важливість чуйного ставлення до переживань та почуттів інших людей, ділилися думками про те, як знайти вихід з неприємної ситуації. Вони виявляли прагнення піклуватися про близьких, співчувати й надавати безкорисливо допомогу стороннім. ЕГ 14,66% (17 дітей) / КГ 12,28 % (14 дітей).

Сформованість зазначеного показника оцінювалася відповідними балами: низький рівень прояву показника – 1 бал; середній рівень прояву показника – 2 бали; високий рівень прояву показника – 3 бали.

Із 100% обстежених дітей щодо сформованості *емоційно-мотиваційного* критерію за узагальненими показниками перебувають на високому рівні ЕГ 22, 41 % (26 дітей) / КГ 18,42 % (21 дитина), середньому рівні – ЕГ 37,07 % (43 дитини) / КГ 37, 72 % (43 дитини), низькому рівні – ЕГ 40,52 % (47 дітей) / КГ 43,86 % (50 дітей).

Таблиця 3.2.2

**Рівні вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку за
емоційно-мотиваційним критерієм**

Група	Кількість дітей	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
ЕГ	116	26	22,41	43	37,07	47	40,52
КГ	114	21	18,42	43	37,72	50	43,86
Узагальнений відсоток	230	47	20,415	86	37,395	97	42,19

Наведемо дослідження в межах констатувальної експериментальної частини *третього критерію* – **діяльнісно-поведінкового**, що орієнтований на такі показники: *здатність співчувати, піклуватися, готовність до здійснення актів альтруїстичної допомоги, стійкість проявів чуйності в змінених життєвих ситуаціях.*

Обираючи методи констатувального експерименту, ми враховували психологічні та вікові особливості дошкільників, їхню прихильність до ігрової діяльності як домінантної. Використано дві сюжетно-рольові гри: «Лікарня», коли лікували людей, і «Ветеринарна клініка», коли лікували тварин, і дидактичну гру «Квітка добрих справ».

Спостереження за дітьми впродовж сюжетно-рольових ігор.

Мета: виявити в старших дошкільників наявність бажання співчувати, співпереживати життєві труднощі, хвороби, простежити готовність дитини демонструвати чуйне ставлення до хворих, піклуватися й безкорисливо допомагати людям і тваринам.

Обладнання: бланк спостереження для вихователів (додаток К).

Інструкція: вихователь пропонує дошкільникам за бажанням об'єднатися та спільно пограти в гру за сюжетом «Лікарня» («Ветеринарна клініка»), створюючи самостійно сюжетну лінію та розподіляючи між собою ролі. Попередньо з дітьми були проведені заняття про роботу лікарні,

медичних працівників.

Хід проведення: Експериментатор спостерігав за дітьми у процесі сюжетно-рольових ігор щодо виявлення рівнів сформованості діяльнісно-поведінкового критерію чуйності. Педагог не брав участі в грі, він непомітно керував подіями зсередини. За допомогою звертань (порад, реплік, нагадувань, запитань), узгоджених за ігровою формою і тоном із характером поведінки дітей – виконувачів ігрових ролей, дорослий опосередковано активізував хід гри. Вихователі протягом дня спостерігали за сюжетно-рольовою грою дітей та робили позначки в бланкові. Бланк спостережень заповнювався осібно для кожної дитини вікової групи. Під час спостереження вихователь звертав увагу на такі показники: 1) дитина виявляє бажання грати в сюжетно-рольову гру за запропонованим сюжетом, дошкільник самостійно добирає та використовує атрибути та іграшки до відповідного сюжету; 2) дитина виявляє готовність допомогти хворій людині чи тварині, співпереживає, співчуває; 3) ставлення до однолітків і реакції дітей на емоційний стан інших.

Спостереження за ігровою діяльністю дітей дало змогу з'ясувати: чи здатна дитина надавати допомогу рідним, чужим, з особливими потребами, людям поважного віку; годувати бездомну тварину, допомагати їй, дбати про власну домашню тварину. Гра вимагала від малюків умінь піклуватися про того, хто потребував цього відповідно до запропонованої ситуації. Оцінювалося також ставлення до однолітків і реакції дітей на емоційний стан інших.

Спостереження показало, що більшість дітей виявляють бажання брати участь в ігровій діяльності, уміють гратися довго, із захопленням, зосереджено, добирати та використовувати атрибути й іграшки до відповідного сюжету. Ми помітили, що дошкільники в процесі сюжетно-рольових ігор переносять свій життєвий досвід, який вони отримали, спостерігаючи за дорослими чи спілкуючись із ними, для перевтілення в той чи той образ. Водночас ми виявили, що більшість ігор були запропоновані вихователем, а самі діти не виявляли самостійного бажання створювати гру за

своїм задумом. Сюжетна лінія була одноманітною, діти, які виконували ролі лікарів, часто були не дуже чемними і чуйними. Позитивні форми в комунікації з однолітками частіше використовували діти, які брали на себе ролі хворих, супроводжувальних осіб, господарів тварин. Виявлення почуттів емпатії (співпереживання, співчуття) простежувалося більшою мірою за сюжетом «Ветеринарна клініка», хоча в сюжетно-рольовій грі «Лікарня» діти швидше приходили на допомогу вихованцям, які грали ролі близьких, рідних людей (хвора дитина, матуся, дідусь тощо).

Оцінювання: Ігрова діяльність старших дошкільників оцінюється в балах: 1 бал – дитина не бажає грати у сюжетно-рольову гру, не проявляє інтересу до сюжету і не розвиває зміст гри, не звертає уваги на емоційні стани інших; 2 бали – дитина бере участь у сюжетно-рольових іграх, запропонованих педагогами, охоче грає, дошкільник самостійно добирає та використовує атрибути й іграшки до відповідного сюжету, прагнення допомогти хворим носить вибіркового характеру, ставиться до оточення з повагою та розумінням, проявляє чуйність і співчуває тим, кому симпатизує, малюк не завжди послуговується позитивними формами в спілкуванні; 3 бали – дитина грає із задоволенням в сюжетно-рольову гру, розподіляє ролі за власними інтересами, створюючи самостійно сюжетну лінію, добирає та використовує ігрові атрибути або предмети–замінники до відповідного сюжету, у ході гри постійно виявляє бажання й готовність допомогти чи то хворій людині, чи тварині, прагне полегшити самопочуття хворого, веде рольовий діалог, у ході якого виявляє соціальний зворотній зв'язок, використовує позитивні форми спілкування, співпереживає поряд з іншими учасниками ігрового дійства, висловлює співчуття, проявляє чуйність до тих, кому погано, виражає добре ставлення до учасників гри. Сформованість зазначеного показника відповідає шкалі:

- низький рівень прояву показника – 1 бал;
- середній рівень прояву показника – 2 бали;
- високий рівень прояву показника – 3 бали.

Схарактеризуємо рівень вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку впродовж сюжетно-рольової гри так: високий рівень – ЕГ 21,55 % (25 дітей) / КГ 19,3 % (22 дитини), середній рівень – ЕГ 29,31 % (34 дитини) / КГ 34,21 % (39 дітей), низький рівень – ЕГ 49,14 % (57 дітей) / КГ 46,49 % (53 дитини).

Дидактична гра «Квітка добрих справ»

Мета: визначити вміння дітей давати моральну оцінку власної поведінки, усвідомлення малюком того факту, що добро варто починати із себе, висловлювати свої враження про добрі, чуйні, милосердні вчинки, виявити готовність дитини до здійснення актів допомоги значущим дорослим і ровесникам, прагнення співчувати, співпереживати, бути доброзичливим, турботливим, небайдужим.

Матеріал: вихователь виготовляє квітку, середина якої – жовтий кружечок, до якого прикріплюються знімні пелюстки.

Інструкція до виконання. Діти! Пригадайте, яку добру справу, милосердний, чуйний учинок ви зробили вчора, сьогодні чи кілька днів тому назад. Зобразіть це на пелюсточці. Діти малюють, по черзі прикріплюють свою пелюстку до квітки добрих справ і розповідають про чуйні, добрі, милосердні вчинки, які їм вдалося виконати.

Оцінювання: Відповіді дітей оцінювалися в балах: 1 бал – дитина самостійно не змогла назвати (пригадати) власний альтруїстичний вчинок, після уточнювальних запитань педагога визначилася, який вчинок зобразить на пелюстці, турботу (піклування) самостійно не виявляє. 2 бали – дитина здатна співчувати, піклуватися про близьких людей і домашніх тварин, емоційно відгукується на їхні прикрощі і засмучення, проявляє вибірково турботу та співчуття за підказкою або додатковим стимулом. 3 бали – дитина швидко називає власний чуйний вчинок, дає йому моральну оцінку, зображує його на пелюстці, у розповіді відчувається радість від виконаної справи або небайдужість дитини до суб'єкта, який потребує альтруїстичної дії, простежується подальша готовність безкорисливо прийти на допомогу тим,

хто цього потребує.

Сформованість зазначеного показника відповідає шкалі:

низький рівень прояву показника – 1 бал;

середній рівень прояву показника – 2 бали;

високий рівень прояву показника – 3 бали.

Рівень сформованості діяльнісно-поведінкового критерію чуйності в старших дошкільників під час дидактичної гри ми схарактеризуємо так: високий рівень – ЕГ 7,76 % (9 дітей) / КГ 12,28 % (14 дітей), середній рівень – ЕГ 29,31 % (34 дитини) / КГ 30,70 % (35 дітей), низький рівень – ЕГ 62,93 % (73 дитини) / КГ 57,02 % (65 дітей).

Аналіз результатів. Із 100% обстежених дітей щодо сформованості діяльнісно-поведінкового критерію щодо високого рівня можна говорити про ЕГ 14,66 % (17 дітей) / КГ 15,79 % (18 дітей), середнього рівня – ЕГ 29,31 % (34 дитини) / КГ 32,46 % (37 дітей), низького рівня – ЕГ 56,03 % (65 дітей) / КГ 51,75 % (59 дітей).

Таблиця 3.2.3

Рівні вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку за діяльнісно-поведінковим критерієм

Група	Кількість дітей	Рівні					
		Високий		Середній		Низький	
		К-ть осіб	%	К-ть осіб	%	К-ть осіб	%
ЕГ	116	17	14,66	34	29,31	65	56,03
КГ	114	18	15,79	37	32,46	59	51,75
Узагальнений відсоток	230	35	15,22	71	30,87	124	53,91

Таблиця 3.2.4

Рівні вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку на констатувальному етапі дослідження

Критерій	ЕГ			КГ		
	Рівні			Рівні		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
	Особи %			Особи %		
Когнітивно-знанневий	43,1	33,63	23,27	42,1	32,46	25,44
Емоційно-мотиваційний	22,41	37,07	40,52	18,42	37,72	43,86
Діяльнісно-поведінковий	14,66	29,31	56,03	15,79	32,46	51,75
Узагальнений показник	26,72	33,34	39,94	25,44	34,21	40,35

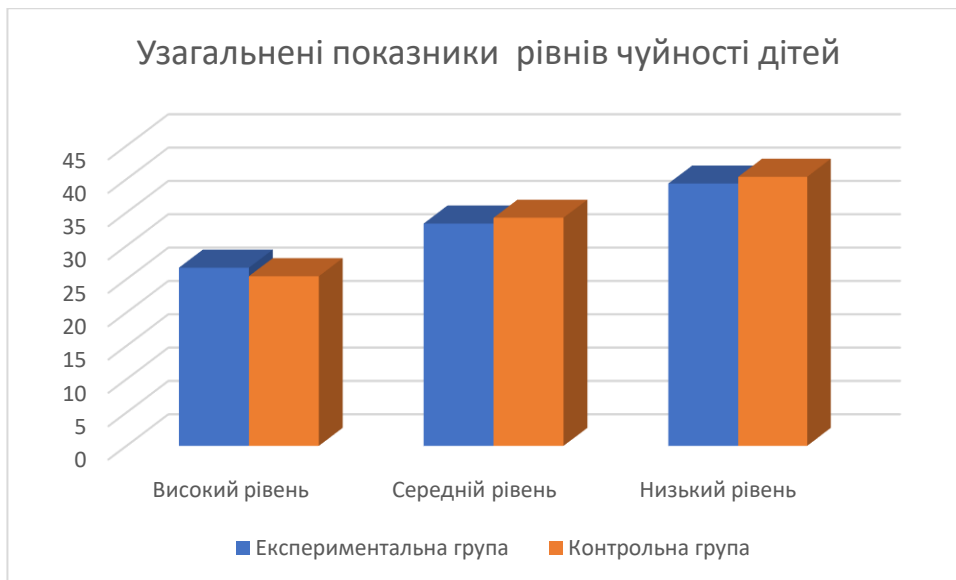

Рис.3.2.1 Узагальнені показники рівнів вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку в ЕГ та КГ

У процесі констатувального експерименту нам вдалося виявити, що за когнітивним компонентом в дітей старшого дошкільного віку переважає високий і середній рівні вихованості чуйності. Значно нижчі показники ми отримали в мотиваційному компоненті, діти не схильні до вияву моральних почуттів, їм часто необхідні додаткові стимули до добродійної діяльності. І, на жаль, показники поведінкового компоненту виявилися найнижчими у зв'язку з відсутністю умінь у дошкільників виявляти чуйне ставлення до інших.

Для того, щоб перевірити коректність формування КГ та ЕГ (установлення їхньої однорідності відповідно до всіх розглянутих у роботі критеріїв за кожним із рівнів у дошкільників на констатувальному етапі експерименту), ми використали багатofункціональний статистичний критерій φ^* Фішера (кутове перетворення Фішера). Він дає змогу оцінити, чи є статистично значущою різниця між процентними частинами виявлення ознаки в досліджуваних групах [57].

Емпіричне значення φ^* обчислюється за формулою:

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (1)$$

де φ_1 – кут, що відповідає більшій процентній частині;

φ_2 – кут, що відповідає меншій процентній частині;

n_1 – кількість досліджуваних в ЕГ;

n_2 – кількість досліджуваних у КГ.

Спочатку дослідимо числові характеристики за низьким рівнем когнітивно-знаннєвого критерію вихованості чуйності дітей-дошкільників. Статистичні дані беремо з таблиці 3.2.4.

Використовуючи статистичні дані таблиці «Величини кута φ (у радіанах) для різних процентних частин» [57], визначаємо кут φ для КГ та ЕГ відповідно:

$$\varphi_1 (25,4\%) = 1,054; \quad \varphi_2 (23,3\%) = 1,007.$$

Підставивши відповідні значення у формулу (1), маємо:

$$\varphi^* = 0,382.$$

Усі обчислення виконані в електронних таблицях Microsoft Excel та наведені в додатку А.

Беручи до уваги таблиці рівнів значущості критерію кутового перетворення φ^* Фішера, бачимо, що $\varphi^* = 0,382 < \varphi_{\text{крит}}$ для 5% рівня значущості (для $p \leq 0,05$ $\varphi_{\text{крит}} = 1,64$, для $p \leq 0,01$ $\varphi_{\text{крит}} = 2,31$). Отже, дані в ЕГ та КГ за низьким рівнем когнітивно-знаннєвого критерію вихованості чуйності дітей-дошкільників на час констатувального експерименту статистично не відрізняються.

Аналогічно для середнього рівня когнітивно-знаннєвого критерію вихованості чуйності дітей-дошкільників маємо:

$$\varphi^* = 0,188.$$

$0,188 < 1,64$. Отже, різниця результатів статистично не значуща.

За високим рівнем цього критерію вихованості чуйності дітей-дошкільників:

$$\varphi^* = 0,153.$$

$0,153 < 1,64$. Різниця теж статистично не значуща.

Отже, за всіма рівнями, розглядуваними в нашій роботі, за когнітивно-знаннєвим критерієм вихованості чуйності дітей-дошкільників експериментальна та контрольна групи дітей статистично не відрізняються.

Провівши аналогічні обчислення, маємо результати.

Для низького рівня емоційно-мотиваційного критерію:

$$\varphi^* = 0,513. \text{ Різниця статистично не значуща.}$$

Для середнього рівня емоційно-мотиваційного критерію:

$$\varphi^* = 0,102. \text{ Різниця статистично не значуща.}$$

Для високого рівня емоційно-мотиваційного критерію:

$$\varphi^* = 0,752. \text{ Різниця статистично не значуща.}$$

Для низького рівня діяльнісно-поведінкового критерію:

$$\varphi^* = 0,651. \text{ Різниця статистично не значуща.}$$

Для середнього рівня діяльнісно-поведінкового критерію:

$$\varphi^* = 0,516. \text{ Різниця статистично не значуща.}$$

Для високого рівня діяльнісно-поведінкового критерію:

$$\varphi^* = 0,239. \text{ Різниця статистично не значуща.}$$

Усі результати обчислень та статистичні висновки наведено в додатку М.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що ЕГ і КГ на констатувальному етапі нашого дослідження за всіма розглянутими в роботі критеріями відповідно до кожного з трьох рівнів виховання чуйності в дошкільників статистично не відрізняються, що підтверджує коректність формування цих груп.

Констатувальний зріз нам довів необхідність проведення систематичної, планомірної роботи в ЗДО з виховання чуйності в дітей дошкільного віку. Постає необхідність апробувати обґрунтовані в попередньому розділі педагогічні умови виховання чуйності в дітей, реалізація яких сприятиме підвищенню рівнів вихованості цієї моральної якості.

Отже, на етапі констатувального експерименту ми виконали третє завдання нашого дослідження – виявили критерії, показники й схарактеризували рівні вихованості чуйності дітей старшого дошкільного віку. Ми організували анкетування вихователів дошкільних закладів, спрямоване на встановлення наявних на момент експерименту характеристик та властивостей досліджуваного явища.

3.3. Організація та проведення формувального етапу педагогічного експерименту

Мета формувального етапу педагогічного експерименту полягала у впровадженні в освітній процес ЗДО визначених нами педагогічних умов виховання чуйності в старших дошкільників. Формувальний експеримент здійснювався впродовж 2020-2021 навчального року.

У ході експериментальної роботи необхідно розв'язати такі завдання:

- експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання чуйності в старших дошкільників;
- якісно й кількісно проаналізувати отримані результати.

Перспективність досягнення цілей та очікуваних результатів визначаються прогностичністю й реальністю педагогічних умов. Усе це забезпечується доцільними формами, методами та засобами їх реалізації. Ефективність реалізації педагогічних умов детермінована якісною організацією освітнього процесу, злагодженою взаємодією всіх учасників.

Для реалізації *першої педагогічної умови* – **оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності зі старшими дошкільниками** – було

розроблено календарно-тематичне планування роботи з дітьми цього віку стосовно виховання чуйності у ЗДО (Додаток Б).

Оновлений зміст освітнього процесу щодо виховання чуйності передбачає поділ навчального року на десять місяців і відповідно кожен на чотири тематичні тижні. Роботу зі старшими дошкільниками планували два рази на тиждень протягом навчального року, вона була пов'язана з певною темою. До кожної теми тижня було підібрано форми, методи й засоби, які ми використовували в роботі з дітьми.

Згідно з оновленим змістом було підібрано такі теми тижнів: «Тиждень захисту безпритульних тварин», «Допоможи онкохворим дітлахам», «Мій домашній улюбленець», «Муркотливий менший друг (до всесвітнього дня кішок)», «Чуємо серцем» (до дня захисту людей з вадами слуху), «Тиждень турботи про людей похилого віку», «Бачити світ серцем до міжнародного дня білої тростини», «Тиждень турботи про літніх людей» тощо.

Оновлений зміст, форми, методи та засоби освітньої діяльності з дітьми – старшими дошкільниками містять запропоновані заходи гуманного спрямування: бесіди, екскурсії (до краєзнавчого музею, ветеринарної клініки), заняття доброти, перегляд соціальних короткометражних мультфільмів з наступним їх обговоренням, заняття-діалоги з лялькою-персоною, зустрічі з фахівцями, відвідування притулку для безхатніх тварин, майстер-класи для дітей, читання та обговорення літературних творів, презентація журналу для любителів домашніх тварин, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, благодійні акції.

Для опанування оновленого змісту ми застосовували такий методичний інструментарій, як:

наочні методи: спостереження, розгляд картинок та іншого наочного тематичного матеріалу, перегляд ілюстрацій, мультфільмів з наступним обговоренням їхнього змісту; демонстрація позитивних зразків поведінки;

словесні методи: моральні діалоги, розповіді, етичні бесіди, читання художніх текстів, прослуховування аудіовіршів й аудіоверсій дитячих книг,

обговорення життєвих моральних ситуацій, навіювання, переконання, роз'яснення норм і правил, стимулювання дошкільника до моральних учинків, схвалення позитивних моральних учинків, оцінка поведінки (вчинків) загалом;

практичні методи: сюжетно-рольові ігри, моделювання казок, дидактичні й театралізовані ігри, постановка п'єс на моральні теми, програвання ситуацій морального змісту, управління, приклад дорослого або іншої дитини, створення ситуації морального вибору тощо.

З-поміж методів та засобів виховання ми віддали перевагу тим, що будуть цікавими та зрозумілими дітям, а також допоможуть доступно передати інформацію дошкільникам про чуйне ставлення до тварин і людей.

Зважаючи на згадане вище, ми розробили сюжетні лінії для сюжетно-рольових ігор, а також дидактичні ігри, підібрали твори дитячої літератури й мультфільми.

З метою розвитку чуйності в дошкільників ми рекомендуємо вдаватися до сюжетно-рольових ігор, зокрема таких: «Лікарня», «Ветеринарна клініка», «Зоопритулок» тощо. Такі сюжетно-рольові ігри мають на меті формувати в дошкільників позитивне ставлення до задіяних у сюжеті гри персонажів. Дитина ідентифікує дії, властиві героям, та визначає їхні стосунки з оточенням, спостерігає способи поведінки (лікар або ветеринар оглядає хворого і виявляє турботу про стан його здоров'я, робить ін'єкції, вимірює температуру, рекомендує ліки; працівник зоопритулку піклується про покинутих тварин, дає їм їжу, прибирає) тощо.

Наведено приклади розроблених і запропонованих дітям для сюжетно-рольових ігор «Лікарня», «Ветеринарна клініка» сюжетних ліній.

Для сюжетно-рольової гри «Лікарня»:

- Мама захворіла, дитина викликала на допомогу швидку (дійові особи: дитина, мама, реєстратор, лікар швидкої допомоги, медична сестра).

- Старенька бабуся у своїх окулярах погано стала бачити (дійові особи: дитина, старенька бабуся, реєстратор, лікар окуліст, медична сестра, продавець-консультант із продажу окулярів).
- Гуляючи з татом і мамою у парку, хлопчик побачив, як незнайомому чоловікові стало погано (дійові особи: дитина, мама, тато, лікар швидкої допомоги, медична сестра).
- Дитина гуляла на подвір'ї і стала свідком, як хлопчик упав з дерева і зламав руку (дійові особи: дитина, хлопчик, який зламав руку, мама постраждалого хлопчика, лікар швидкої допомоги, медична сестра).
- Невідома жінка у зв'язку з поганим самопочуттям попросила дівчинку про допомогу (дійові особи: дитина, невідома жінка, лікар, медична сестра).

Для сюжетно рольової гри «Ветеринарна клініка»:

- Захворіла домашня кішечка (дійові особи: дитина, мама, лікар ветеринарної клініки, медична сестра).
- Хлопці били kota на вулиці, а діти, які гуляли поруч, його забрали від них та віднесли до ветеринарної клініки (дійові особи: діти, старші хлопці, лікар ветеринарної клініки, медична сестра).
- Дитина разом з татом, переходячи через дорогу, побачили собаку, яка перебігала через дорогу та потрапила під колеса велосипедиста (дійові особи: дитина, тато, лікар ветеринарної клініки, медична сестра).
- Діти гуляли на дитячому майданчику в садочку й побачили голуба з переламаним крилом (дійові особи: діти, вихователь, тато хлопчика, лікар ветеринарної клініки, медична сестра).
- У молодшої за віком дитини хлопчик забрав іграшку і не віддає, малюк плаче.

Коли діти граються, вони мають змогу вибудовувати певні життєві ситуації, знаходити шляхи розв'язання тих ситуацій, які проблемні. Упродовж гри в дошкільників спостережено формування самосвідомості, вони вчаться взаємодіяти, долати труднощі, співпереживати, приходити на допомогу. У

сюжетно-рольовій грі в дітей формується вміння передавати настрій, переживання. Виконуючи в грі різні ролі, діти перевтілюються в інших людей (тварин), розуміючи емоції і переживання цих персонажів, аналізують їхню поведінку, вчинки.

Така сюжетно-рольова гра активізує уяву дитини, дитина виконує дії не лише за себе, а й за персонажа. Відбувається процес трансформації дитини на тлі емоційного піднесення, а це сприяє розвитку її емоційної сфери. В ігровій діяльності вихованець наслідує характер, почуття іншої людини. Свої переживання в дитини відходять на інший план, вони до певного часу не впливають на поведінку дитини. Переживання ігрового образу дають змогу дошкільникам переоцінити свою позицію стосовно емоційних станів ровесників. Через ігрову ситуацію змінюється ставлення дитини до самої себе та формується чуйне ставлення до однолітків (Лапченко І.О., с.139).

У грі дошкільники певною мірою «проживають» життєві ситуації і, потрапляючи в схожі, діють обдуманіше, поміркованіше. Результативність гри для виховання чуйності, отже, ми можемо помічати в цьому ж таки дитячому колективі. Гра запобігає конфліктним ситуаціям, взаємини між дітьми стають тепліші (наприклад, діти допомагають одягати один одному деякі елементи одягу тощо). Сказане свідчить про той факт, що гра допомагає формувати чуйність, і це можна чітко прослідкувати на прикладі навіть одного дитячого колективу. Гра вчить дітей розуміти внутрішній світ персонажів, співчувати, вірити в добро, а відтак формує спроможність відчувати стан іншої людини. Пояснення дій персонажів допомагає дітям зрозуміти певні моральні норми, правила поведінки та виструнчує передумови формування чуйного ставлення до оточення. Додамо, що значущість використання цих засобів ще й у тому, щоб закріплювати позитивні емоції, сприяти виявленню дошкільником моральних проявів поведінки, бо на тлі акцентуації переживань стає можливим закріплення чуйності як базової риси особистості.

Вважаємо, що у віці старшого дошкільництва варто стимулювати дітей до створення в сюжетно-рольових іграх власних сюжетних ліній. Вигадуючи

свої історії, діти створюють певні ситуації – моделі й починають розуміти, як діяти в конкретних ситуаціях. Моделювання ситуацій в сюжетно-образній формі сприяє розумінню взаємин між людьми, діти маніфестують чуйну поведінку в конкретних обставинах. Такий різновид роботи розвиває в дошкільників співчуття, співпереживання.

Проаналізований нами контент дидактичних ігор моральної тематики доводить те, що вони зорієнтовані на засвоєння норм і правил моралі, становлення в дошкільників етичних уявлень про добро та зло, моральних еталонів поведінки. Стосовно сказаного виникла необхідність створення контенту авторських дидактичних ігор, які сприяють вихованню чуйності в дітей дошкільного віку. Для розробки дидактичних ігор ми обрали соціальні ситуації, у яких діти можуть перебувати в реальному житті: «І собаки, і коти потребують доброти», «Туди немає вороття, де загубилось співчуття», «Ображати чи допомагати», «Світ без обмежень», «Я чи не Я», «Оціни вчинок» тощо.

З-поміж засобів виховної роботи з дошкільниками особливе місце ми вналежнили літературним творам. Основними джерелами отримання знань про цю моральну якість – чуйність – є літературні твори. Вони відповідають сутності дитини, її внутрішнім потребам. Так, формуванню в дошкільників умінь пояснювати моральні вчинки інших, висловлювати співчуття, підтримку, виявляти доброзичливість можуть допомагати літературні твори «Пішла киця по водицю», «У слона болить нога» (Г. Бойко), «Зайченятко в ямку впало» (А. Мясківський), «Зайчик у тернині» (М. Підгірянка), «Зайчикова казочка» (Ю. Ярмиш), «Рум'яні яблука» (В. Сутєєв) та ін. Оцінювати вчинки героїв літературних творів з позиції морально-етичних норм можна вчити після прочитання віршованих творів Р. Скиби «Плаче свинка у калюжі», П. Ребра «Журився їжачок».

У процесі роботи з казкою вихователь спонукає дошкільників уявити себе на місці казкового персонажу, оцінити ситуацію з іншого боку. Такий підхід зорієнтований на створення в дошкільників «бази життєвих ситуацій»,

що за необхідності активізується. Порекомендуємо для дітей дошкільного віку – як середнього, так і старшого – використовувати казки, спроможні проінняти дітей чужими проблемами. Вихованню сердечного, доброзичливого, уважного ставлення до інших людей, тварин, до переживань, потреб інших живих істот, формуванню співчуття до оточення, готовності завжди допомогти сприяють казки «Коза-дереза», «Івасик-Телесик», «Кирило Кожум`яка», «Котигорошко», «Троє поросят», «Квітка-семицвітка» та ін. Цікаво використовувати також роботу з ілюстраціями. Наприклад, педагог наочно демонструє приклади, обговорює їх з дітьми, ставить їм певні питання, які спонукатимуть до роздумів, як діяти в тій чи тій ситуації.

Задля конструювання гуманного та відповідального ставлення до тварин, виховання небайдужості до безпритульних дітям – старшим дошкільникам було прочитано художні твори з майбутнім обговоренням їх: «Біла мисочка в блакитний горошок» (авторка – Ельвіна Москалик), «Погризені капці» (авторка – Ельвіна Москалик), «Історія, яку розповіла Жука» (авторка – Олійко Грася), «Щоденник жовтого пса» (авторка – Юлія Вротна).

Серед літератури ми виділили ті аудіовидання, які, на нашу думку, будуть найбільш ефективними у процесі формування відповідального ставлення до братів менших – тварин, бажання їх доглядати і за ними піклуватися в маленьких зоолубителів: *аудіовірші* «Дворняжка» (автор – Чуй Дмитро, 2:28), «Справжній друг» (автори – Іванець Володимир, Савельєва Анастасія, 4:21) тощо; *аудіоказки* «Дивна історія» (автор – Мельніченко Анастасія, 5:15), «Щаслива лапка» (автор – Темноход Марина, 3:02), «Маленький рятівник» (автори – Гаркуша Альона та Антоненко Віталіна, 9:36), «Погризені капці» (6:15) тощо, що розміщені Благодійним фондом Нарру Рау на YouTube-каналі.

Упровадження *другої педагогічної умови – активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності в старших дошкільників* – здійснювалося шляхом створення сприятливих умов для

налагодження співробітництва між вихователями та батьками, залучення батьківського колективу в освітній процес ЗДО, підбору ефективних форм та методів роботи із сім'ями вихованців. Для реалізації цієї умови вважаємо необхідним залучати дітей дошкільного віку та їх батьків до співпраці з притулками для тварин, еколого-натуралістичними центрами, де проходять не лише пізнавальні екскурсії, а й дозволяється безпосередня діяльність з метою морального, естетичного та трудового виховання, що передбачено оновленим змістом роботи з виховання чуйності.

Залучення батьківської громади, дошкільників та вихователів до волонтерської роботи – не так разової участі в організації та виконанні якогось завдання, як у системній волонтерській роботі, завданням якої є активна співпраця з притулками для тварин, еколого-натуралістичними центрами. Волонтерська діяльність передбачала виконання низки завдань з надання посильної допомоги щодо догляду за тваринами. Така робота сприяла реальному усвідомленню старшими дошкільниками власних потенційних можливостей для розвитку та становлення ціннісного світогляду, орієнтирів гуманного характеру й можливостей реалізації їх у власній поведінці.

Ефективність виховання чуйності в дітей дошкільного віку вбачаємо в проведенні благодійних акцій, покликаних допомогти людям відчувати себе необхідними. Наприклад, діти з батьками готують «поштове відправлення воїну ЗСУ», що захищає наш спокій і життя (можна принести теплі речі, речі гігієни, смаколики, приготовані разом з мамами та бабусями).

Участь дітей з батьками в благодійних соціально-педагогічних акціях «Миколай – дітям», «Душу зцілює добро», «Моя писанка допоможе вилікуватися» дає змогу дошкільникам стати учасниками добродійної справи, долучитися до збору дарунків для онкохворих дітей чи дітей, які перебувають на свята на лікуванні в медичних закладах (збір іграшок, книг, розвивальних матеріалів для дітей з особливими потребами).

Успішною формою волонтерської діяльності вважаємо відвідування притулку для тварин. Спільна діяльність педагогічного колективу та батьків

дає змогу надавати допомогу притулкам (корм для тварин тощо). Багато дітей не мають можливості спілкування з тваринами взагалі, тому так дошкільники спробують проявити піклування про них. Вони можуть нагодувати тварин-безхатченків, подбати про них, вони отримують можливість тактильного контакту.

Ефективна реалізація виокремленої нами другої педагогічної умови в освітньому процесі – допомоги та підтримки батьківської громади – сприяла активному прояву чуйності в дітей старшого дошкільного віку, адже вся робота зорієнтована на формування в дошкільників необхідних ціннісних орієнтирів, заохочення свідомої активності, стимулювання проявів гуманно-зорієнтованої поведінки.

Отже, успішною умовою виховання чуйності в дошкільників розглядаємо позитивне поєднання волонтерської роботи дітей, педагогів і батьків. Успішність полягає в тому, що, по-перше, спостережено перманентний, безперервний процес виховання моральних якостей дітей як удома, так і в ЗДО, по-друге, у дітей формуються соціальні навички та моральні якості (вони проявляють співчуття, турботу стосовно інших людей, тварин). Спонування дітей і батьків до благодійних акцій спрямоване на навчання малюків ставитися гуманно до безпритульних тварин. Дошкільники відчують бажання допомогти, учаться організовувати власну діяльність, розвивають навички ініціативності. Сказане дає підставу передбачити позитивні результати виховання чуйності.

Для реалізації *третьої педагогічної умови – збагачення морального досвіду в старших дошкільників* – було залучено дітей до дидактичних та сюжетно-рольових ігор, до участі в добродійних акціях (наприклад, Всеукраїнські акції «Нарру Мяу для Мурчика», «Нарру Гав для Сірка», присвячені Всесвітньому дню захисту тварин), до виготовлення поробок-подаруночків для хворих діток, до онлайн-заняття «Ми і тварини на карантині», до виготовлення вітальних листівок для людей поважного віку, підгодовування зимуючих птахів та безпритульних тварин, до екологічних і

соціально-педагогічних акцій «Намалюй малюнок солдату», до відвідування притулку для бездомних тварин (прибирання, вигулювання тварин), до проведення благодійних ярмарків, до виготовлення і розвішування шпаківень тощо.

Метою благодійних акцій, до яких активно залучені дошкільники, є виховання готовності допомагати, виявляти співчуття, розуміти потреби іншої людини, тонкощі її душевного та фізичного стану.

У зв'язку зі сказаним соціально-педагогічні акції спрямовувалися на посилену допомогу соціально незахищеним верствам населення (інвалідам, ветеранам, багатодітним або неповним сім'ям). Діти – учасники соціально-педагогічних акцій не лише усвідомлюють соціальну значущість гарних вчинків, а й розуміють, як креативність та здібності, до яких вони схильні, приносять людям користь, піднімають настрій. Такі заходи тренують дітей у здатності відчувати труднощі інших людей, реагувати на них адекватно, допомагати за власним бажанням, безкорисливо діяти, радіти проявам власної доброзичливості й турботи про довкілля.

Заохочення дошкільників до екологічних акцій (зокрема таких, як: «Брати наші менші», «Добре слово і кішці приємне», «Бережіть птахів!», «Погодуємо птахів узимку», «Пташина їдальня», «Допоможи тварині», «Допоможемо притулку для тварин» тощо) сприяло становленню відповідального ставлення до тварин, зокрема і до домашніх друзів, усвідомленню важливості захисту тварин, ознайомленню з наслідками безвідповідального ставлення до тварин. Дошкільники, які беруть участь у таких акціях, виявляють прагнення робити добрі вчинки, гуманні почуття, бажання зробити довкілля кращим. Вважаємо дієвою та ефективною третьою педагогічну умову нашого дослідження, завдяки якій ми виокремили раціональні засоби виховного впливу на формування чуйності в дітей старшого дошкільного віку.

Отже, зробимо висновок про те, що виховання чуйності в дітей-дошкільників вимагає спеціально створених педагогічних умов, а саме:

оновлення змісту, форм, методів і засобів освітньої діяльності з дітьми – дошкільниками; збагачення їхнього морального досвіду; активізація взаємодії педагогів і сім'ї у вихованні чуйності.

3.4 Результати експериментальної роботи

Одержані в ході проведеного формувального етапу експериментального дослідження результати дали змогу зіставити результати констатувального та контрольного етапів педагогічного експерименту та підсумувати ефективність застосування визначених педагогічних умов.

Метою контрольного етапу експерименту було перевірити ефективність впровадження педагогічних умов виховання чуйності в ЗДО; порівняти рівні вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку в ЗДО після констатувального та формувального етапів експерименту; статистично обробити отримані дані після завершення формувального експерименту.

Згідно з поставленою метою ми висунули завдання контрольного етапу експерименту:

- 1) визначити рівень вихованості чуйності в старших дошкільників в ЕГ за результатами впровадження педагогічних умов;
- 2) порівняти показники вихованості чуйності в ЕГ та КГ;
- 3) проаналізувати та інтерпретувати результати дослідно-експериментальної роботи за обчисленнями математичної статистики.

Контрольний етап дослідження проведено після завершення впровадження педагогічних умов в освітній процес ЗДО, коли було використано аналогічні констатувальному етапу дослідження методи встановлення рівня вихованості чуйності в дошкільників: опитування, дидактичні ігри, спостереження за ігровою діяльністю, сюжетно-рольові ігри.

Проаналізуємо результати узагальнювального етапу експерименту за кожним критерієм.

Розгляд отриманих результатів за когнітивно-знаннєвим критерієм вказує на позитивну динаміку. Отримані результати контрольного етапу експериментального дослідження засвідчили значні зміни високого рівня вихованості чуйності дошкільників експериментальної групи – 69,83% (81 дитина). Середній рівень вихованості чуйності за когнітивно-знаннєвим критерієм проявили 19,83% (23 дитини) ЕГ, та 28,07 % (32 дитини) КГ. Низький рівень вихованості чуйності за когнітивно-знаннєвим критерієм зафіксований у 10,34 % (12 старших дошкільників) ЕГ та у 24,56 % (28 дітей) КГ.

Результати контрольного дослідження за когнітивно-знаннєвим критерієм виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку подана у таблиці 3.4.1.

Таблиця 3.4.1.

**Результати контрольного дослідження
за когнітивно-знаннєвим критерієм**

Рівні	Експериментальна група	Контрольна група
Високий	69,83 %	47,37%
Середній	19,83 %	28,07%
Низький	10,34 %	24,56%

Порівнявши результати експериментальної роботи за когнітивно-знаннєвим критерієм в ЕГ та КГ групі на контрольному та констатувальному етапі, ми отримали позитивні результати.

Таблиця 3.4.2

Зіставлення результатів констатувального та контрольного експериментів за когнітивно - знаннєвим критерієм (%)

Група	Констатувальний етап			Контрольний етап		
	<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>	<i>Високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький</i>
ЕГ	43,1%	33,63%	23,2%	69,8%	19,83%	10,3%
КГ	42,1%	32,46%	25,4%	47,3%	28,07%	24,5%
УП	42,6%	33,05%	24,3%	58,6%	23,95%	17,4%

Кількість старших дошкільників із низьким рівнем вихованості чуйності за когнітивно-знаннєвим критерієм знизилася в ЕГ – на 15 осіб, у КГ – на 1 дитину. Кількість дошкільників із середнім рівнем вихованості чуйності за когнітивно-знаннєвим критерієм знизилася в ЕГ на 16 осіб, у КГ – на 5. Кількість дітей з високим рівнем збільшилася в ЕГ на 31 особу, а у КГ – лише на 6.

Отже, сформованість когнітивно-знаннєвого критерію зазнала значних позитивних перетворень у дітей ЕГ, було виявлено глибокі, чіткі знання про емоційну сферу людини, таку моральну якість, як чуйність, прояви цієї моральної якості в соціальному житті. Дошкільники добре розрізняють вчинок-чуйність і байдужий вчинок у вчинковій діаді. Діти знають, які риси притаманні чуйній людині, які способи реалізації чуйності можна зустріти в повсякденному житті.

Зведені дані результатів експерименту за емоційно-мотиваційним критерієм у ЕГ та КГ дають уявлення про наявність у старших дошкільників уміння розрізняти емоційні стани інших людей, емоційного відгуку на їхні самопочуття та переживання, бажання виявити співчуття, прагнення полегшити або розділити самопочуття іншого, надати безкорисливо допомогу; отримання задоволення від надання допомоги іншим, усвідомлення дітьми власних мотивів, якими керуються у своїй поведінці.

Отримані результати контрольного етапу експериментального дослідження продемонстрували динаміку. Високий рівень сформованої

чуйності за аналізованим критерієм виявили 40,52 % дітей ЕГ та 19,3 % дітей КГ. Результати середнього рівня наявності сформованості чуйності за цим критерієм: 37,07% дітей ЕГ та 42,1 % дітей КГ. Низький рівень сформованості чуйності проявили 22,41 % старших дошкільників ЕГ та 38,6% КГ.

47 дітей ЕГ мають бажання бути чуйними, виявляють емоційний відгук на прикрощі і засмучення інших; виявляють співчуття, співпереживання як в ігровій, так і в реальній ситуаціях; отримують задоволення від надання допомоги, прояву співчуття, співпереживання; можуть самостійно прийти на допомогу. 43 дитини розрізняють емоційні стани людей, виявляють співчуття, співпереживання тільки в уявних ситуаціях, їм потрібне емоційне налаштування та додаткове стимулювання в повсякденному житті, не завжди усвідомлюють необхідність робити чуйні вчинки, відсутнє бажання перейматися емоційним неблагополуччям інших. Попри це, у 26 старших дошкільників ЕГ у поведінці переважають егоїстичні мотиви, що виявляється в зневажливому ставленні до оточення, нестриманості емоцій, небажанні або невмінні надати допомогу іншим у разі потреби, виявити співчуття, співпереживання, вони не мають бажання полегшити самопочуття інших, піклуватися.

Результати за цим критерієм представлено в таблиці 3.4.3.

Таблиця 3.4.3.

**Результати контрольного дослідження
за емоційно-мотиваційним критерієм**

Рівні	Експериментальна група	Контрольна група
Високий	40,52%	19,3%
Середній	37,07%	42,1%
Низький	22,41%	38,6%

Динаміка змін виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку за емоційно-мотиваційним критерієм подана в таблиці 3.4.4.

Таблиця 3.4.4

Зіставлення результатів констатувального та контрольного експериментів за емоційно-мотиваційним критерієм (%)

Група	Констатувальний етап			Контрольний етап		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
ЕГ	22,41	37,07	40,52	40,52	37,07	22,41
КГ	18,42	37,72	43,86	19,3	42,1	38,6
УП	20,415	37,395	42,17	29,91	39,585	30,505

Аналіз отриманих результатів за діяльнісно-поведінковим критерієм указує на позитивну динаміку. У результаті проведення формувального етапу експерименту діти почали частіше висловлювати співчуття, підтримку, послуговуються для цього пестливими словами та заспокійливими жестами, виявляли чуйне ставлення до переважної більшості людей ближнього кола, допомагали одноліткам і тваринам з власної ініціативи, зокрема в ЕГ у 41,38% дітей було виявлено високий рівень за означеним критерієм.

Дослідження діяльнісно-поведінкового компонента виявило такі результати контрольного етапу: високий рівень вихованості чуйності за аналізованим критерієм проявили 41,38% (48 дітей) дошкільників ЕГ та 17,54% (20 дітей) КГ. Середній рівень вихованості чуйності надано 38,8% (45 дітям) ЕГ та 45,61% (52 дитини) КГ. Низький рівень виявили 19,82% (23 дитини) ЕГ та 36,85% (42 дитини) КГ.

Таблиця 3.4.5.

Результати контрольного дослідження за діяльнісно-поведінковим критерієм

Рівні	Експериментальна група	Контрольна група
Високий	41,38 %	17,54 %
Середній	38,8 %	45,61 %
Низький	19,82 %	36,85 %

Після впровадження педагогічних умов 48 старших дошкільників ЕГ виявляли постійне бажання в здійсненні чуйних учинків, уміло добирали

доречний спосіб реалізації чуйності, були тактовними у спілкуванні, за необхідності пропонували допомогу, самостійно виявляли турботу про близьких і знайомих людей, піклувалися не лише про домашніх тварин, але й опікувалися безпритульними песиками, ініціювали допомогу воїнам, хворим діткам тощо, постійно виявляли відгук на засмучення інших людей і впливали на стабілізацію або зміну їхнього емоційного стану (співчуття, емоційна підтримка, словесна підтримка, практична допомога).

Попри сказане, виявлено 23 дитини, у вчинках яких часто переважали егоїстичні мотиви; вони самостійно турботу не виявляли, часто були байдужі до інших дітей і дорослих, які потребували альтруїстичної дії або емоційної підтримки; вони дотримувалися чуйної поведінки у присутності дорослих із метою отримання похвали, не мали бажання та інтересу до здійснення чуйних учинків, потребували додаткової мотивації та емоційного стимулювання.

Порівнюючи результати в ЕГ та КГ контрольного та констатувального експериментів, ми виявили значні позитивні зміни. Кількість дошкільників із низьким рівнем сформованості діяльнісно-поведінкового критерію стрімко знизилася: в ЕГ – на 42 особи, у КГ – на 17 осіб. Зросла кількість дітей із середнім рівнем: в ЕГ – на 11 осіб, в КГ – на 15 осіб. Показники кількості дошкільників з високим рівнем теж зросли: в ЕГ – на 31 особу, у КГ – на 2 особи. Результати констатувального і контрольного експериментів за діяльнісно-поведінковим критерієм в ЕГ і КГ представлено в таблиці 3.4.6.

Таблиця 3.4.6

Зіставлення результатів констатувального та контрольного експериментів за діяльнісно-поведінковим критерієм (%)

Група	Констатувальний етап			Контрольний етап		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
ЕГ	14,66	29,31	56,03	41,38	38,8	19,82
КГ	15,79	32,46	51,75	17,54	45,61	36,85
УП	15,225	30,885	53,89	29,46	42,205	28,335

Зведені дані контрольного експерименту в ЕГ можна переглянути в таблиці 3.4.7

Таблиця 3.4.7

Рівні вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку на контрольному етапі дослідження в ЕГ

Критерій	Рівні		
	високий	середній	низький
Когнітивно-знаннєвий	69,83 %	19,83 %	10,34 %
Емоційно-мотиваційний	40,52 %	37,07 %	22,41 %
Діяльнісно-поведінковий	41,38 %	38,8 %	19,82 %
Узагальнений показник	50,58 %	31,9 %	17,52 %

Узагальнюючи результати проведеного нами педагогічного експерименту, скажемо, що ми виявили позитивну динаміку рівнів вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку в ЕГ. Найсуттєвіші зміни виявилися в показниках діяльнісно-поведінкового критерію: збільшилася кількість дітей з високим (з 14,66 % до 41,38%) та середнім рівнем (з 29,31 % до 38,8%), зменшилася кількість дітей з низьким рівнем (з 56,03 % до 19,82%). Не менш присутніми виявилися зміни за когнітивно-знаннєвим критерієм: збільшилася кількість дітей з високим (з 43,1% до 69,83%) рівнем, знизилася

кількість дошкільників із середнім (з 33,63% до 19,83%) і низьким рівнем (з 23,27% до 10,34%). За емоційно-мотиваційним критерієм помічаємо таку динаміку: збільшилася кількість дітей із високим (з 22,4% до 40,52%) рівнем, відповідно, зменшилася кількість дітей з низьким рівнем (з 40,52% до 22,41%).

Таблиця 3.4.8

Загальна характеристика рівнів вихованості чуйності у старших дошкільників після формульованого етапу експерименту

Рівні вихованості чуйності дітей	Групи	Критерії вихованості чуйності у дітей			Узагальнений відсоток
		Когнітивно-знаннєвий	Емоційно-мотиваційний	Діяльнісно-поведінковий	
Високий	ЕГ	69,83 %	40,52%	41,38%	50,58%
	КГ	47,37 %	19,30%	17,54%	28,07%
Середній	ЕГ	19,83 %	37,07%	38,8%	31,9%
	КГ	28,07 %	42,10%	45,61%	38,59%
Низький	ЕГ	10,34 %	22,41%	19,82%	17,52%
	КГ	24,56 %	38,6%	36,85%	33,34%

Отже, під час контрольного експерименту нам вдалося виявити, що за когнітивно-знаннєвим критерієм в дітей – старших дошкільників переважає високий рівень вихованості чуйності. Найвищий показник ми отримали за когнітивно-знаннєвим критерієм, оскільки діти розуміють значення поняття чуйності, але їм часто необхідні додаткові стимули до добродійної діяльності. Стосовно діяльнісно-поведінкового критерію, то його показник теж значно зріс. Контрольний зріз нам продемонстрував, що використання визначених нами педагогічних умов є ефективним.

Для встановлення наявності статистично значущої різниці результатів нашої роботи після формульованого етапу експерименту за всіма розглянутими в роботі критеріями вихованості чуйності в дошкільників за кожним із рівнів між експериментальною та контрольною групами ми використали той самий багатфункціональний статистичний критерій φ^* Фішера.

Статистичні дані беремо з таблиці 3.4.8.

Підставивши відповідні значення у формулу (1) та провівши аналогічні розрахунки, ми отримали такі результати (обчислення виконані в електронних таблицях Microsoft Excel).

Когнітивно-знаннєвий критерій:

- високий рівень: $\varphi^* = 3,491$ (різниця статистично значуща, $p \leq 0,01$);
- середній рівень: $\varphi^* = 1,469$ (різниця статистично не значуща);
- низький рівень: $\varphi^* = 2,898$ (різниця статистично значуща, $p \leq 0,01$).

Емоційно-мотиваційний критерій:

- високий рівень: $\varphi^* = 3,566$ (різниця статистично значуща, $p \leq 0,01$);
- середній рівень: $\varphi^* = 0,781$ (різниця статистично не значуща);
- низький рівень: $\varphi^* = 2,687$ (різниця статистично значуща, $p \leq 0,01$).

Діяльнісно-поведінковий критерій:

- високий рівень: $\varphi^* = 4,043$ (різниця статистично значуща, $p \leq 0,01$);
- середній рівень: $\varphi^* = 1,048$ (різниця статистично не значуща);
- низький рівень: $\varphi^* = 2,893$ (різниця статистично значуща, $p \leq 0,01$).

Результати проведеного статистичного аналізу дають змогу стверджувати, що на завершальному етапі формувального експерименту в старших дошкільників експериментальної групи спостерігаються статистично значущі покращення рівнів вихованості чуйності порівняно з контрольною групою дітей старшого дошкільного віку (за всіма розглянутими нами в роботі критеріями для високого та низького рівнів).

Усі результати обчислень та статистичні висновки наведені в додатку Н.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дисертації визначено критеріальні характеристики чуйності дітей старшого дошкільного віку, на основі експериментальної роботи запропоновано форми, методи, засоби й педагогічні умови виховання чуйності старших дошкільників у закладах дошкільної освіти.

Розкрито мету та особливості проходження констатувального та формувального етапів експерименту, визначено структурні компоненти, критерії, показники й діагностичний інструментарій дослідження вихованості чуйності в дітей старшого дошкільного віку.

Констатувальний етап експерименту було спрямовано на визначення сукупності характеристик, що дали змогу системно діагностувати й оцінити рівень вихованості чуйності в дошкільників, на вивчення стану обізнаності вихователів ЗДО з проблемою виховання чуйності в дітей обраного вікового періоду. Результати констатувального експерименту свідчать, що у дітей ЕГ і КГ за когнітивним компонентом переважав високий і середній рівні вихованості чуйності. Значно нижчі показники ми отримали в мотиваційному компоненті. І, на жаль, показники поведінкового компоненту виявилися найнижчими через відсутність умінь у дошкільників проявляти чуйне ставлення до інших. За результатами анкетування, ми з'ясували, що більшість вихователів вважають за доцільне поживати діяльність з виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку, це викликало потребу в пошуку шляхів розв'язання отриманої проблеми та реалізації обґрунтованих педагогічних умов виховання чуйності в дітей.

На формувальному етапі дослідження реалізуватися такі педагогічні умови: 1) оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності з дітьми – старшими дошкільниками; 2) активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності в дітей аналізованої вікової групи; 3) збагачення морального досвіду в дітей старшого дошкільного віку.

Отже, загальні результати етапу формувального експерименту, отримані в ході дослідження вихованості чуйності в дітей в умовах ЗДО, дають змогу зробити низку висновків.

На основі зіставлення результатів констатувального та контрольного етапів, їх кількісного і якісного аналізу виявлено спричинення реалізацією педагогічних умов виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку суттєвих статистично значущих змін за кожним показником, отримано позитивну динаміку за кожним компонентом.

Порівняльна динаміка вихованості чуйності в старших дошкільників засвідчила позитивні зміни в дітей ЕГ, на відміну від контрольної. Найбільші зміни в ЕГ виявилися в показниках діяльнісно-поведінкового критерію: зросла кількість дітей з високим (+26,72%) і середнім рівнями (+9,49), знизилася кількість дітей з низьким рівнем (-36,21). Не менш присутніми в ЕГ виявилися зміни за когнітивно-знансьвим критерієм: збільшилася кількість дітей з високим рівнем (+26,73%), знизилася кількість дошкільників із середнім (-13,8%) і низьким рівнями (-12,93%). За емоційно-мотиваційним критерієм спостерігаємо таку динаміку: збільшилася кількість дошкільників з високим (+18,12%) рівнем, відповідно, зменшилася кількість дошкільників з низьким рівнем (-8,11%).

Проведена дослідно-експериментальна робота підтвердила положення робочої гіпотези, що дало змогу в межах науково-педагогічного дослідження сформулювати відповідні висновки. Узагальнення результатів педагогічного експерименту потверджує, що мету дослідження досягнуто, а завдання виконані.

Матеріали, наведені в третьому розділі, були відображені в авторських публікаціях (30, 31, 150, 151, 152, 153, 177).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі подано теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку, що було втілено в обґрунтованих і експериментально перевірених педагогічних умовах. Результати теоретичного аналізу та експериментальної перевірки засвідчили досягнення поставленої мети, виконання заявлених завдань і надали можливість нам зробити такі висновки:

Аналізу історико-педагогічних, психолого-педагогічних джерел, що розкривають проблему дослідження, дозволив здійснили ретроспективний аналіз ідей морального виховання дітей дошкільного віку, з'ясували стан досліджуваного питання. Доведено, що еволюція морального виховання від найдавніших часів до сьогодення пройшла шлях від примітивного розрізнення добра і зла до свідомого усвідомлення цінності інших і гуманного ставлення до інших на основі моральних норм сучасного суспільства. Зміст морального виховання визначався актуальними потребами суспільства на кожному конкретному етапі розвитку людства. Ідеї давньогрецьких філософів і просвітителів епохи Просвітництва про важливість морального становлення людини заклали основу для подальшого розвитку теорії морального виховання.

На основі системного аналізу наукових досягнень встановлено, що в розробці теорії морального виховання дошкільників у 50-80-их рр. ХХ ст. педагоги у своїх дослідженнях зверталися до виховання працьовитої людини з суспільною свідомістю, громадською думкою і стійкими моральними якостями. У наступні роки розвиток теорії та методики морального виховання відбувався під впливом досліджень Л. Артемової та її учнів. Ученими визначено педагогічні умови та конкретні шляхи комплексного формування моральних уявлень у дошкільників, мотивації взаємовідносин у дитячих колективах та їх реалізацію під час ігрової діяльності та неформального спілкування дітей. Неоцінений внесок у розвиток теорії і методики морального виховання дітей зробили вчені І. Бех, О. Кононко, Т. Поніманська,

Л. Лохвицька та ін.

Цілісний аналіз програмно-методичного забезпечення сучасної дошкільної освіти переконав, що виховання моральних якостей у дошкільників є домінантним компонентом виховання їхньої загальної культури. У Базовому компоненті дошкільної освіти та в сучасних програмах моральному вихованню вналежнено одне з чільних місць. Проаналізовані чинні в 2018–2021 навчальних роках комплексні освітні програми для дошкільників спонукають до висновку про їхній ґрунтовний підхід стосовно організації морального виховання в ЗДО, у більшості з них ознайомленню дітей дошкільного віку з моральними нормами й правилами поведінки надано вагоме значення, проте вихованню чуйності не приділено достатньої уваги.

Проведений аналіз наукової літератури дозволив здійснити термінологічний аналіз педагогічної сутності основних категорій і понять («мораль», «моральність», «моральне виховання», «моральний розвиток», «моральні почуття», «моральні знання», «моральна свідомість»), що дало можливість запропонувати авторське трактування поняттям *«чуйність»* як морально-вольовій якості особистості, яка проявляється у співчутливому, прихильному, емоційно-позитивному ставленні до дорослих та однолітків; у готовності допомагати, в умінні підтримати, співпереживати радощі, страждання, піклуватися та отримувати задоволення від взаємодії, уважно ставитися до інтересів інших, їхніх проблем, думок і почуттів, розуміти мотиви поведінки та *«виховання чуйності у дітей дошкільного віку»*, що розглядається як спрямований процес виховання в дошкільника співчутливого, уважного ставлення до оточення (рідних, близьких, однолітків, тварин) і формування вміння помічати ситуації, у яких інша людина, жива істота, антропоморфний (наділений людськими рисами) об'єкт відчуває емоційне неблагополуччя, застосовувати в цих ситуаціях дієві способи, створені задля відновлення позитивного стану. До структурних компонентів виховання чуйності в дітей старшого дошкільного віку ми віднесли когнітивний, мотиваційний та діяльнісний. Установлено, що в старшому

дошкільному віці психофізичні якості особистості найбільш сприятливі для виховання чуйності у дітей.

Теоретично обґрунтовано педагогічні умови виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку, за яких найефективніше формуватиметься ця базова якість особистості: 1) оновлення змісту, форм, методів, засобів освітньої діяльності з дітьми старшого дошкільного віку; 2) активізація взаємодії педагогів та сімей вихованців у формуванні чуйності у старших дошкільників; 3) збагачення морального досвіду в дітей старшого дошкільного віку.

Створено календарно-тематичний план роботи з дітьми старшого дошкільного віку з виховання чуйності у ЗДО. Оновлений зміст освітнього процесу у вихованні чуйності передбачав поділ навчального року на десять місяців і відповідно кожен на чотири тематичні тижні. Двічі на тиждень протягом навчального року зі старшими дошкільниками планувалася робота за окремими темами. До кожної теми тижня було розроблено або підібрано форми, методи та засоби роботи з дошкільниками.

Виявлено можливості та потенціал закладів дошкільної освіти в активізації взаємодії усіх суб'єктів освітнього процесу задля результативного виховання чуйності у дітей дошкільного віку. Доведено ефективність таких форм роботи з батьківською громадою, як: тематичні зустрічі за круглим столом, «педагогічні чаювання», клуби взаємодопомоги, студії «Родинний кінозал» та «Родинні читання», «Сімейний вернісаж» тощо. Дійовими формами співробітництва ЗДО і сім'ї вихованців були екологічні проєкти, благодійні акції, акція «Виховний волонтер» та ін., у яких брали активну участь члени родин, діти, педагоги.

Схарактеризовано форми і методи роботи з дітьми старшої вікової групи (бесіди, заняття, екскурсії, перегляд та обговорення мультфільмів, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, участь в акціях, зустрічі, інсценізація казок, проведення майстер-класів, догляд за зимуючими птахами, безпритульними тваринами, виготовлення вітальних листівок, малюнків, фотовиставки,

вернісажі, вікторини), застосування яких дозволило збагатити моральний досвід у дошкільників. Доведено, що для виховання чуйності в дошкільників варто застосовувати методику соціального та психологічного розвитку дитини «Ляльки з особистими історіями (ляльки-персони)», різні види ігор (гра-емпатія, дидактична або сюжетно-рольова гра), а також аналіз дитячих літературних творів і мультиплікаційних фільмів. Визначено, що результативними методами плекання чуйності в старших дошкільників відносимо виступають: приклад поведінки дорослих, оволодіння моральними нормами у спільній діяльності, вправлення, створення ситуацій морального вибору, педагогічна оцінка вчинків дитини, схвалення, заохочення дошкільників до моральних учинків.

Визначено критерії (когнітивно-знаннєвий, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий), показники, виокремлено й схарактеризовано рівні (високий, середній, низький) вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку. Відповідно до змістової структури ключового поняття визначено показники вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку, а саме:

- когнітивно-знаннєвий критерій визначається такими показниками: розуміння сутності поняття «чуйність» і проявів цієї моральної якості у повсякденному житті; здатність розрізняти чуйні і нечуйні вчинки;

- емоційно-мотиваційний критерій характеризується наявністю емоційного відгуку на самопочуття та переживання іншого; умінням розрізняти емоційні стани; задоволенням від надання допомоги іншим, радістю під час здійснення чуйних учинків; бажанням виявляти співчуття; прагненням полегшити або розділити самопочуття інших, бажанням надати безкорисливо допомогу; усвідомленням дітьми власних мотивів, якими керуються у своїй поведінці;

- діяльнісно-поведінковий критерій полягає в здатності впливати на стабілізацію чи зміну емоційного стану, готовності та здійсненні актів

альтруїстичної допомоги, стійкості проявів чуйності у змінених життєвих умовах.

Узагальнені результати проведеного педагогічного експерименту засвідчили позитивну динаміку рівнів вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку. Найбільші зміни в ЕГ виявилися в показниках діяльнісно-поведінкового критерію: кількість дітей з високим рівнем вихованості чуйності зросла на 26,72%, з середнім рівнем збільшилась на 9,49%, також відзначимо, що зменшилась кількість дітей з низьким рівнем (-36,21%). Не менш визначними у ЕГ виявилися зміни, за когнітивно-знанневим критерієм: збільшилась кількість дітей з високим рівнем (+26,73%), знизилася кількість дошкільників з середнім (-13,8%) і низьким рівнем (-12,93%). За емоційно-мотиваційним критерієм маємо наступну динаміку: збільшилась кількість дітей з високим (+18,12%) рівнем, відповідно, зменшилась кількість дітей з низьким рівнем (-8,11%). На основі зіставлення результатів констатувального та контрольного етапів, їх кількісного і якісного аналізу виявлено, що реалізація педагогічних умов виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку привела до суттєвих статистично значущих змін за кожним показником, отримано позитивну динаміку за кожним компонентом.

Отже, проведене дослідження підтвердило актуальність розроблених педагогічних умов виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку та змістово-методичного забезпечення цього процесу в дошкільних закладах.

Список використаних джерел

1. Абетка чеснот української дитини: практико-орієнтований збірник методичних матеріалів / авт.-упор. Л.В. Калуська. Тернопіль: Мандрівець, 2008. 136 с.
2. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua/>
3. Артемова Л.В. Виховання поведінки дітей в іграх. К. : Радянська школа.1964. 32 с.
4. Артемова Л.В. Моральні норми засвоюються з дитинства. К.: Радянська школа. 1968. 48 с.
5. Артемова Л.В. Моральне виховання дошкільників. К.: Радянська школа.1974. 174 с.
6. Артемова Л.В. Дослідження в галузі дошкільного виховання в УРСР 60-80-ми роками ХХ століття. *Педагогічна теорія і практика*: збірн. наук. пр. 2017. Випуск. 1(6). Київ: КиМУ. [Електронний ресурс]. URL: [http://asp.kyumu.edu.ua/v/01\(6\)/4.pdf](http://asp.kyumu.edu.ua/v/01(6)/4.pdf)
7. Базовий компонент дошкільної освіти: [нормативний документ] /Наук. кер. Т. О. Піроженко :затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (нова редакція)» № 33 від 12.01.2021. Київ, 2021. 37 с.
8. Басюк Н.А. Моральне виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: погляди класиків і практика сьогодення. *Інклюзія в умовах професійної (професійно-технічної) освіти*. Житомир: ФОП «Левковець», 2019. С.58-67.
9. Безсонова О. К. Волонтерська діяльність у закладах дошкільної освіти: старший дошкільний вік / Ольга Костянтинівна Безсонова. Тернопіль: Мандрівець, 2019. 200 с.
10. Бех І.Д. Виховання особистості: підручник / І.Д. Бех. К.: Либідь, 2008. 848 с.

11. Бех І. Виховання як духовно-моральне удосконалення особистості / І. Бех. *Рідна школа*. 2014. № 4-5. С. 21-26.
12. Бех І. Вчинок у морально-духовному розвитку особистості. *Дошкільне виховання*. 2005. № 2. С. 3–5; № 4. С. 3–5.
13. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д. Бех. К. : Академвидав, 2012. 256 с.
14. Бех І. Д. Формування у дитини почуття цінності іншої людини / І. Д. Бех. *Педагогіка толерантності*. 2001. №2(16). С. 16 – 21.
15. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». 2-ге вид., зі змінами і допов. Тернопіль: Мандрівець, 2022. 216 с.
16. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / за заг. ред. О.В. Низковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.
17. Богуш А. Уроки духовності дітям / А. Богуш, В. Сучок; Півд. наук. центр АПН України. Одеса, 2005. 126 с.
18. Бондаренко Н. Б. Інтеграція родинного та суспільного виховання – умова формування основ духовності дошкільників / Н.Б. Бондаренко. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. / АПН України, Ін-т проблем виховання. Київ, 2005. Вип. 8. Кн. 1. С. 200–203.
19. Бондаренко Н. Б. Шляхи виховання основ духовних цінностей у старших дошкільників у сім'ї / Н. Б. Бондаренко. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2002. Вип. 22. С. 132–135.
20. Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. Полтава : Полтавський вісник. 1994. 190 с. (Твори ; т. 1).

21. Ващенко Г. Мораль християнська і комуністична / Григорій Ващенко. [Твори] / Григорій Ващенко. К., 2000. [Т. 4] : Праці з педагогіки та психології. С. 141–195.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2014. 1440 с.
24. Виховання людяності: метод. посіб. / Тамара Поніманська, Ольга Козлюк, Галина Марчук. Вид. 2-ге. Рівне : Волинські обереги, 2012. 159 с.
25. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. Х. : Мадрид, 2015. 220 с.
26. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посібн. К.: Либідь, 2005. 400 с.
27. Врочинська Л.І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ. 2008. 20 с.
28. Гавриш Н. В., Клокова Г. А. Вплив мультфільмів на формування моральної свідомості у дітей. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. № 13 (272). Ч. II. С.103–110.
29. Гнізділова О.А. Динаміка розвитку наукових шкіл у галузі дошкільної освіти (др. пол. XX – поч. XXI ст.). / О. А. Гнізділова. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць / [за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська] ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2017. Вип. 1. С. 5-17. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9647/1/1.pdf>
30. Гнізділова О., Станіченко О. Еколого-моральні проекти як засіб виховання чуйності у дошкільників. *Молодь і ринок*. 2021. № 2(188). С. 11–15.

31. Гнізділова О. А., Станіченко О.Ф., Вашак О.О. Діагностика рівнів вихованості чуйності у дітей старшого дошкільного віку. Витоки педагогічної майстерності: журнал / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава, 2023. Випуск 31. (Серія «Педагогічні науки»). С. 30-35.

32. Гнізділова О.А. Становлення і розвиток наукових шкіл у галузі дошкільної освіти (др. пол. XX – поч. XXI ст.) / О. Гнізділова. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 71. С. 119-126. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/pena_2018_71_23.pdf

33. Гончар Л. Гуманістичні ідеї педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського щодо формування міжособистісних взаємин у сім'ї. Інноватика у вихованні. 2021. №14. С. 43-50. URL: <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iuu/article/view/400/342>

34. Гончаренко А.М. Особливості виховання гуманних взаємин хлопчиків і дівчаток дошкільного віку / А. М. Гончаренко. *Теорет.-метод. проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 1999. Кн. 2. С. 102–109.

35. Гончаренко А.М. Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 – дошкільна педагогіка / Гончаренко Алла Миколаївна; Ін-т проблем виховання АПН України. Київ. 2003. 22 с.

36. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К., 1997. 375с.

37. Городиська В. В. Використання мультфільмів для реалізації морального виховання старших дошкільників. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2015. №. 4. С. 146-150.

38. Григорчак І. Взаємодія з батьками в новому форматі. Майстер-клас. *Дитячий садок*. 2021. № 13/14. С. 22–29.

39. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності: монографія / [Т. І. Поніманська та ін.];

за наук. ред.: Т.І. Поніманської, І.М. Дичківської. Рівне : Волинські обереги, 2012. 206 с.

40. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / Упоряд.: О.Г.Косенчук, І.М.Новак, О.А.Венгловська, Л.В. Куземко. Харків: вид-во «Ранок», 2021. 240с.

41. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років /наук. кер. проекту В.О. Огневський; авт.. кол.: Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, В.М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред.. Г.В. Беленька; Київ. ун-т ім.. Б. Грінченка, 2020. 440 с.

42. Дичківська І. Невтомна сподвижниця гуманістичного виховання (До 65-річчя від дня народження Тамари Поніманської). *Дошкільне виховання*. 2019. №9. С. 10-11.

43. Довженко Т. О. Підготовка майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу до роботи з сім'єю. *Педагогіка та психологія*. 2016. №. 52. С. 124-133.

44. Дошкільна педагогіка: підручник / Тамара Поніманська. 3-тє вид., випр. К.: «Академвидав», 2015. 448с.

45. Енциклопедія освіти / голов. ред В. Г Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

46. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової : навч. посіб. для студ. пед. спец. вузів / І. В. Зайченко; передм. М. Д. Ярмаченка. 2-ге вид., доповн. і переробл. Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2000. 234 с.

47. Зданевич Л.В. Підготовка майбутніх вихователів до виховання чуйності у дітей дошкільного віку: теоретико-методологічні аспекти. *Інноваційна педагогіка / науковий журнал. ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»*, Видавничий дім «Гельветика», Вип. 62. Том 1. 2023. С.145-148. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.29>

48. Зімакова Л. Виховання чуйності у дітей дошкільного віку в процесі залучення до добродійних акцій. *Педагогічні науки*. 2021. №. 78. С. 22-26.
49. Зімакова Л. В. Комунікативно-мовленнєвий розвиток старших дошкільників засобами мультиплікації: технологічний підхід. *Педагогічні науки*. 2019. Вип. 74. С. 17-20.
50. Зімакова Л.В., Манжелій Н.М. Формування моральних якостей у дітей дошкільного віку в організованій комунікативно-мовленнєвій діяльності. *Збірник наукових праць «Педагогічна освіта: теорія і практика»*. 2020. Вип. 28. С.126-135.
51. Історія дошкільної педагогіки. Хрестоматія /Упоряд.: З.Н. Борисова, В.З. Смаль. 1991. 423 с.
52. Калуська Л. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 144 с.
53. Калуська Л. Поспішаймо закладати моральний фундамент: (формування моральних цінностей та християнських чеснот в дошкільників) / Любомира Калуська. *Дошкільне виховання*. 2006. № 7. С. 13–15. Дод.: Поучення Володимира Мономаха своїм дітям.
54. Карнаухова А. В. Проблема формування поваги до дорослих у дітей дошкільного віку засобами казки / А. В. Карнаухова. *Вісник* : зб. наук. ст. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова: матеріали звіт.-наук. конф. викладачів: до 170-річного ювілею. Київ : НПУ, 2006. Вип. 8. С. 50–52.
55. Ковшар О. В. Роль партнерської взаємодії дошкільної та початкової ланок освіти в організації передшкільної освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. 2015. С. 57.
56. Козлюк О. А. До проблеми цілісного формування особистості дитини в процесі морального виховання / О.А. Козлюк. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2002. Кн. 1. С. 78–81.

57. Козлюк О. А. Формування гуманістичної спрямованості спілкування дітей старшого дошкільного віку / О. А. Козлюк. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. Рівне, 2003. Вип. 27. С. 34–37.

58. Комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку «Стежинки у Всесвіт» / наук. кер. К. Крутій. Лист МОН про надання грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» від 02.10. 2020 № 22.1/12-Г-801. Запоріжжя : ЛПКС ЛТД, 2020. 244 с.

59. Кононко О. Душевність, людяність, щирість: (моральне виховання дошкільника) / Олена Кононко. *Дошкільне виховання*. 1997. № 2. С. 8–9.

60. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / О.Л. Кононко. Київ: Освіта, 1998. 255 с.

61. Кононко О. Л. Соціальна компетентність старших дошкільників: типологія та умови ефективного виховання / О.Л. Кононко. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / АПН України, Ін-т проблем виховання. Київ, 2006. Вип. 9. Кн. 1. С. 211–218.

62. Кононко О. Л. Чуйність та її виховання в дошкільному дитинстві /О.Л. Кононко. *Нова педагогічна думка*. 2021. №2.С.120-126.

63. Копієвська Л. В.О. Сухомлинський про виховання моральної краси / Людмила Копієвська. *Дошкільне виховання*. 2003. № 9. С. 5–6.

64. Косенчук О., Куземко Л. Виховуємо соціально компетентного громадянина у грі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2021. № 6. С. 9–20.

65. Кошелівська О. Між двох полюсів: стимулюємо моральний вибір дитини / Оксана Кошелівська. *Дошкільне виховання*. 2002. № 3. С. 9–11.

66. Кошелівська О. І. Особливості організації діяльності, стимулюючої моральний вибір в поведінці дошкільників / О.І. Кошелівська. *Наукові записки педагогічної та історичної науки* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2001. Вип. 41. С. 73–75.

67. Кошелівська О. І. Становлення морального вибору дітей дошкільного віку / О.І. Кошелівська. *Вісник* : зб. наук. ст. викладачів, докторантів, аспірантів Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2002. Вип. 2. С. 162–165.
68. Кошелівська О.І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Кошелівська Оксана Іванівна; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 20 с.
69. Кузьменко В. Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку / Віра Кузьменко. *Дошкільне виховання*. 2001. № 9. С. 15, 18–20.
70. Кузьменко В. Емоції: словничок психолога / Віра Кузьменко. *Дошкільне виховання*. 1996. № 6. С. 20–21.
71. Кульчицька О. І. Розвиток почуттів і емоцій у дітей раннього та дошкільного віку : автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Кульчицька Олена Іполітівна ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ. 1996. 49 с.
72. Ладивір С. Сім'я як партнер педагогів у формуванні ціннісних орієнтацій дитини. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2017. № 10. С. 7–12.
73. Лапченко І. О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Лапченко Інна Олександрівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2006. 20 с.
74. Лапченко І.О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07.К., 2006. 237 с.
75. Литвиненко І. Сучасна дитина у світі почуттів. *Дошкільне виховання*. 2019. № 3. С. 3–6.

76. Лисенко Н.В. Педагогіка українського дошкілля: У 3-х ч. Ч. 3: навчальний посібник / Н.В. Лисенко, Н.Р. Кирста, Н.Б. Лазарович. К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. 376 с.

77. Лобач О.О. Емоціогенні ситуації як метод виховання емоційної чуйності. *Наукові записки психолого-педагогічного факультету*: зб. статей: у 3-х ч. (Ч.3.). 1997. Полтава, С.79 – 85.

78. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання. 2-е вид., виправ. і допов. Харків: Харків. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; ОВС, 2002. 400 с.

79. Лохвицька Л. В. Моральне виховання та моральне здоров'я дошкільників: взаємозалежність і взаємообумовленість / Л. В. Лохвицька. *Психологічні перспективи* / Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. та політ. психології АПН України ; [редкол.: Л. Засекіна (голов. ред.) та ін.]. Луцьк, 2012. Вип. 20. С. 135-144.

80. Лохвицька Л. Моральне виховання: нові чи старі проблеми? / Л. Лохвицька. *Дошкільне виховання*. 2014. №7. С. 14.

81. Лохвицька Л., Михайленко О. Крокуючи доріжками добра: зошит для дітей старшого дошкільного віку до програми з морального виховання «Скарбниця моралі». Тернопіль: Мандрівець. 2018. 56 с.

82. Лохвицька Л.В., Михайленко О.В. Калейдоскоп моральності для дошкільнят: розвивально-виховний контент: навчально-методичний посібник з морального виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець, 2020. 208 с.

83. Лохвицька Л. Моральне виховання: нові чи старі проблеми? / Л. Лохвицька. *Дошкільне виховання*. 2014. №7. С. 14.

84. Лохвицька Л. В. Особистість дошкільника: Дорога до Я-морального / Л. В. Лохвицька. Тернопіль: Мандрівець. 2016. 408 с.

85. Лохвицька Л. В. Психологічні детермінанти морального виховання дошкільників: теоретичний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. №. 17 (1). С. 419-427.

86. Ляльки з особистими історіями (ляльки – персони): методика соціального та психологічного розвитку дитини / Під заг. ред. Софій Н. З., Найдю Ю.М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 52 с.

87. Макаренко Л. В. Театр і театралізована діяльність у сучасному ДЗО: монографія. Донецьк: ЛАНДОН-XXI. 2014. 211с.

88. Мельничук М. Світ правдивий і чистий: духовність дитини очима Софії Русової / Міля Мельничук. *Дошкільне виховання*. 1997. № 6. С. 14–15.

89. Мельничук М. Формування духовних цінностей у дітей дошкільного віку / М. Мельничук. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство* : наук.-метод. зб. / Ін-т педагогіки АПН України, Ін-т дефектології АПН України (та ін.). Київ, 2000. С. 235–239.

90. Мельничук М. Формування духовних цінностей у дошкільнят / Міля Мельничук *Дошкільне виховання*. 2000. № 4. С. 10–11.

91. Мельничук М. Формування духовних цінностей у дошкільнят / Міля Мельничук *Дошкільне виховання*. 2000. № 4. С. 10–11.

92. Мкртічян О.А. Дослідження проблеми морального виховання дошкільнят у педагогічній теорії. Академічні студії. Серія «Педагогіка». С.176-182. URL:

<http://academstudies.volyn.ua/index.php/pedagogy/article/view/317/301>

93. Монке О., Капітонова Н. Виховання духовних цінностей у дошкільників засобами художньої літератури. Інноваційна педагогіка: науковий журнал. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 40, 2021. С. 235-238.

94. Монке О., О. Салтанова Ю. Педагогічні умови формування взаємин дітей дошкільного віку засобами сюжетно-рольової гри. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 43. Том 3. 254 с. С.159-163

95. Монке О., Таркуцяк О. Використання методичного потенціалу народних і авторських казок як засобу морально-духовного виховання дошкільників. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 39, 2021. С. 265-269.
96. Моральна пектораль. Книжка для читання в закладі дошкільної освіти та родинному колі до парціальної програми з морального виховання дошкільного віку «Скарбниця моралі» / авт.-уклад. Л. В. Лохвицька. Тернопіль: Мандрівець, 2020. 196с.
97. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. К.: Аконт, 2001. Т.2: Ж–О. 911 с.
98. Новий тлумачний словник української мови В. В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ: Аконт, 2003. Т. 2: К–П. 926 с.
99. Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш та ін. Київ : Укр. акад. дитинства, 2017. 80 с.
100. Освітня програма «Дитина в дошкільні роки» / наук. кер. К. Крутій. Запоріжжя: ЛПС ЛТД, 2016. 160 с.
101. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина» / наук. кер. В. Огнев'юк. Київ, 2016. 304 с.
102. Павленко Т. Емоції, емоції... : комунікативні аспекти емоційного розвитку дітей / Тетяна Павленко. *Палітра педагога*. 2003. № 2. С. 19–20.
103. Павленко Т. Емоційний розвиток дітей: (про "Програму психології методів розвитку навичок спілкування та емоційних станів дошкільників") / Т. Павленко. *Психолог*. 2002. Листопад. (№ 41). С. 8–9.
104. Павленчик В. І знання, і вміння: вивчення результативності морального виховання молодших дошкільнят / Валентина Павленчик. *Дошкільне виховання*. 1994. № 4. С. 14–15.
105. Павленчик В. Моральне виховання дошкільнят : орієнтовний зміст роботи у вікових групах дитячого садка з позицій системного підходу / В. Павленчик. *Палітра педагога*. 1997. № 2. С. 3–5.

106. Павленчик В. «Ось так добре, а так – ні»: моральне виховання молодших дошкільнят з позицій системного підходу / Валентина Павленчик *Дошкільнє виховання*. 1999. № 2. С. 4–5; № 3. С. 3–4.

107. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. Київ, 2001. 450 с.

108. Петренко Л. Актуальні питання української національної системи виховання у науково-педагогічній спадщині Г. Ващенка. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»* / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2019. Вип. LXXXVI. С. 54–59.

109. Петренко Л. Багатофакторність духовно-моральної спадщини Г. Ващенка і відображення її у концепціях, парадигмах і технологіях. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»* / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2019. Вип. LXXXVII. С. 33–39.

110. Петренко Л.М. Григорій Ващенко: духовно-моральне виховання та освіта молоді: монографія / Л.М. Петренко. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка. 2020. 410 с.

111. Петренко Л. Основні напрями духовно-морального виховання дітей у закладах дошкільної освіти. *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2021. Вип. 28, С. 146–153.

112. Петренко Л. Термінологічний аналіз педагогічної сутності основних категорій і понять з проблеми духовно-морального виховання молоді (за спадщиною Г. Ващенка). *Витоки педагогічної майстерності*. Полтава, 2022. Вип. 29, С. 186–193.

113. Петренко Л.М. Духовно-моральне виховання та освіта української молоді у спадщині Григорія Ващенка: дис. ... д-ра пед. наук: спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава. 2021. 675 с.

114. Печенко І. П. Софія Русова: українська дитина та її соціалізація: (аналіз мікрофакторів соціалізації дошкільнят у спадщині С. Русової) / І.П. Печенко. *Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту. Сер. Педагогічні науки*

/ Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2006. Вип. 39. С. 122–124.

115. Полякова О. П. Формування у старших дошкільників чуйності на основі синтезу мистецтв. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. №. 19 (2). С. 141-151.

116. Поніманська Т.І. Виховання людяності : метод. посіб. / Т.І.Поніманська, О.І.Козлюк, Г.В.Марчук. К.: Міленіум, 2008. 132 с.

117. Поніманська Т. І. Виховання ціннісного ставлення до світу дорослих у дітей дошкільного віку / Т. І. Поніманська. *Вісник Глухівського держ. пед. ун-ту. Сер. Педагогічні науки* / Глухівський держ. пед. ун-т. Глухів, 2003. Вип. 2. С. 12–16.

118. Поніманська Т. Гуманність: ціннісний аспект : сучасні підходи до гуманістичного виховання дошкільнят / Тамара Поніманська. *Дошкільне виховання* 2002. № 4. С. 3–5.

119. Поніманська Т. Дитина і соціум: (соціалізація особистості дитини) / Тамара Поніманська. *Дошкільне виховання*. 2004. № 8. С. 4–6.

120. Поніманська Т. Люди і я : світ дорослих як чинник соціалізації особистості дитини / Тамара Поніманська. *Дошкільне виховання*. 1999. № 8. С. 14–15.

121. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників: навч. посіб. для студ. пед. ін-тів / Тамара Іллівна Поніманська. Київ : Вища школа, 1993. 111 с.

122. Поніманська Т. Моральність має бути свідомою / Т. Поніманська. *Дошкільне виховання*. 2013. № 8. С. 3-5.

123. Поніманська Т.І. Соціальний розвиток дитини. Старший дошкільний вік: [метод. посіб.] / Т.І. Поніманська [та ін.]. 2-ге вид. К. : Генеза, 2014. 86 с.

124. Пономаренко Т. Виховуємо доброзичливців: індивідуальні бесіди як засіб морального виховання молодших дошкільнят / Т. Пономаренко. *Палітра педагога*. 1997. № 2. С. 6–9.

125. Поряд і разом: соціалізуємо старшого дошкільника: навч.-метод. посіб. / [С. Васильєва та ін. ; за заг. ред. Н. Гавриш] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. Кропивницький : Імекс, 2018. 251 с.

126. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція): у 2 ч. / наук. кер. О. Кононко. Київ, 2014. Ч. 2: Від трьох до шести (семи років). 452 с.

127. Ревенко З. Вони не пройдуть повз чуже горе: (християнське виховання дошкільнят) / Зінаїда Ревенко. *Дошкільне виховання*. 1998. № 2. С. 18–19.

128. Рейпольська О.Д. Теоретико-методичні засади формування у дошкільників ціннісного самоствалення: монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2020. 505 с.

129. Рейпольська О. Технологія проектування середовища закладу дошкільної освіти для розвитку дитини. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. Вип.24. Кн.2. 2020. 352 с. С.169-184.

130. Рибцун О. Казка вчить добра і правди : (морально-етичне виховання дошкільнят) / Ольга Рибцун. *Дошкільне виховання*. 2005. № 12. С. 16–17.

131. Розумне виховання сучасних дошкільнят. Методичний посібник / Н. Гавриш, О. Брежнева, І. Кіндрат, О. Рейпольська; За загальною редакцією О. Брежневої. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 176 с.

132. Руденко В.М., Руденко Н.М. Математичні методи в психології: підручник. К.: Академ-видав, 2009. 384 с.

133. Руденко Ю. А. Виховний зміст української народної казки: (казка як засіб морально-духовного виховання дошкільнят) / Ю.А. Руденко *Науковий вісник Південноукраїнського держ. пед. ун-ту ім. К.Д. Ушинського*: (зб. наук. пр.). Одеса, 2000. Вип. 9/10. С. 54–59.

134. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. : у 2 кн. Київ : Либідь, 1997. Т. 1. 271 с.

135. Саяпіна С.А. Вітчизняна дошкільна педагогіка як наука: становлення та розвиток (1960 р. – початок ХХ століття): монографія. Слов'янськ. 2016. 414 с.
136. Саяпіна С.А. Публікації й дисертації вітчизняних авторів із питань виховання та навчання дітей дошкільного віку (1960 р. – початок ХХІ століття): бібліограф. покажчик / С.А. Саяпіна. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2016. 281 с.
137. Свідерська Г.М. Проблема чуйності / Г.М. Свідерська. *Соціальна психологія*. 2005. №3 (11). С.130-138.
138. Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / упоряд.: О. М. Байер та ін. ; за заг. ред. Л. В. Батліної. Тернопіль : Мандрівець, 2015. 200 с.
139. Северенчук Н. Вплив анімаційних фільмів на розвиток психічних процесів дитини. *Психолог*. 2007. № 4. С. 17–21.
140. Силко Р. М. Мультипартія як технологія виховання дітей. Активна мультипартія. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2014. № 120. С. 188–190.
141. Скибинська О. Формування у старших дошкільників доброзичливого і турботливого ставлення до молодших дітей / О. Скибинська. Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість: зб. матеріалів Всеукраїнської студент. наук.-практ. конф. Київ, 1998. С. 69–71.
142. Словник української мови, т. 4, 1973, с. 349.
143. Словник української мови, т. 7, 1976, с.10.
144. Сопрун І. П. Розвиток емоційної сфери дітей дошкільного віку в різних соціальних умовах виховання : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Сопрун Ірина Павлівна; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса : (б. в.), 2000. 20 с.
145. Соціально-моральне виховання дошкільника: дослідно-технологічні аспекти: навч.-метод. посіб. для студентів пед. спец. / уклад.:

О. Л. Кононко [та ін.] ; за заг. ред. проф. О. Л. Кононко ; Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 415 с.

146. Спільні проекти дошкільного закладу і сім'ї. *Дитячий садок. Мистецтво*. 2022. № 2. С. 29–66.

147. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. К. ІЗМН, 1997. 232 с.

148. Станіченко О. Аналіз нормативно-правових документів з проблеми виховання чуйності у дошкільників. *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Кременчук, 2018. С. 40.

149. Станіченко О. Взаємодія закладів дошкільної освіти з родинами у вихованні чуйності. *Педагогічні науки*. 2019. № 74. С. 28–32.

150. Станіченко О. Виховні ситуації з лялькою-персоною як засіб формування чуйності у дошкільників. *Scientific Research in XXI Century Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference*. Ottawa, Canada, 2019. С. 150-154.

151. Станіченко О. Добродійні акції як засіб виховання чуйності у старших дошкільників. *European scientific congress*. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції. Мадрид, Іспанія, 2023. С. 102-105.

152. Станіченко О. Інноваційний підхід до виховання чуйності у дошкільників за допомогою «ляльки-персони». *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. / ред. Т.В. Кулікова. Кременчук, 2019. С. 53-56.

153. Станіченко О. Трудова діяльність як засіб виховання чуйності у дітей дошкільного віку. *Витоки педагогічної майстерності*. 2020. № 26. С. 195–198.

154. Станіченко О. Підготовка майбутніх вихователів ЗДО до формування чуйності у дітей. *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Кременчук, 2020. С. 122.

155. Станіченко О. Програмно-методичне забезпечення виховання чуйності у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць / (за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. Вип. 2. С.157-162.

156. Станіченко О. Специфіка виховання чуйності у дітей дошкільного віку. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. наук. праць / (за заг. ред. О. А. Гнізділової, відпов. ред. Н. В. Ковалевська). Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. Вип. 3. С.191-196.

157. Сулаєва Н. Виховання чуйності у дітей дошкільного віку засобами театралізованих ігор. *Витоки педагогічної майстерності*. 2021. Вип. 28. С. 178–182.

158. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. К.: Рад. Школа. 1976. 1977. Т.1. С. 24 – 32.

159. Сухомлинська О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / О. Сухомлинська. *Дошкільне виховання*. 2003. № 2. С. 3–8.

160. Сухомлинська О.В. Філософія для дітей як педагогічна проблема. В.О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів: монографія / упоряд.: О.В. Сухомлинська, О.Я. Савченко ; авт. кол. : О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило, І. Д. Бех та ін. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2012. 504 с.

161. Соціальний розвиток дитини у праці / Л. Калуська. *Палітра педагога*. 2004. № 1. С. 28–31.

162. Табачник І.Г., Пехарєва А.С. Ефективність спеціально організованих занять з дітьми старшого дошкільного віку в процесі виховання емпатійності та чуйності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. № 4(73). С. 166-174.

URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84593954.pdf#page=166>

163. Теорія і методика морального виховання дітей дошкільного віку : навчально-методичний посібник дл студентів педагогічного факультету спеціальності 012 «Дошкільна освіта» / укл. Л.Б. Мельничук, М.А. Шкабаріна. Рівне : Міжнародний економікогуманітарний університет ім. акад. Степана Дем'янчука, 2021. 32 с.
164. Томей О. Розвиток емоційної чутливості дошкільнят / Ольга Томей. *Світло*. 2003. № 1. С. 77–78.
165. Улюкаєва І. Г. Історія дошкільної педагогіки : підручник. Київ : Слово, 2016. 423 с.
166. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ: монографія / [Г. Беленька та ін. ; за заг. ред. О. Рейпольської] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. Харків : Друкарня Мадрид, 2015. 329 с.
167. Химич Н. Є. Впровадження основ християнської культури в систему роботи дошкільних навчальних закладів / Н. Є. Химич. Наукові записки Психол.-пед. науки / Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя (та ін.). Ніжин : НДУ, 2006. № 5. С. 35–37.
168. Химич Н. Допоможе казка: (про виховання моральних якостей та розвиток емоційної сфери старших дошкільників за допомогою театралізованих ігор) / Нінель Химич. *Дошкільне виховання*. 1996. № 3. С. 20.
169. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упоряд. Борисова З. Н., Кузьменко В. У. За заг. ред. З. Н. Борисової. К.: Вища шк., 2004. 511 с.
170. Шаповал Н. Педагоги + батьки = партнерська взаємодія. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2020. № 8. С. 50–53.
171. Я у світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О. П. Аксьонова та ін. ; наук. кер. О. Л. Кононко. Київ: МЦФЕР-Україна, 2019. 488 с.

172. Юзвак Ж. Плекаймо високе в людині: (структурні характеристики духовності дитини) / Жанна Юзвак. *Дошкільне виховання*. 1997. № 1. С. 10–11.
173. Guz S. *Metoda Montessori w przedszkolu i szkole*. Lublin, Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2006. 314 p.
174. Kohlberg L. *My personal Search for Universal Morality*. Birmingham, 1991.
175. Kohlberg L. The development of children's orientations toward a moral order, *Vita Humana*, 1963, N 6, pp. 11-35. <http://vikent.ru/enc/1131/>
176. K. Demchuk, Y. Myropolska, L. Blyznyuk, O. Monke, V. Atorina *Organizational and Pedagogical Conditions for Artistic and Aesthetic Competence Formation in Children of Senior Preschool Age*. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. Volume 12, Issue 2 Special Issue XXVIII, 2022, P. 126-132.
177. Stanichenko O., Hnizdilova O., Palekha O., Oleksenko R. The study of older preschool children's sensitivity formation state. *Linguistics and Culture Review*. 2021. № 5(S4). С. 559–572.
178. Zdanevych L. V., Syrova Y. V., Kolosova S. V., Pyvovarenko M. S., Kurhannikova O. O. Instilling the system of values in preschool children in the cultural and educational space. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. 8 (11 B). P. 5991–5999.
179. [Zimakova L.](#), [Kramarenko V.](#), [Kovalevska N.](#), [Tupytsya O.](#), [Mokhirieva Y.](#) Підготовка майбутнього вихователя комунікативними методиками до соціальної адаптації дітей 5–7 років засобами сучасного мистецтва. (Treinamento de futuro educador de fala comunicativa para a adaptação socialde crianças de 5 a 7 anos por meio da arte moderna). *Revista on line de Política e Gestão Educacional*. 2021. Вип. 25. URL: <https://www.editoraiberoamericana.com>.

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ**Довідка № 1****КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (ЯСЛА-САДОК) № 28
КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РАЙОНУ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Провулок Поштовий, 4, м. Кременчук, 39600, код ЄДРПОУ 24830930
E-mail: chepolino28@ukr.net

Від 14.06.2021 № 01-08/67

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Станіченко Оксани Федорівни
«Виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку»
зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Результати наукового пошуку О.Ф. Станіченко з теми «Виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку» впроваджувалися у освітній процес Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 28 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області з метою виховання чуйності у дітей дошкільного віку. Позитивної оцінки заслуговує обґрунтування дисертанткою педагогічних умов виховання чуйності у дітей дошкільного віку. На наш погляд, О.Ф. Станіченко виправдано приділила значну увагу експериментальній перевірці системи виховання чуйності у дошкільників. Неординарним у дослідженні для нас виявилися запропоновані Оксаною Федорівною методи виховної роботи, які застосовувалися у закладі дошкільної освіти з метою виховання чуйності у дітей.

Великий інтерес педагогічного колективу викликали методичні розробки дисертантки, а їх впровадження в освітній процес закладу сприяли росту педагогічної майстерності педагогів, підвищенню інтересу до процесу виховання чуйності у дошкільників, налагодженню взаємодії з батьківським колективом.

Вважаємо, що результати експериментальної роботи свідчить про високу теоретичну та практичну цінність представленої наукової роботи і заслуговують широкого впровадження у практику роботи в інших закладах дошкільної освіти.

Директор

Олена РОЗУМОВСЬКА

Довідка № 2

УКРАЇНА
КРЕМЕНЧУЦЬКА МІСЬКА РАДА
КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
КРЕМЕНЧУЦЬКА ПОЧАТКОВА ШКОЛА №15
КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ідентифікаційний код 39973989
39600 Полтавська область м. Кременчук, квартал 278, б.11.
т. (0536) 70-30-25, E-mail: kremenschool15@gmail.com

07.06.2021 № 01-38/143

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Станіченко Оксани Федорівни
«Виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку»
зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

На базі дошкільного підрозділу Кременчуцької початкової школи № 15 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області впродовж 2020-2021 рр. здійснювалося впровадження результатів наукового дослідження О.Ф. Станіченко.

У процесі дослідження було апробовано авторську систему виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку, яка передбачала впровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти оновленого змісту з виховання чуйності. Дисертанткою було проаналізовано та підбрано засоби: літературні твори, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, мультфільми, використана методика «Лялька-персона», які б сприяли поліпшенню процесу формування чуйності. Розроблено та експериментально перевірено ефективність застосування авторської діагностичної гри «Хто чуйний?». Вивчено діяльність вихователів з формування уявлень про чуйність, здійснено консультування педагогів закладу дошкільної освіти та батьків.

Результати впровадження матеріалів дисертаційної роботи у освітній процес дають підстави для висновку про теоретичну й практичну цінність дослідження О.Ф. Станіченко. Вважаємо, що використання матеріалів дисертаційного дослідження сприяло підвищенню ефективності ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з професіями.

Директор

Андрій ПАТЕРИЛО

Довідка № 3

**КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(ЯСЛА-САДОК) № 36
КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РАЙОНУ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

39631, Полтавська обл., місто Кременчук, вулиця Київська, будинок 99-А, тел. (096) 72 55 655
сайт: <https://zdo36.godaddysites.com> e-mail: krdnz36@ukr.net
код ЄДРПОУ 24830924

№ 01-25/04.1 від 15.06.2021

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Станіченко Оксани Федорівни
«Виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку»
зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

На базі Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 36 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області протягом 2020-2021 навчального року Станіченко О.Ф. проводила дослідження, присвячене проблемі виховання чуйності у дітей дошкільного віку.

Було апробовано авторську систему виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку, яка передбачала впровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти оновленого змісту з виховання чуйності.

Вважаємо, що Станіченко О.Ф. виправдано приділила значну увагу експериментальній перевірці системи виховання чуйності у дошкільників. Цікавим у дослідженні для нас виявилися запропоновані методи виховної роботи, які застосовувалися у дошкільному закладі з метою виховання чуйності у дітей.

Педагогічний колектив зацікавився методичними розробками дисертантки. Впровадження їх у освітній процес закладу сприяли росту педагогічної майстерності педагогів, підвищенню інтересу до процесу виховання чуйності у дошкільників, налагодженню взаємодії з батьківським колективом.

Отже, результати дослідження дозволяють підвищити рівень вихованості чуйності дітей старшого дошкільного віку, що свідчить про високу теоретичну та практичну цінність представленої наукової роботи і доцільність її подальшого використання у закладах дошкільної освіти України.

Директор
Кременчуцького ЗДО № 36

Олена СНИЖКО

Довідка № 4

**КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ
(ЯСЛА-САДОК) КОМБІНОВАНОГО ТИПУ № 70
КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РАЙОНУ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

39600, м.Кременчук, вулиця Миру, б. 9а тел. 067-338-18-63
E-mail: krdnz70@ukr.net Web: <https://sites.google.com/site/dnz70kremenhcuk> Код ЄДРПОУ 25166606

08.06.2021 № 01-29/84

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Станіченко Оксани Федорівни
«Виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку»
зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Впродовж 2020-2021 рр. на базі Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу № 70 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області здійснювалося впровадження результатів наукового дослідження О.Ф. Станіченко з метою виховання чуйності у дітей дошкільного віку. Позитивної оцінки заслугове обґрунтування дисертанткою педагогічних умов виховання чуйності у дітей дошкільного віку. Дисертантка виправдано приділила значну увагу експериментальній перевірці системи виховання чуйності у дошкільників. Нестандартним та цікавим у дослідженні для нас виявилися запропоновані методи виховної роботи, які застосовувалися у дошкільному закладі з метою виховання чуйності у дітей.

Педагогічний колектив ЗДО зацікавився методичними розробками Станіченко О.Ф. Впровадження їх у освітній процес закладу сприяли підвищенню інтересу до процесу виховання чуйності у дошкільників, налагодженню взаємодії з батьківським колективом.

Результати впровадження матеріалів дисертаційної роботи у освітній процес дають підстави для висновку про теоретичну й практичну цінність дослідження Станіченко О.Ф. Вважаємо, що результати експериментальної роботи свідчать про високу теоретичну та практичну цінність представленої наукової роботи і заслуговують широкого впровадження у практичну діяльність в закладах дошкільної освіти.

Директор

Надія СОРОКОЛАТ

Довідка № 5

**КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЗАКЛАД ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
(ЯСЛА – САДОК) КОМБІНОВАНОГО ТИПУ № 78
КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
КРЕМЕНЧУЦЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вулиця Миру, будинок 19, місто Кременчук, 39631
E-mail: krdnz78@ ukr.net, Web: https://apolevaya10.wixsite.com/dnz78, Код ЄДРПОУ 25166517

15.06.2021р. № 12

На № _____ від _____

За місцем вимоги

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Станіченко Оксани Федорівни
«Виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку»
зі спеціальності 012 Дошкільна освіта

Протягом 2020-2021 навчального року на базі Кременчуцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №78 Кременчуцької міської ради Кременчуцького району Полтавської області О.Ф. Станіченко проводила дослідження, присвячене проблемі виховання чуйності у дітей дошкільного віку.

О.Ф. Станіченко було апробовано авторську систему виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку, яка передбачала впровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти оновленого змісту з виховання чуйності.

Дисертанткою були розроблені та експериментально перевірені зміст, методи та засоби дослідно - експериментальної роботи з дітьми, спрямовані на формування чуйності у дітей дошкільного віку. Вивчено вплив дидактичних матеріалів, мультфільмів, дитячої літератури, методики «Лялька-персона» на процес формування чуйності у дітей дошкільного віку. Апробовано авторську діагностичну гру «Хто чуйний?». У ході дослідження встановлено, що результати дозволяють значно підвищити рівень вихованості чуйності дітей старшого дошкільного віку, що свідчить про високу теоретичну та практичну цінність представленої наукової роботи і доцільність її подальшого використання у закладах дошкільної освіти України.

Директор

Оксана ЯКУБА

ПЕРСПЕКТИВНЕ ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ У ЗДО З ДІТЬМИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ДЛЯ ВИХОВАННЯ ЧУЙНОСТІ

	Теми тижнів	Форми	Методи	Засоби
Вересень	Тиждень захисту безпритульних тварин	<p>1. Тематична мініатюра «Чуйність починається з тебе».</p> <p>2. Екскурсія до притулку для безпритульних тварин.</p> <p>3. Перегляд соціального короткометражного мультфільму «Забери мене додому».</p> <p>4. Читання та обговорення літературного твору «Біла мисочка в блакитний горошок» (2020 р., Ельвіна Москалик).</p>	<p>Приклад поведінки дорослих</p> <p>Показ і пояснення конкретних норм і правил</p> <p>Вправлення у моральній поведінці</p> <p>Практичне залучення дитини до виконання правил поведінки.</p> <p>Схвалення моральних учинків</p> <p>Педагогічна оцінка вчинків дитини</p>	<p>Волонтерська діяльність</p> <p>Мультфільм</p> <p>Літературний твір Ельвіни Москалик «Біла мисочка в блакитний горошок»</p>
	Допоможи онкохворим дітлахам	<p>1. Участь у благодійній акції «Монетки дітям».</p> <p>2. Заняття з плетіння «оберегу» для хворих діток.</p> <p>3. Заняття діалог з лялькою-персоною «Тяжка хвороба».</p>	<p>Приклад інших</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p> <p>Показ і пояснення</p> <p>Схвалення моральних учинків</p> <p>Моделювання ситуації морального вибору</p>	Лялька-персона
	Мій домашній улюбленець	<p>1. Заняття-рольова гра «Піклування про домашню тварину» (пропонуються різноманітні ситуації з прояву чуйності).</p> <p>2. Освітня ситуація «І собаки, і коти потребують доброти».</p> <p>3. Читання та обговорення літературного твору «Погризені капці» (2020 р., Ельвіна Москалик).</p>	<p>Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини</p> <p>Приклад інших</p> <p>Вправлення у моральній поведінці</p> <p>Показ і пояснення</p> <p>Приклад інших</p> <p>Схвалення моральних учинків</p>	<p>М'які котики і песики, корм, мисочки для корму і води</p> <p>Літературний твір Ельвіни Москалик «Погризені капці».</p> <p>мультфільм</p>

		4. Перегляд мультфільму «Рукавичка»	Заохочення дитини до моральних учинків Моделювання ситуації морального вибору	
	Муркотливий менший друг (до всесвітнього дня кішок)	1. Літературна вітальня. Зустріч з бібліотекарем для знайомства з книгами про котів. 2. Пізнавально-ігрова програма «Мій вусатий, муркотливий менший друг». 3. Заняття-драматизація казки «Пан Коцький». 4. Читання та обговорення віршів про котів.	Приклад поведінки дорослих Показ і пояснення конкретних норм і правил Вправлення у моральній поведінці Схвалення моральних учинків Заохочення дитини до моральних учинків	Іграшка котик, літературні твори В. Шевчука «Котик-нечипура», Є. Сталкіна «Мурмурлянська мова», М. Вінграновського «Кіт, зима і весна», А. Німенко «Спритна киця».
Жовтень	«Чуємо серцем», до дня захисту людей з вадами слуху	1. Заняття доброти «Почути без звуку». 2. Майстер-клас з вивчення елементів жестової мови та особливостей спілкування з людьми з інвалідністю по слуху. 3. Заняття-діалог з лялькою-персоною «Світ тиші». 4. Перегляд та обговорення короткометражного мультфільму «Тамара» про дівчинку з вадами слуху.	Схвалення моральних учинків Педагогічна оцінка вчинків дитини Заохочення дитини до моральних учинків Приклад інших	Лялька-персона Мультфільм
	Тиждень турботи про людей похилого віку	1. Бесіда на тему «Одна добра справа для людини похилого віку». 2. Заняття з виготовлення вітальних листівок для людей похилого віку. 3. Заняття-рольова гра «Поступися місцем у транспорті». 4. Перегляд та обговорення короткометражного мультфільму «Поступатися старшим».	Приклад поведінки дорослих Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних учинків дитини Роз'яснення конкретних норм і правил	Вітальні листівки Мультфільм Роздатковий матеріал до дидактичної гри «Я пасажир».

			Вправління у моральній поведінці Показ і пояснення Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини Моделювання ситуації морального вибору	
	Бачити світ серцем до міжнародного дня білої тростини	1.Бесіда «Незрячі люди – такі ж як і ми!». 2.Майстер-клас для дітей з орієнтування «Як допомогти незрячій людині». 3.Заняття-діалог з лялькою-персоною «Байдужість – найстрашніший ворог людини». 4.Перегляд мультфільму «Піп» про песика, який врятував незрячу жінку.	Заохочення дитини до моральних учинків Приклад інших Показ і пояснення Вправління у моральній поведінці Схвалення моральних учинків Моделювання ситуації морального вибору	Лялька-персона Мультфільм
	Тиждень турботи про літніх людей	1.Заняття-рольова гра «Допоможи старенькій бабусі безпечно перейти дорогу». 2.Спілкування в колі. Тематичні мініатюри «Турботливий світ», «Гарні вчинки», «Лагідне слово», «День милосердя»	Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних вчинків дитини Приклад поведінки дорослих Роз'яснення конкретних норм і правил Вправління у моральній поведінці Показ і пояснення Педагогічна оцінка вчинків дитини	Роздатковий матеріал до дидактичної гри «Поважайте літніх людей». Фотоколаж героїв мультфільмів «Поступатися старшим», «Піп»
Листопад	Тиждень допомоги пернатим друзям	1.Екологічна акція «Змайструй годівничку». 2.Трудова діяльність (годування птахів).	Показ і пояснення Приклад поведінки дорослих	Годівнички Мультфільм

		3.Перегляд мультфільму «Добро надихає» з подальшим обговоренням	Схвалення моральних вчинків дитини Роз'яснення конкретних норм і правил Оволодіння моральними нормами у спільній діяльності Вправління у моральній поведінці Схвалення моральних учинків Моделювання ситуації морального вибору	
	Тиждень чуйності до тварин	1.Заняття «Як знайти друга?». 2.Заняття-діалог з лялькою-персоною «втрачений пухнастий друг». 3.Читання та обговорення літературного твору «Історія, яку розповіла Жука» (2019 р., Олійко Грася). 4.Перегляд мультфільму «Дівчинка та зайці» з подальшим обговоренням	Вправління у моральній поведінці Показ і пояснення Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини Моделювання ситуації морального вибору Вправління у моральній поведінці Приклад інших Педагогічна оцінка вчинків дитини	Лялька-персона Наочний матеріал до дидактичної гри «Туди немає вороття, де загубилось співчуття». Літературний твір Грасі Олійко «Історія, яку розповіла Жука», мультфільм
	Тиждень допомоги друзям-малюкам до всесвітнього дня дитини	1.Заняття-драматизація казки дітям молодшої групи. 2.Заняття-рольова гра «Допоможемо один одному». 3.Заняття-взаємо навчання («малюк-консультант» навчає інших дітей аплікації, ліплення, малювання).	Показ і пояснення Вправління у моральній поведінці Моделювання ситуації морального вибору Схвалення моральних вчинків дитини Створення ситуації	Казка «Пан Коцький» Наочний матеріал до дидактичної гри «Ображати чи допомагати».

			морального вибору Оволодіння моральними нормами у спільній ігровій діяльності Показ і пояснення	
	Полюби свою домашню тварину	1. Презентація журналу для любителів домашніх тварин «ЗооДруг». 2. Заняття-рольова гра «Піклування про домашню тварину» 3. Перегляд мультфільму «Найда», «Рукавичка». 4. Читання та обговорення літературного твору «Щоденник жовтого пса».	Коллективна оцінка поведінки, вчинків дитина Приклад інших Вправління у моральній поведінці Показ і пояснення Формування суспільної поведінки й організації діяльності Вправління у моральній поведінці	Журнал Мультфільми Наочний матеріал до дидактичної гри «І собаки, і коти потребують доброти». Літературний твір Юлії Вротної «Щоденник жовтого пса».
Грудень	Мистецтво жити разом	1. Благодійна акція «Душу зцілює добро» (збір іграшок, книг, розвиваючих матеріалів для дітей з інвалідністю). 2. Заняття з лялькою-персоною «Я не така, як всі». 3. Екскурсія до інклюзивно-ресурсного центру. 4. Перегляд соціального короткометражного мультфільму «Подарунок»	Показ і пояснення Заохочення дитини до моральних учинків Приклад інших Роз'яснення конкретних норм і правил Створення ситуації морального вибору Оволодіння моральними нормами у спільній ігровій діяльності Схвалення моральних учинків Педагогічна оцінка вчинків дитини Моделювання ситуації морального вибору	Лялька-персона Мультфільм, Наочний матеріал до дидактичної гри «Світ без обмежень».

			Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини	
	Воїни АТО	1.Малюнок солдату. 2.Волонтерська акція «Теплі речі для захисників». 3.Благодійна акція «Маскувальна сітка для військових».	Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних вчинків дитини Оволодіння моральними нормами у спільній ігровій діяльності Схвалення моральних учинків Приклад інших	Папір , різнокольорові олівці, тканина для виготовлення маскувальних сіток
	Святий Миколай дітям-сиротам	1.Заняття з лялькою-персоною «Немає родини – немає й подарунків?». 2.Благодійна акція «Подарунок малюкам до дня Св. Миколая». 3.Заняття-драматизація новорічної казки дітьми старшого дошкільного віку для дітей-сиріт, які перебувають на лікуванні в медичному закладі.	Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних учинків дитини Створення ситуації морального вибору Оволодіння моральними нормами у спільній ігровій діяльності Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини Приклад інших	Лялька-персона, костюми до театралізації
	Бережіть ялинку	1.Заняття-фантазія «Створення чарівної ялинки». 2.Зустріч-бесіда з лісником про важливість збереження ялинок для планети.	Приклад інших Заохочення дитини до моральних учинків Модельовання ситуації морального вибору Вправління у моральній поведінці	Матеріали для творчості

Січень	Тиждень моди для свого улюбленця (до дня чарівного одягу для свого улюбленця)	<p>1.Екологічна акція «Найкращий Look для домашнього улюбленця».</p> <p>2.Інтерактивне заняття «Пригоди Мурзика».</p> <p>3.Перегляд та обговорення короткометражного мультфільму «Чи можливе Різдво без любові?».</p> <p>4.Фотовиставка тварин у новому одязі власного виготовлення.</p>	<p>Практичне залучення дитини до виконання правил поведінки.</p> <p>Приклад інших Заохочення дитини до моральних учинків</p> <p>Педагогічна оцінка вчинків дитини</p> <p>Показ і пояснення</p>	Речі, що були у вжитку, викройки, фото домашніх улюбленців, іграшка котик, мультфільм
	Збережи та нагодуй птахів	<p>1.Акція з виготовлення годівниць для птахів.</p> <p>2.Трудова діяльність. Догляд за зимуючими птахами (годування птахів).</p> <p>3.Читання оповідань про зимуючих птахів з подальшим обговоренням</p>	<p>Показ і пояснення</p> <p>Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p> <p>Приклад інших Оволодіння моральними нормами у спільній трудовій діяльності</p> <p>Схвалення моральних учинків</p> <p>Педагогічна оцінка вчинків дитини</p>	Годівнички Хрестоматія для читання «Птахи»
	Волонтери – люди доброї волі	<p>1.Зустріч з волонтерами.</p> <p>2.Благодійна акція «Пластикова кришечка на протези для учасників АТО».</p>	<p>Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p> <p>Приклад інших Вправляння у моральній поведінці</p> <p>Оволодіння моральними нормами у спільній</p>	кришечки

			благодійній діяльності Педагогічна оцінка вчинків дитини	
	Я – такий, як ти!	1.Майстер-клас з малювання картин нетрадиційною технікою за участю дітей з особливими потребами. 2.Перегляд та обговорення соціального короткометражного мультфільму «Про Діму».	Показ і пояснення Заохочення дитини до моральних учинків Приклад інших Роз'яснення конкретних норм і правил Створення ситуації морального вибору Оволодіння моральними нормами у спільній діяльності Формування суспільної поведінки й організації діяльності Вправлення у моральній поведінці Вправлення у моральній поведінці	Картини Мультфільм Наочний матеріал до дидактичної гри «Я чи не Я».
Лютий	Всесвітній день боротьби проти раку	1.Зустріч з лікарем (посильна допомога малюкам або хворій людині). 2.Самостійна художня діяльність дошкільників для підтримки онкохворих людей. 3.Перегляд та обговорення соціального короткометражного мультфільму «Мотузки».	Схвалення моральних учинків дитини Оволодіння моральними нормами у спільній художній діяльності Показ і пояснення Вправлення у моральній поведінці Педагогічна оцінка вчинків дитини Приклад інших	Малюнки дітей, мультфільм

	Тижень допомоги птахам	1.Відвідування клубу голубоводів. 2.Заняття–драматизація за змістом мультфільму «Добро надихає».	Вправлення у моральній поведінці Оволодіння моральними нормами у спільній трудовій діяльності Показ і пояснення Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки Приклад поведінки дорослих	Мультфільм, наочні картини
	Тижень «Щаслива лапа»	1.Всеукраїнська акція «Нарру М'яу для Мурчика». 2.Екскурсія до ветеринарної клініки. 3.Перегляд та обговорення фрагменту мультфільму «Маленький великий пес». 4.Заняття-діалог з лялькою персоною «Врятоване життя чотирилапого друга».	Показ і пояснення Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних вчинків дитини Приклад інших Створення ситуації морального вибору Оволодіння моральними нормами у спільній діяльності	Мультфільм Лялька-персона, корм для тварин
	Міжнародний день печива для собак	1.Благодійна акція «Приготуй печиво для меншого друга» (замішування тіста, ліплення та випікання (дорослими) печива у формі кісточки). 2.Трудова діяльність. Відвідування притулку для тварин (прибирання, вигулювання тварин).	Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки Схвалення моральних вчинків дитини Створення ситуації морального вибору	Корм для тварин, рукавички, тісто, інгредієнти для приготування тіста (вода, мука, цукор, сіль)

			Оволодіння моральними нормами у спільній трудовій діяльності	
Березень	Березнева котовасія	<p>1. Всеукраїнське заняття доброти «Гуманне та відповідальне ставлення до тварин».</p> <p>2. Ярмарок іграшок-котів (на виручені гроші закупівля корму для бездомних котів).</p> <p>3. Зустріч з фелінологом.</p> <p>4. Перегляд фрагменту мультфільму «Олівер і компанія»</p>	<p>Схвалення моральних учинків дитини</p> <p>Створення ситуації морального вибору</p> <p>Оволодіння моральними нормами у спільній діяльності</p> <p>Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки</p> <p>Педагогічна оцінка вчинків дитини</p> <p>Приклад інших</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p>	Іграшки для ярмарку, наочність про котів та їхнє життя, мультфільм
	Всесвітній день дикої природи	<p>1. Заняття-знайомство з Червоною книгою України.</p> <p>2. Інтегроване заняття «Сторінками Червоної книги» про рослини Полтавщини, які занесені до Червоної книги.</p> <p>3. Інтегроване заняття «Сторінками Червоної книги» про тварин Полтавщини, які оберігаються Червоною книгою</p>	<p>Приклад інших</p> <p>Роз'яснення конкретних норм і правил</p> <p>Показ і пояснення</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p> <p>Моделювання ситуації морального вибору</p>	Червона книга України Роздатковий матеріал, на якому зображені рослини і тварини Полтавської області
	Всесвітній день горобця	<p>1. Заняття-діалог з лялькою-персоною «Втрата вірного друга».</p> <p>2. Зустріч з орнітологом.</p>	<p>Педагогічна оцінка вчинків дитини</p> <p>Моделювання ситуації морального вибору</p> <p>Вправління у</p>	Лялька-персона. Іграшка горобчик, малюнки з зображенням різних продуктів харчування

			моральній поведінці	
	Ми у відповіді за тих кого приручили	1.Бесіда «Хвостаті друзі». 2.Читання літературного твору про домашніх тварин. 3.Заняття-діалог з лялькою-персоною «Песик, якого збив автомобіль». 4.Перегляд та обговорення мультфільму «Поверніть Рекса».	Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних вчинків дитини Приклад інших Створення ситуації морального вибору Оволодіння моральними нормами у спільній діяльності	Літературні твори Юлії Вротної «Щоденник жовтого пса», Грасі Олійко «Історія, яку розповіла Жука» мультфільм Лялька-персона
Квітень	День бродячих тварин	1.Зустріч з ветеринаром. 2.Майстер-клас з виготовлення мисочок для бродячих тварин та розміщення їх на вулицях міста. 3.Благодійна акція «Нагодуй бездомну тваринку».	Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних вчинків дитини Створення ситуації морального вибору Оволодіння моральними нормами у спільній благодійній діяльності Показ і пояснення Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки	Літературні твори Ельвіни Москалик «Біла мисочка в блакитний горошок», «Погризені капці» Корм для тварин
	Міжнародний день птахів	1.Читання літературних творів. 2.Виготовлення з батьками шпаківень. 3.Гра-заняття «Подорож до дивовижного світу птахів».	Вправлення у моральній поведінці Оволодіння моральними нормами у спільній трудовій діяльності	Шпаківні Літературні твори Чуб Наталії «Про маленьку пташку», оповідання Забіли Наталії «Ластівки»,

			Показ і пояснення Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки Схвалення моральних учинків Приклад інших Приклад поведінки дорослих Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини	казка Моніч Олександрі «Сорока – злодюжка»
Тиждень турботи про дику природу	1. Зустріч з представником краєзнавчого музею. 2. Онлайн-екскурсія до лісів України. 3. Гра-заняття «Подорож до дивовижного світу диких тварин». 4. Читання літературного твору.	Приклад інших Роз'яснення конкретних норм і правил Показ і пояснення Схвалення моральних учинків Педагогічна оцінка вчинків дитини Заохочення дитини до моральних учинків Моделювання ситуації морального вибору Вправлення у моральній поведінці	Відеоматеріали для онлайн-екскурсії Наочний матеріал до дидактичної гри «Оціни вчинок», літературний твір Нестайка Всеволода «Пригоди журавлика».	
Акція Великоднє чудо для хворих дітей	1. Заняття з лялькою-персоною «Печу пасочки з бабусею для хворих літніх людей». 2. Благодійний ярмарок «Моя писанка допоможе вилікуватись».	Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних вчинків дитини Створення ситуації морального вибору Оволодіння моральними нормами у	Лялька-персона Писанки для ярмарку	

			спільній благодійній діяльності	
Травень	Тиждень матусі	1. Читання віршів про маму. 2. Бесіда про День матері. Обговорення важливості ролі мами в житті кожного з нас. 3. Перегляд та обговорення мультфільму «Мама для мамонтеняти». 4. Читання та обговорення літературного твору І. Малкович «Мед для мами».	Приклад інших Роз'яснення конкретних норм і правил Створення ситуації морального вибору Показ і пояснення Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних учинків	Вірші Івanni Блажкевич «Чи є в світі що світліше?», Марії Познанської «Моїй мамі», Бориса Квашньова «Тільки мама» тощо. Літературний твір Лариси Вахніної «Моя мама найкраща» Мультфільм
	Тиждень ветерана	1. Заняття з виготовлення вітальної листівки. 2. Читання фрагменту літературного твору про війну. 3. Розповідь про учасників бойових дій.	Схвалення моральних учинків дитини Створення ситуації морального вибору Показ і пояснення Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки Схвалення моральних учинків	Літературний твір «Листи на війну. Діти пишуть солдатам»
	Тиждень піклування про бродячих тварин	1. Бесіда «Важливість піклування про бездомного друга». 2. Благодійна акція «Нагодуй бродячу тваринку». 3. Спілкування в колі. Тематичні мініатюри «турботливий світ», «День милосердя»	Заохочення дитини до моральних учинків Схвалення моральних учинків дитини Створення ситуації морального вибору	Наочний матеріал до дидактичної гри «Добрим будь», корм для тварин

			Оволодіння моральними нормами у спільній благодійній діяльності Показ і пояснення Практичне залучення дитини до виконання конкретних правил поведінки	
	Найдорожчі люди на світі	1.Бесіда про важливість близьких людей в житті кожного з нас. 2.Виставка творчих робіт членів сім'ї. 3.Спілкування в колі. Тематична мініатюра «Найдорожчі в світі люди»	Приклад інших Роз'яснення конкретних норм і правил Схвалення моральних учинків Педагогічна оцінка вчинків дитини Заохочення дитини до моральних учинків Моделювання ситуації морального вибору Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини	Наочний матеріал до дидактичної гри «Я про маму й тата дбаю, завжди їм допомагаю».
Червень	Подаруй дитині свято (до дня захисту дітей)	1.Заняття на тему «Якщо друг твій у біді не лишай на самоті».	Вправлення у моральній поведінці Педагогічна оцінка вчинків дитини Заохочення дитини до моральних учинків Моделювання ситуації морального вибору Вправлення у моральній поведінці	Наочний матеріал до дидактичної гри

Я чуйний малюк	<p>1.Заняття з арт-малювання з дітьми з ІРЦ: «Подарунок другу».</p> <p>2.Заняття-діалог з лялькою-персоною «Дитина, яка не має батьків – має право бути щасливою?».</p> <p>3.Благодійна акція «малюнок невідомому другу»</p>	<p>Вправління у моральній поведінці</p> <p>Показ і пояснення Колективна оцінка поведінки, вчинків дитини</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p> <p>Схвалення моральних учинків</p> <p>Практичне залучення дитини до виконання правил поведінки.</p>	<p>Наочний матеріал до дидактичної гри «Ображати чи допомагати».</p> <p>Лялька-персона, олівці, папір</p>
Всесвітній день пам'яті домашніх тварин	<p>1.Перегляд та аналіз мультфільму «Поверніть Рекса».</p> <p>2.Усний лист до домашнього улюбленця, якого немає поруч.</p>	<p>Приклад інших</p> <p>Показ і пояснення</p> <p>Практичне залучення дитини до виконання правил поведінки.</p> <p>Вправління у моральній поведінці</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p>	<p>Мультфільм.</p> <p>Іграшка песик</p>
Міжнародний день собак	<p>1.Перегляд та аналіз мультфільму «Дозвольте погуляти з вашою собакою».</p> <p>2.Зустріч з кінологом.</p>	<p>Приклад інших</p> <p>Показ і пояснення</p> <p>Вправління у моральній поведінці</p> <p>Схвалення моральних учинків</p> <p>Педагогічна оцінка вчинків дитини</p> <p>Заохочення дитини до моральних учинків</p> <p>Моделювання ситуації морального вибору</p>	<p>Мультфільм, ляльки песики</p>

ПІДБІРКА ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

Дидактична гра № 1

«Туди немає вороття, де загубилось співчуття»

Мета: привернути увагу дітей до проблем безпритульних тварин, переважно собак та котів, які часто опиняються на вулиці через жорстокість та безвідповідальність людей; звернути увагу на існування цих тварин. Формувати емоційний відгук – викликання почуття жалості та співчуття до тварин, які опинилися на вулиці, простої радості від помічених випадків допомоги безпритульним тваринам. Ознайомити дітей з поняттями «притулок для тварин», «волонтери»; пояснити, що підгодовування тварин на вулиці, побудова та облаштування місць для зимівлі – приклади прояву доброти і співчуття людей, але найкращий спосіб допомоги – звернення до притулків для тварин, пошук господарів з допомогою дорослих через розповсюдження інформації у соцмережах, розклеювання листівок з інформацією, розповсюдження аксесуарів та канцтоварів з символікою притулків, тимчасова перетримка тварин, опікунство або кураторство тварин у притулку. Виховувати гуманні почуття та прагнення у майбутньому робити корисні справи для тих, хто потребує допомоги людини, бути обережним у прагненні проявляти допомогу безпритульним тваринам (робити це з дорослими, не наближатися без дорослих до тварин).

Хід гри: гра складається з двох варіантів – позначення за допомогою символів емоцій певних ситуацій, які можуть помітити діти на вулиці, та гра у форматі «лото».

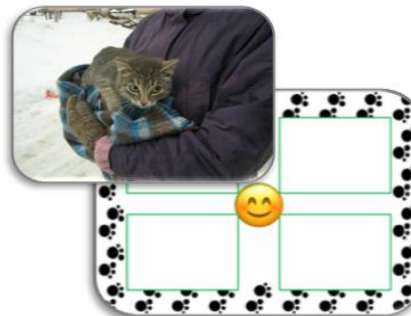
1 варіант: символом «співчуття» позначити ситуації, які викликають у дитини жалість до тварин; символом «радість» позначити ситуації, які викликають позитивні емоції від усвідомлення існування доброти та допомоги з боку сторонніх небайдужих людей.

2 варіант: до ігрового поля дібрати сюжетні картинки, які відповідають зображеній емоції (смайлику) – жалості або радості.

Дидактична гра

“Туди немає вороття, де загубилось співчуття”

(дітям про безпритульних тварин)

Дидактична гра Толок Грини

Правила

Мета: привернути увагу дітей до проблем безпритульних тварин, переважно собак та котів, які часто опиняються на вулиці через жорстокість та безвідповідальність людей; звернути увагу на існування цих тварин. **Формувати емоційний відгук** – викликання почуття жалості та співчуття до тварин, які опинилися на вулиці, простої радості від помічених випадків допомоги безпритульним тваринам. Ознайомити дітей з поняттями “притулок для тварин”, “волонтери”; пояснити, що підгодовування тварин на вулиці, побудова та облаштування місць для зимівлі – приклади прояву доброти і співчуття людей, але найкращий спосіб допомоги – звернення до притулків для тварин, пошук господарів з допомогою дорослих через розповсюдження інформації у соцмережах, розклеювання листівок з інформацією, розповсюдження аксесуарів та канцтоварів з символікою притулків, тимчасова перетримка тварин, опікунство або кураторство тварин у притулку. Виховувати гуманні почуття та прагнення у майбутньому робити корисні справи для тих, хто потребує допомоги людини, бути обережним у прагненні проявляти допомогу безпритульним тваринам (робити це з дорослими, не наближатися без дорослих до тварин).

Хід гри: гра складається з двох варіантів – позначення за допомогою символів емоцій певних ситуацій, які можуть помітити діти на вулиці, та гра у форматі “лото”.

1 варіант: символом “співчуття” позначити ситуації, які викликають у дитини жалість до тварин; символом “радість” позначити ситуації, які викликають позитивні емоції від усвідомлення існування доброти та допомоги з боку сторонніх небайдужих людей.

2 варіант: до ігрового поля дібрати сюжетні картинки, які відповідають зображеній емоції (смайлику) – жалості або радості.

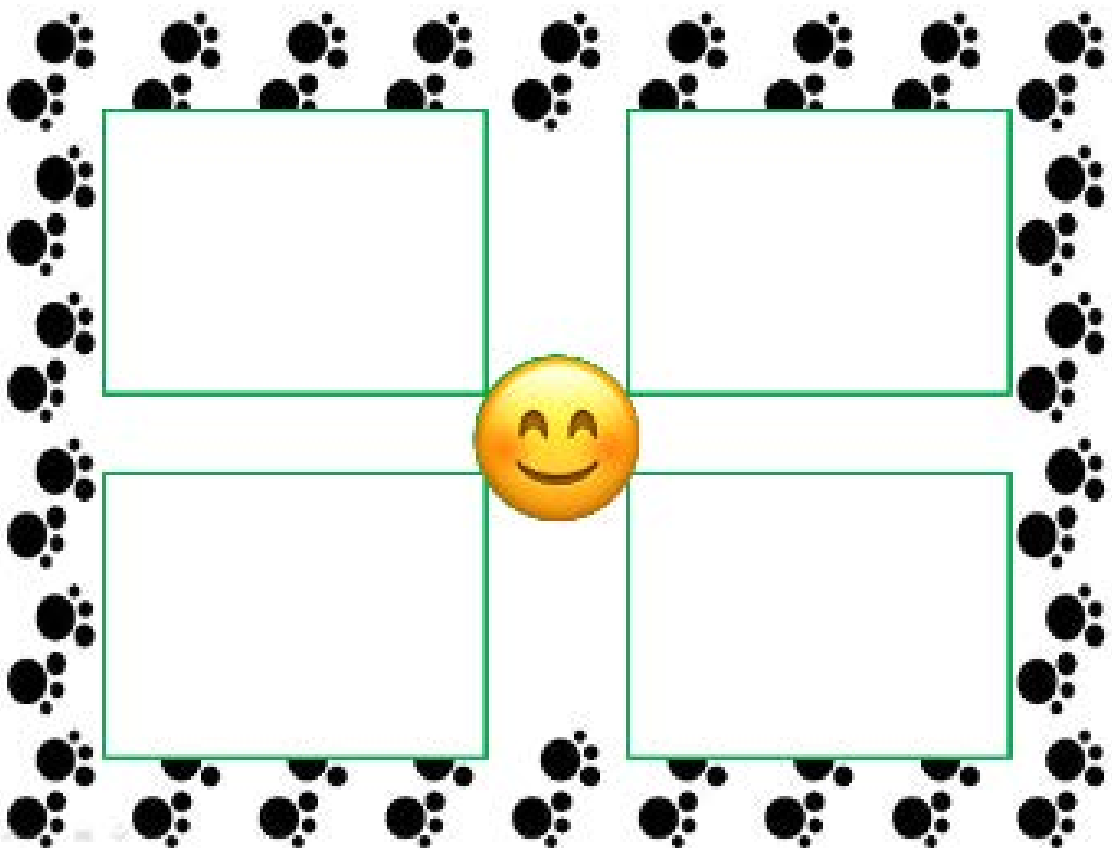

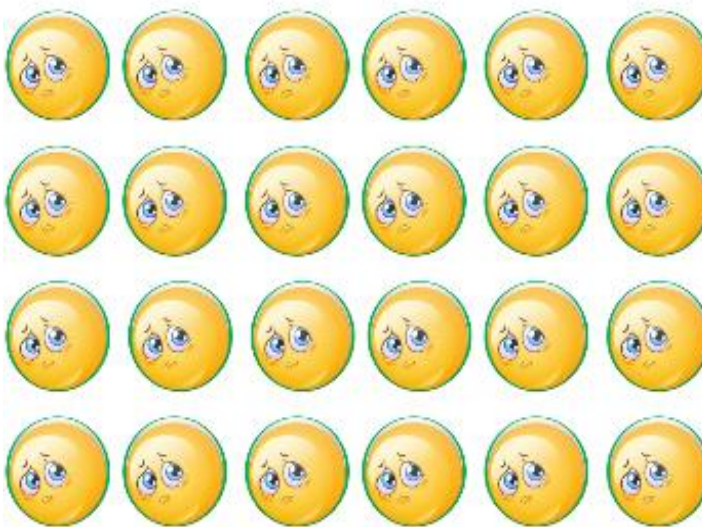
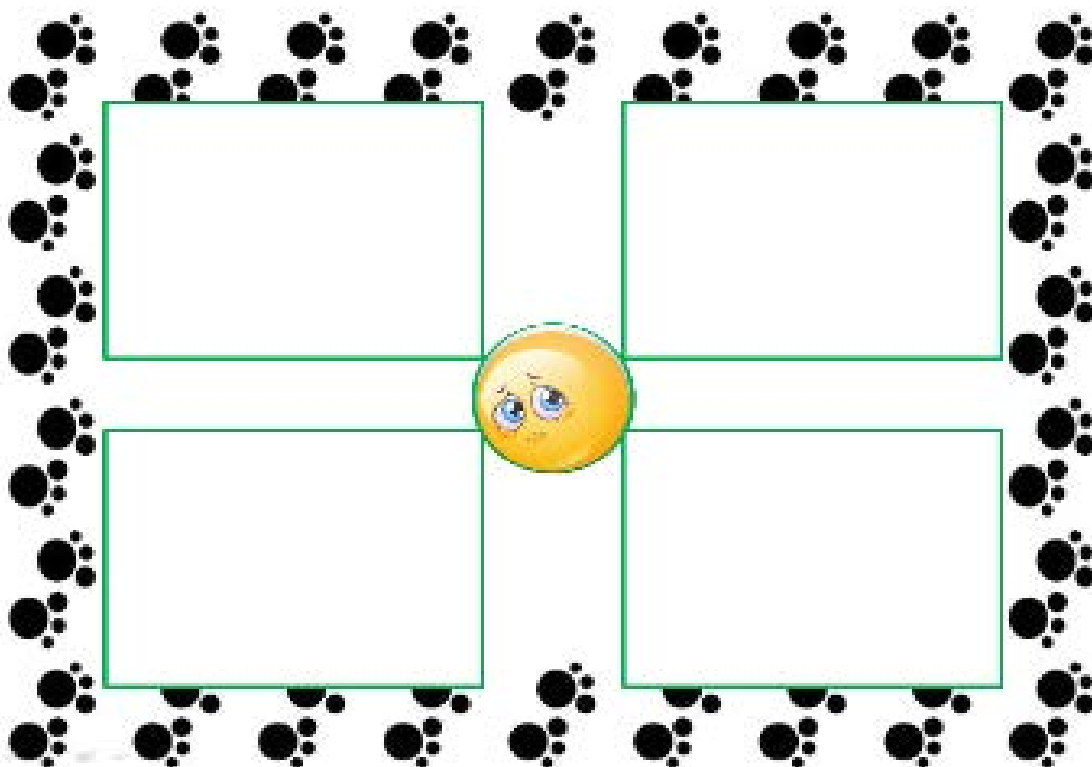

Дидактична гра № 2

«Поважайте літніх людей»

Мета: формувати у дітей шанобливе ставлення до людей похилого віку; на прикладах сюжетних картинок показати приклади ситуацій прояву поваги до старості як біосоціального явища, можливих ситуацій прояву пошани (зовнішній прояв поваги до когось-небудь) до кожної людини похилого віку. Виховувати соціально-моральні якості особистості.

Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються демонстраційні картинки, які використані на ігрових полях для гри. Хід гри передбачає позначення фішками «так» – «ні» відповідних ситуацій на сюжетних картинках. На кожному ігровому полі розміщено 3 картинки з позитивним прикладом і 1 - з негативним. Всього пропонується 18 карток – ігрових полів, картинки на яких не повторюються (може бути зображена аналогічна ситуація без повтору картинки). Фішок «так» – «ні» дібрано трохи більшу кількість, ніж потрібно для карток.

Правила

«Повага, шанування старших поколінь – закон нашого життя»

В. О. Сухомлинський

Мета: формувати у дітей шанобливе ставлення до людей похилого віку; на прикладах сюжетних картинок показати приклади ситуацій прояву поваги до старості як біосоціального явища, можливих ситуацій прояву пошани (зовнішній прояв поваги до кого-небудь) до кожної людини похилого віку. Виховувати соціально-моральні якості особистості.

Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються демонстраційні картинки, які використані на ігрових полях для гри. Хід гри передбачає позначення фішками “так” – “ні” відповідних ситуацій на сюжетних картинках. На кожному ігровому полі розміщено 3 картинки з позитивним прикладом і 1 - з негативним. Всього пропонується 18 карток – ігрових полів, картинки на яких не повторюються (може бути зображена аналогічна ситуація без повтору картинки). Фішок “так” – “ні” дібрано трохи більшу кількість, ніж потрібно для карток.

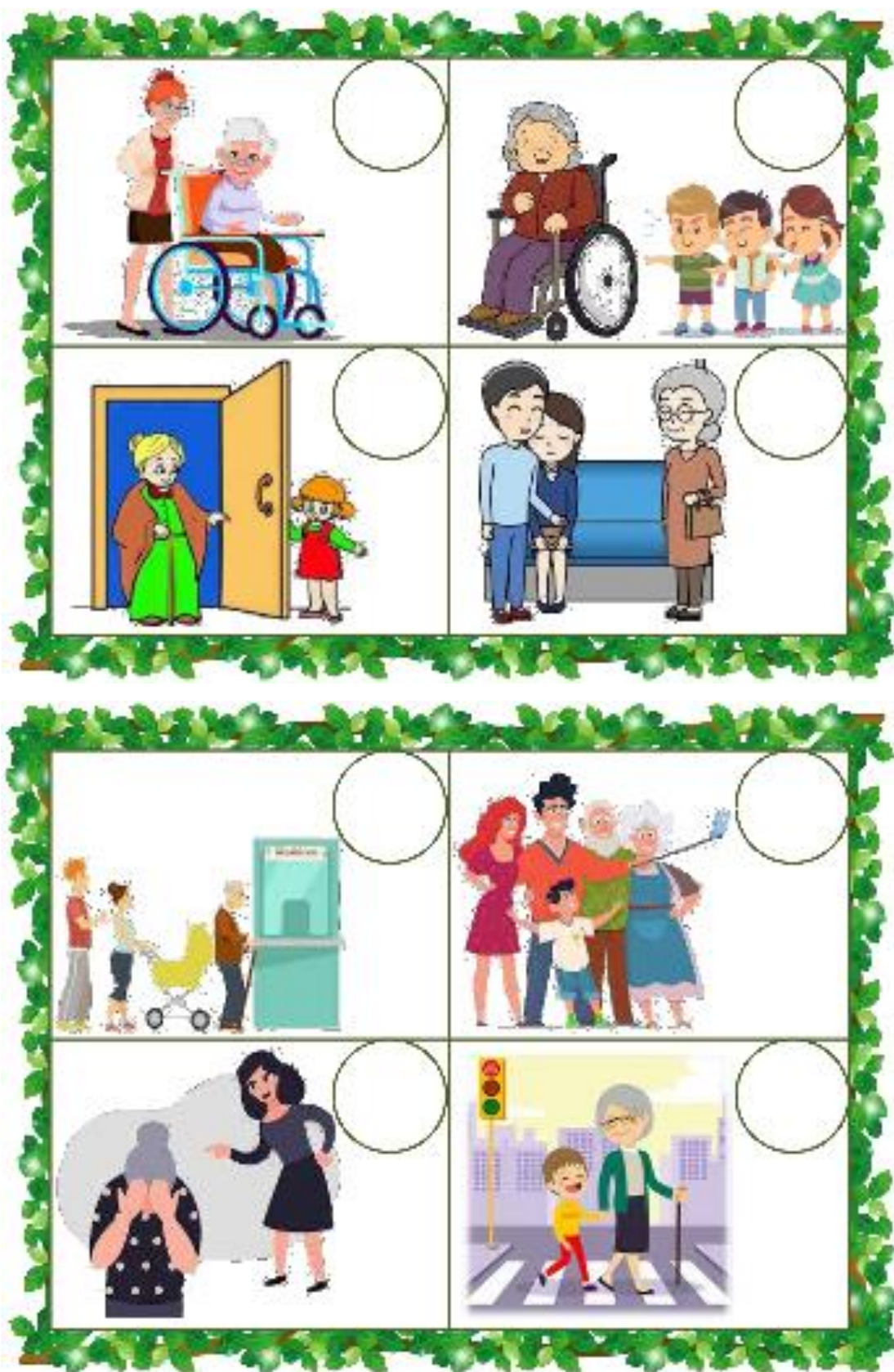

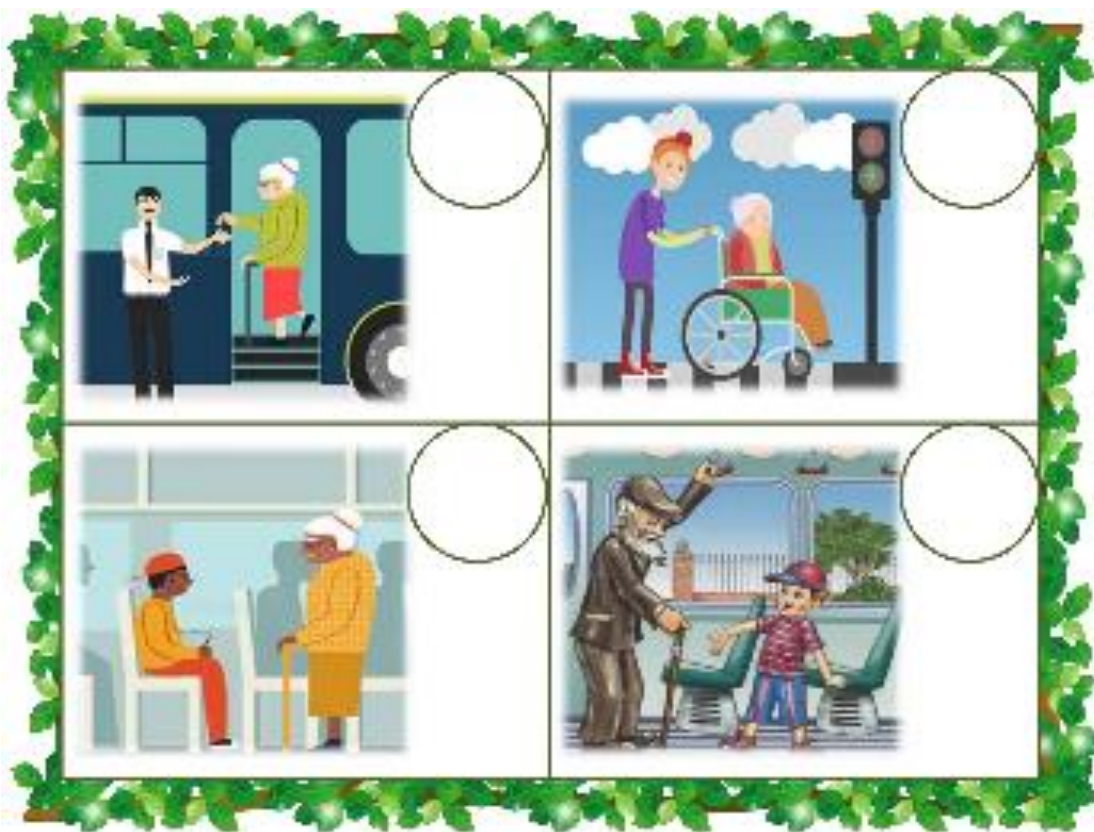

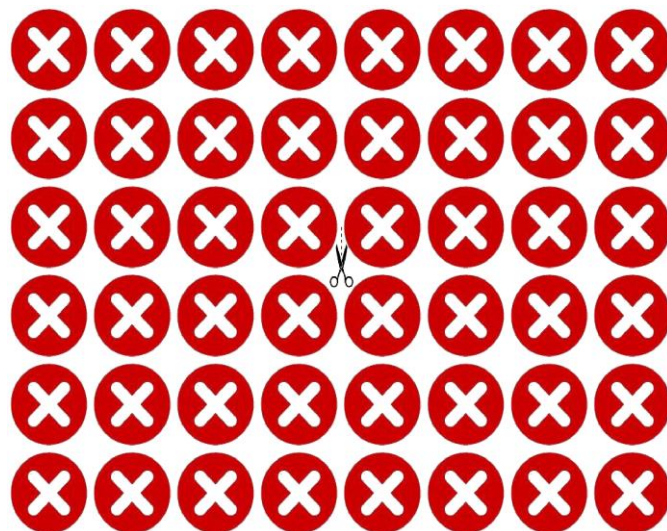
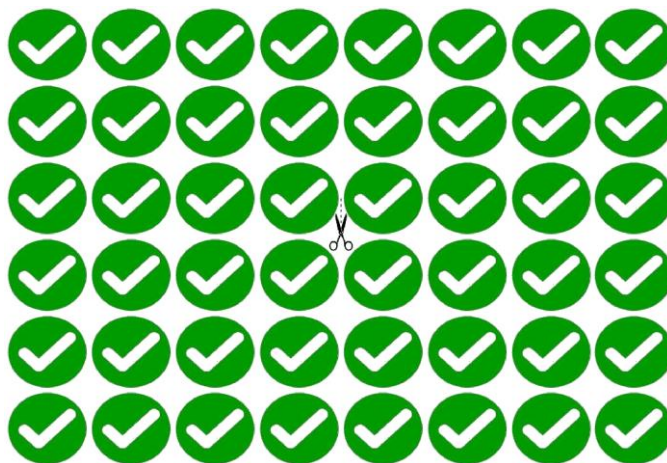

Дидактична гра № 3

«Ображати чи допомагати»

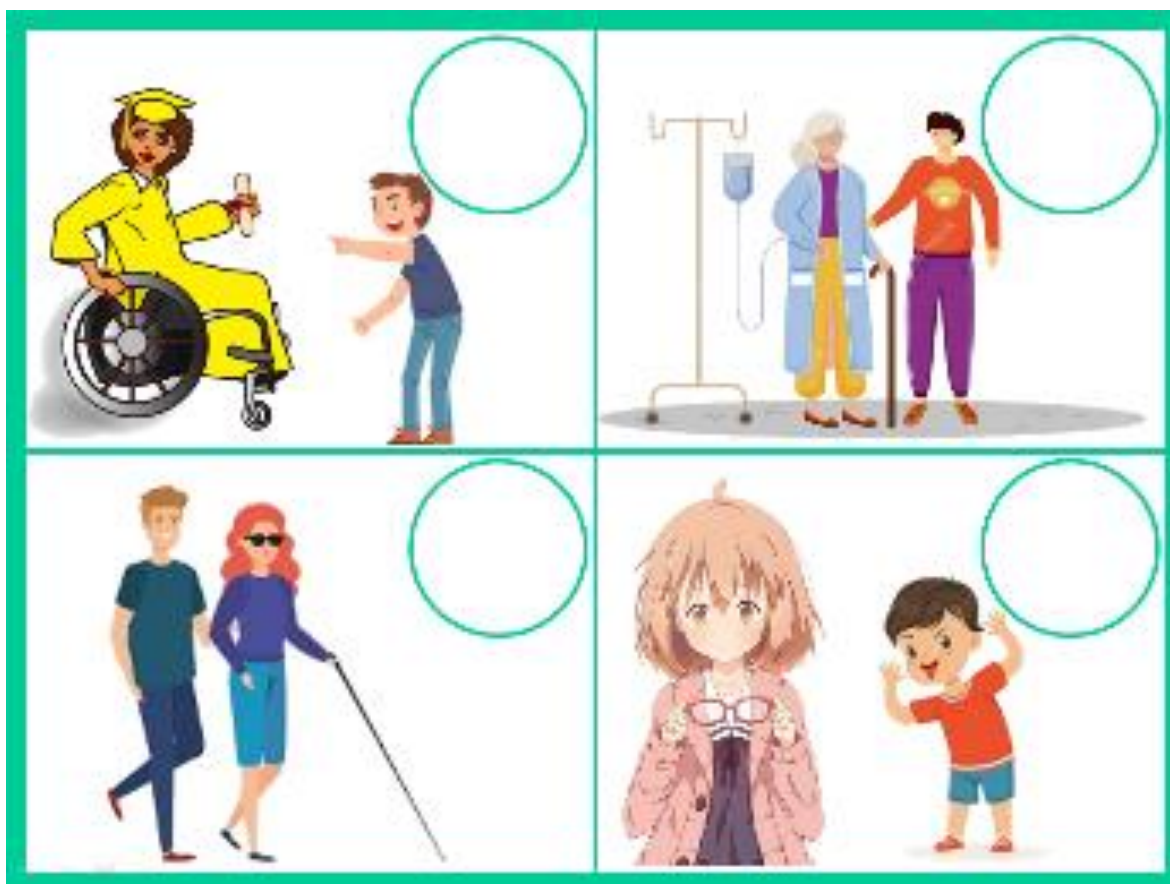
Мета: пояснити дітям, що таке інклюзія, хто є суб’єктами інклюзії, які правила толерантної поведінки слід засвоїти в інклюзивному суспільстві; розкрити основні принципи інклюзії (рівноправності, справедливого розподілу обов’язків та відповідальності, допомога за потреби, твердження «ми всі різні, але всі рівні»); розвивати емпатію; формувати основи толерантної культури спілкування.

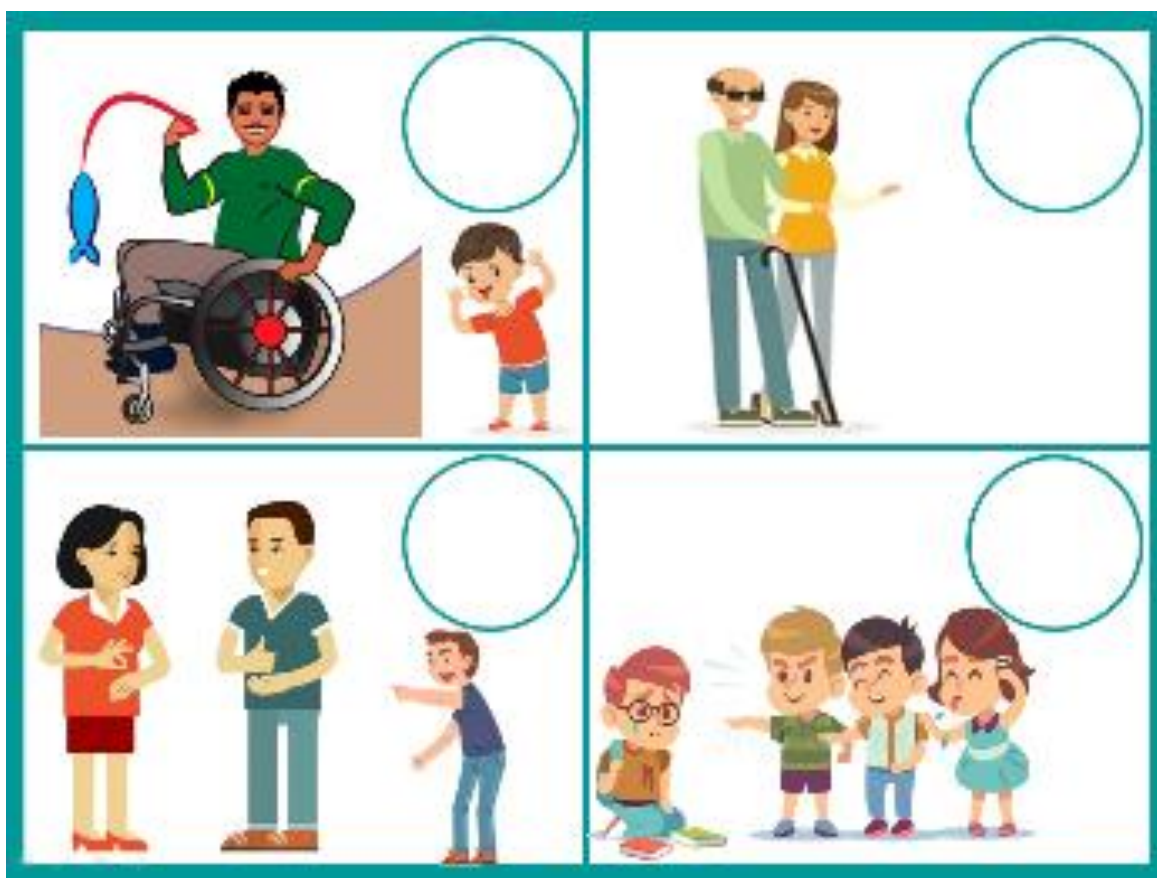
Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються по 5 демонстраційних картинок з прикладами позитивної та негативної поведінки в умовах взаємодії в інклюзивному просторі. Для гри пропонуються ігрові поля та фішки «так», «ні», якими діти мають позначити відповідні приклади у кружечках біля кожної ситуативної картинки. Кількість позначок «так», «ні» відповідає кількості картинок на ігрових полях при умові друку по 1 картці – ігровому полю.

Правила

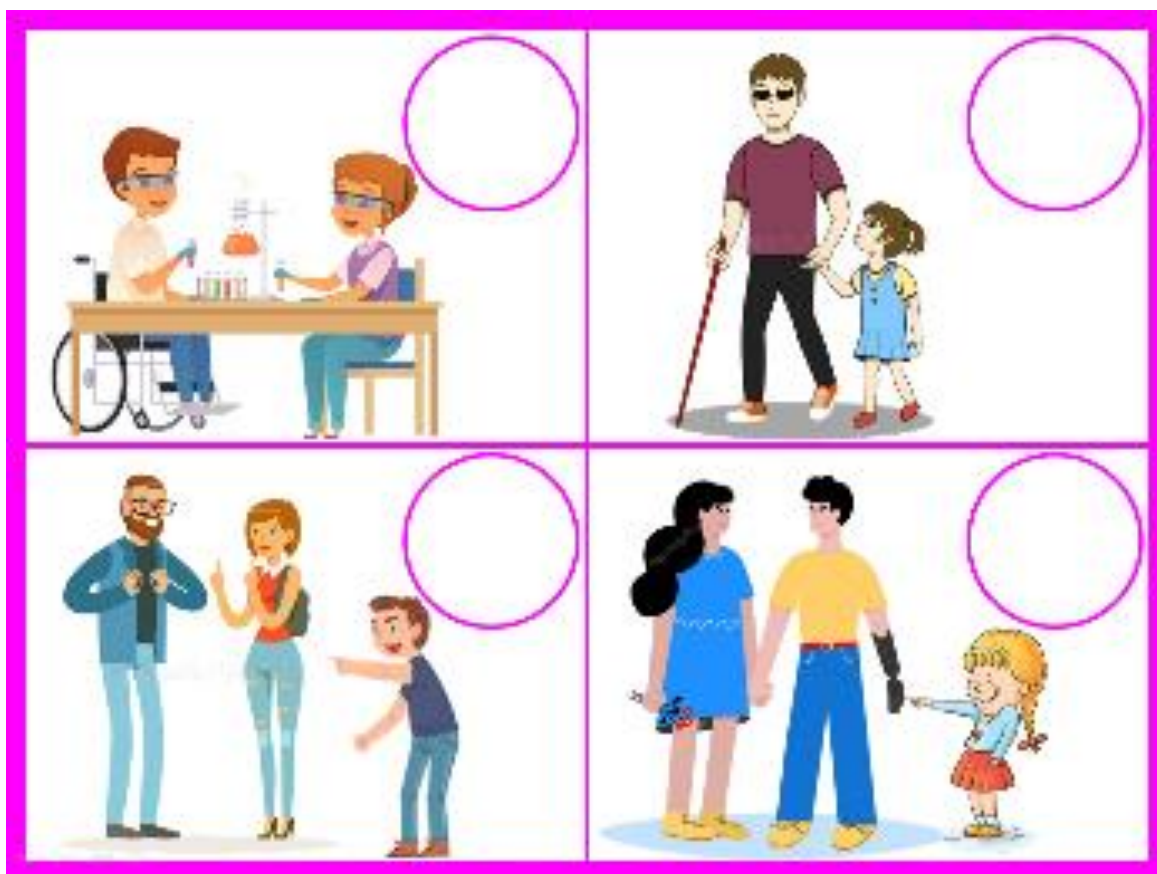
Мета: пояснити дітям, що таке інклюзія, хто є суб'єктами інклюзії, які правила толерантної поведінки слід засвоїти в інклюзивному суспільстві; розкрити основні принципи інклюзії (рівноправності, справедливого розподілу обов'язків та відповідальності, допомога за потреби, твердження "ми всі різні, але всі рівні"); розвивати емпатію; формувати основи толерантної культури спілкування.

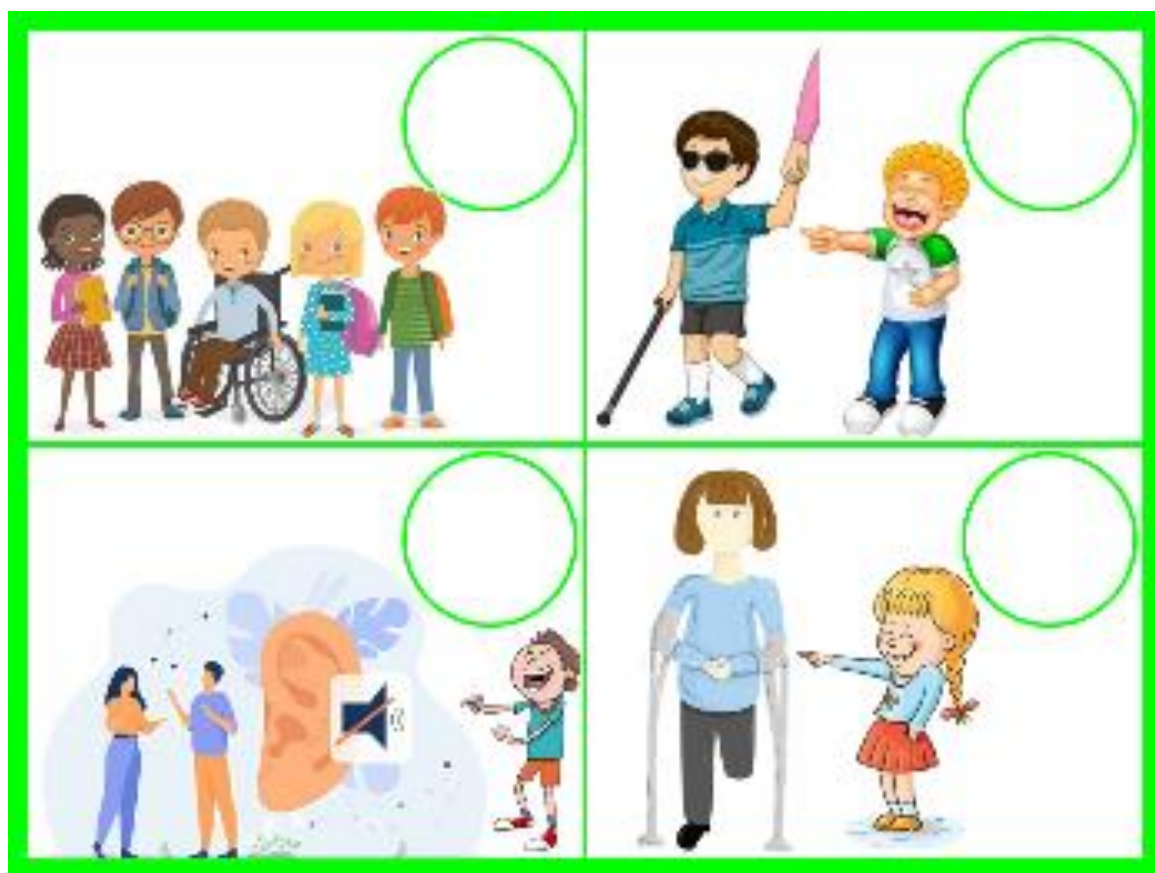
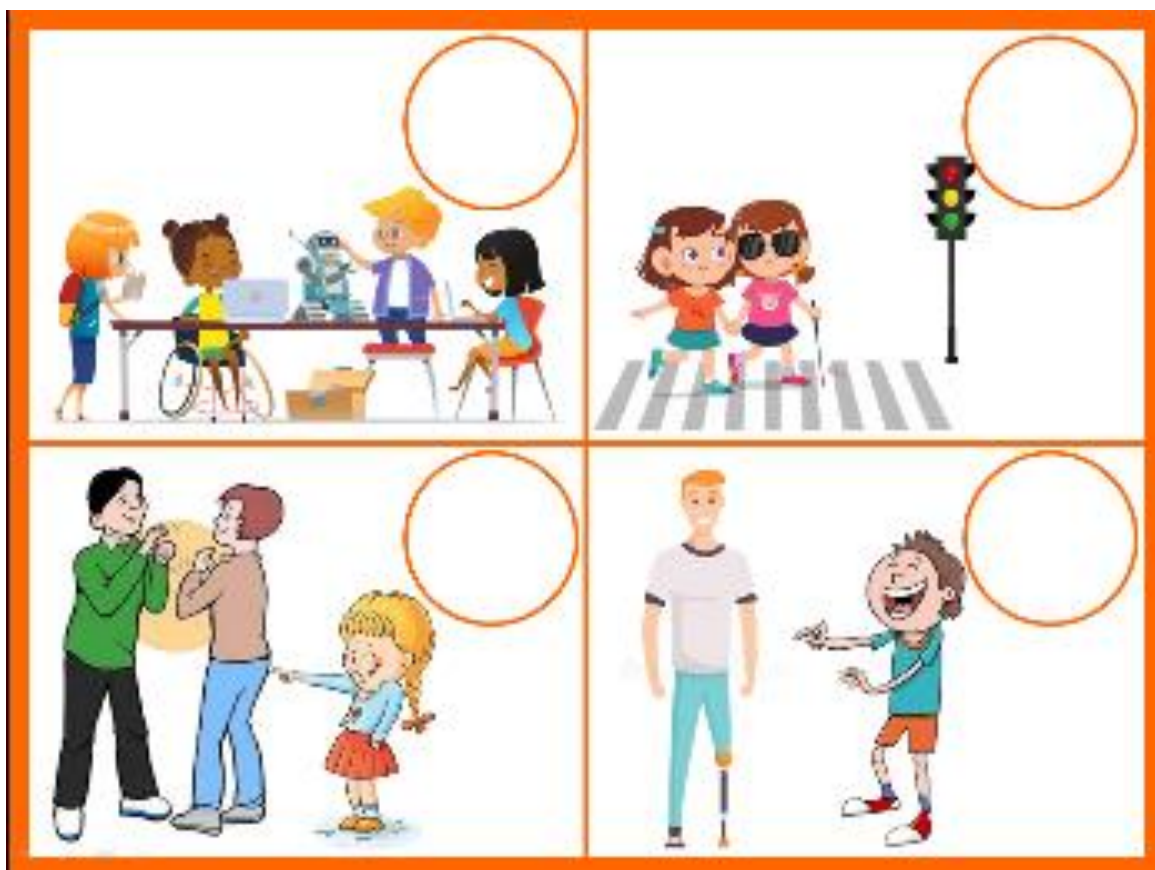
Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються по 5 демонстраційних картинок з прикладами позитивної та негативної поведінки в умовах взаємодії в інклюзивному просторі. Для гри пропонуються ігрові поля та фішки "так", "ні", якими діти мають позначити відповідні приклади у кружечках біля кожної ситуативної картинки. Кількість позначок "так", "ні" відповідає кількості картинок на ігрових полях при умові друку по 1 картці – ігровому полю.

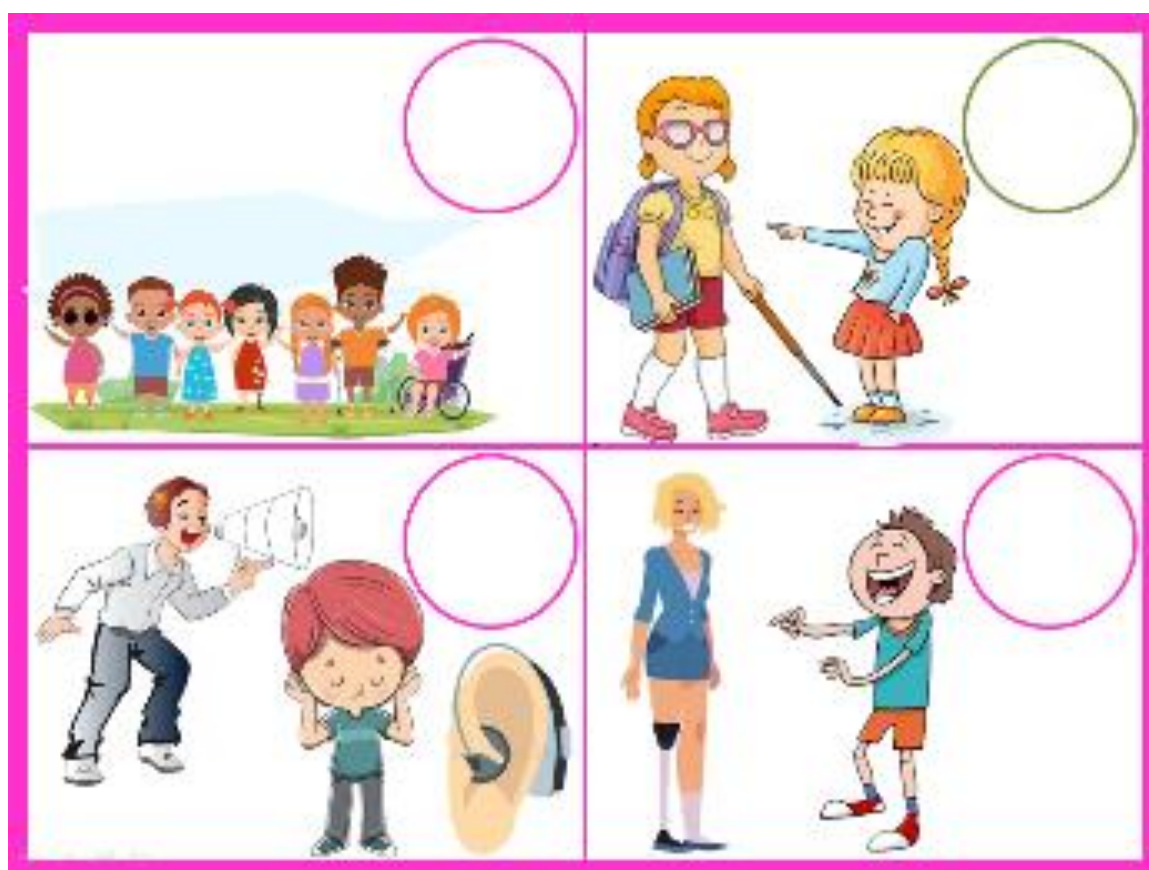

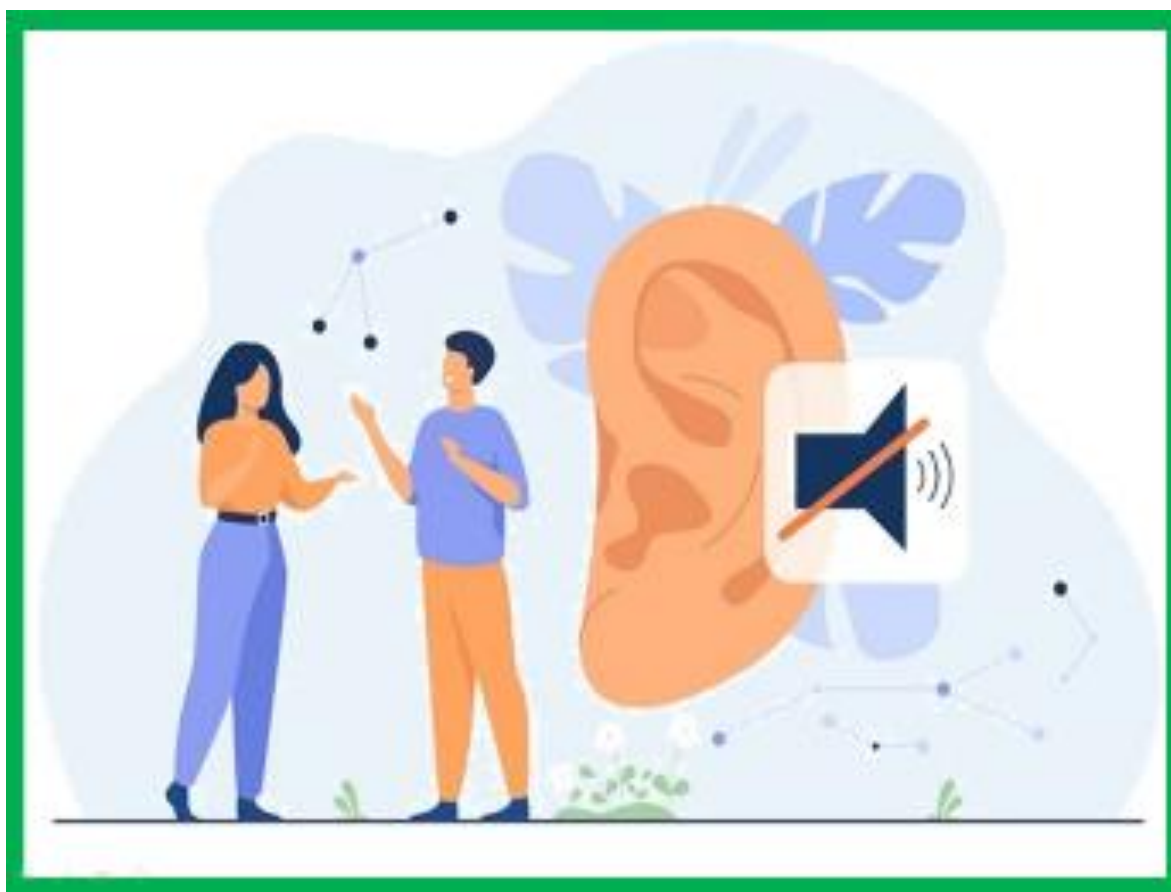

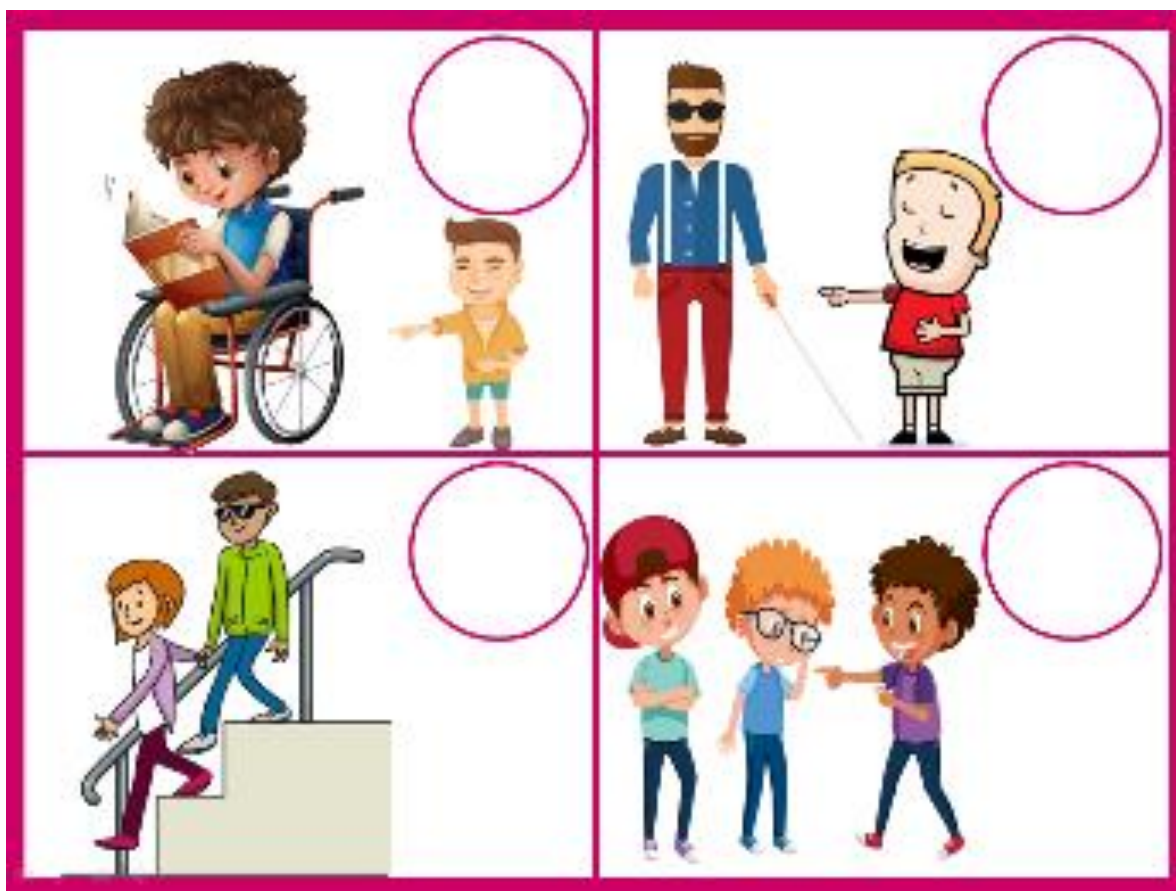

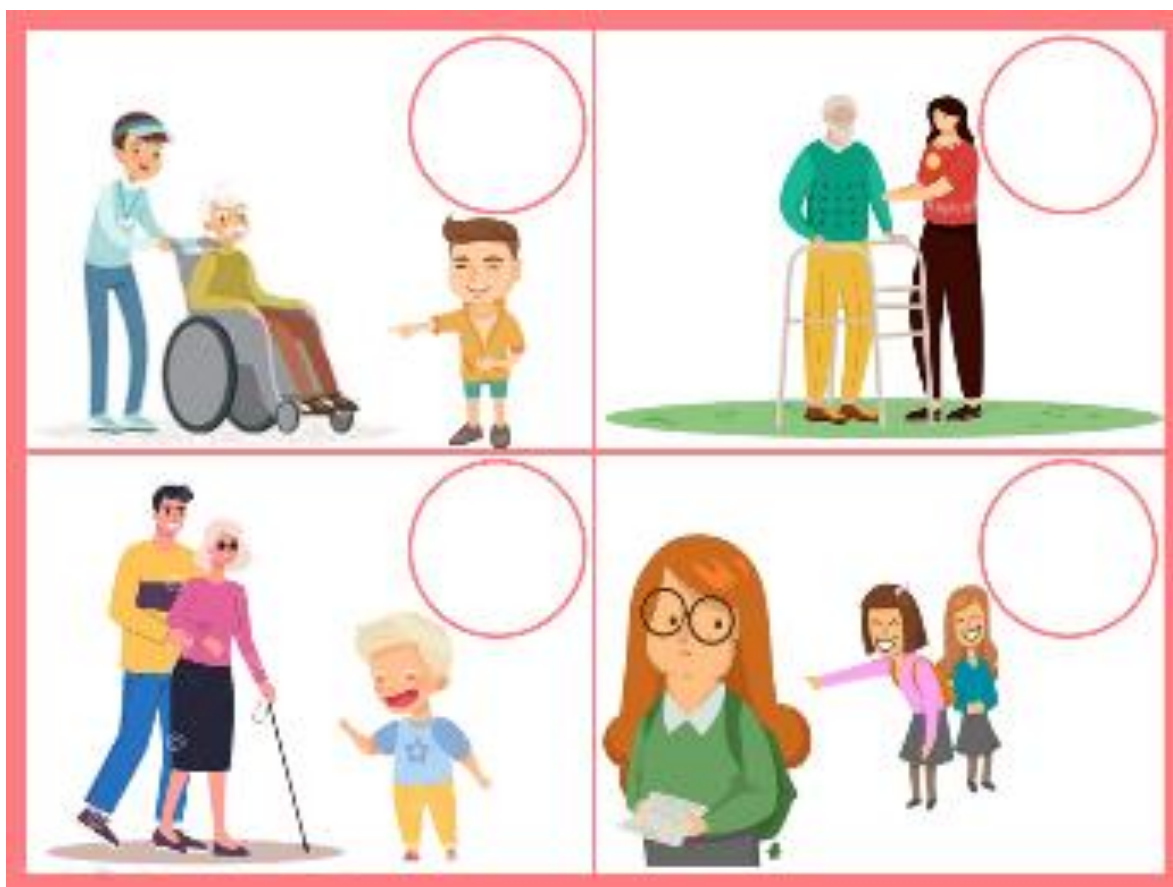

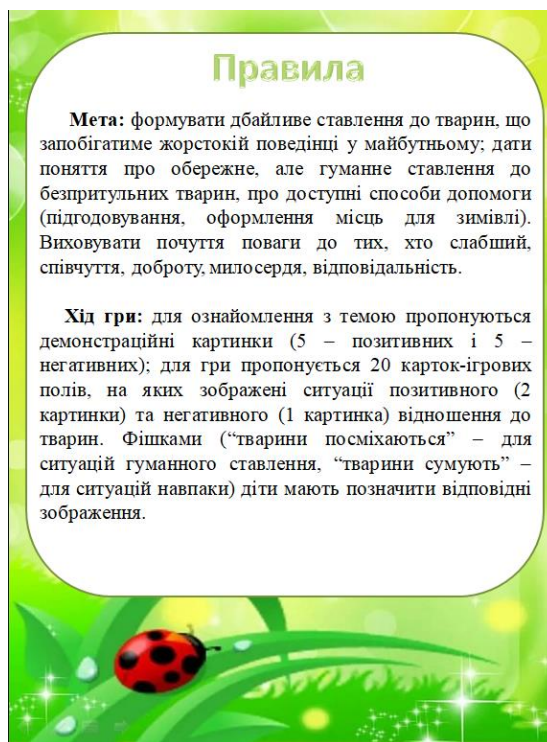

Дидактична гра № 4

«І собаки і коти потребують доброти»

Мета: формувати дбайливе ставлення до тварин, що запобігатиме жорстокій поведінці у майбутньому; дати поняття про обережне, але гуманне ставлення до безпритульних тварин, про доступні способи допомоги (підгодовування, оформлення місць для зимівлі). Виховувати почуття поваги до тих, хто слабший, співчуття, доброту, милосердя, відповідальність.

Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються демонстраційні картинки (5 – позитивних і 5 – негативних); для гри пропонується 20 карток-ігрових полів, на яких зображені ситуації позитивного (2 картинки) та негативного (1 картинка) відношення до тварин. Фішками («тварини посміхаються» – для ситуацій гуманного ставлення, “тварини сумують” – для ситуацій навпаки) діти мають позначити відповідні зображення.

Дидактична гра № 5

«Якщо друг твій у біді не лишай на самоті»

Мета: вчити дітей цінувати дружбу та друзів; викликати прагнення бути справжніми друзями, допомагати в разі потреби; розвивати почуття відповідального ставлення та щирості до друзів, емпатію; виховувати почуття співпереживання, доброти, людяність.

Хід гри: для ознайомлення з темою пропонується 10 демонстраційних карток – з прикладами допомоги та співчуття і з прикладами байдужого та негативного ставлення до проблем іншої людини (по 5 картинок). У грі діти мають позначити на ігрових полях у віконцях позначками «правильно» (галочка) – «неправильно» (хрестик) відповідні ситуації. На кожній картці запропоновано 2 позитивні та 1 негативна ситуації. Позначок «правильно» – «неправильно» дібрано трохи більше необхідної для гри кількості для надання можливості дитині робити вибір.

Дидактична гра № 6

«Я чи не Я»

Гра сприяє формуванню навичок соціально адаптованої поведінки дітей, розвитку критичного ставлення до себе, стимулює бажання ставати кращим.

До складу входять картки для дівчаток і хлопчиків, на кожну дитину по дві картки – «Я» і «не Я», на які діти мають розкласти розрізні картки за принципом «я такий» чи «я не такий». Картки слід роздрукувати у необхідній кількості. Бонусні медальки – для винагороди.

Для аналізу ситуацій чи поведінкових характеристик аналогічні картки пропонуються у збільшеному форматі як демонстраційний матеріал.

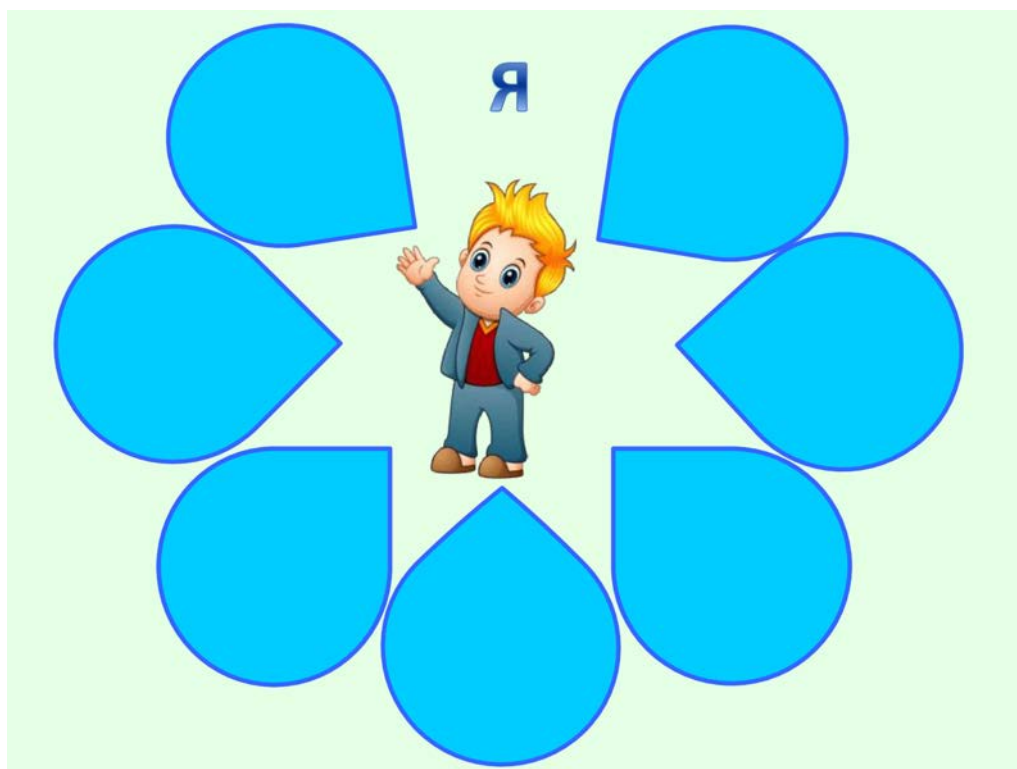

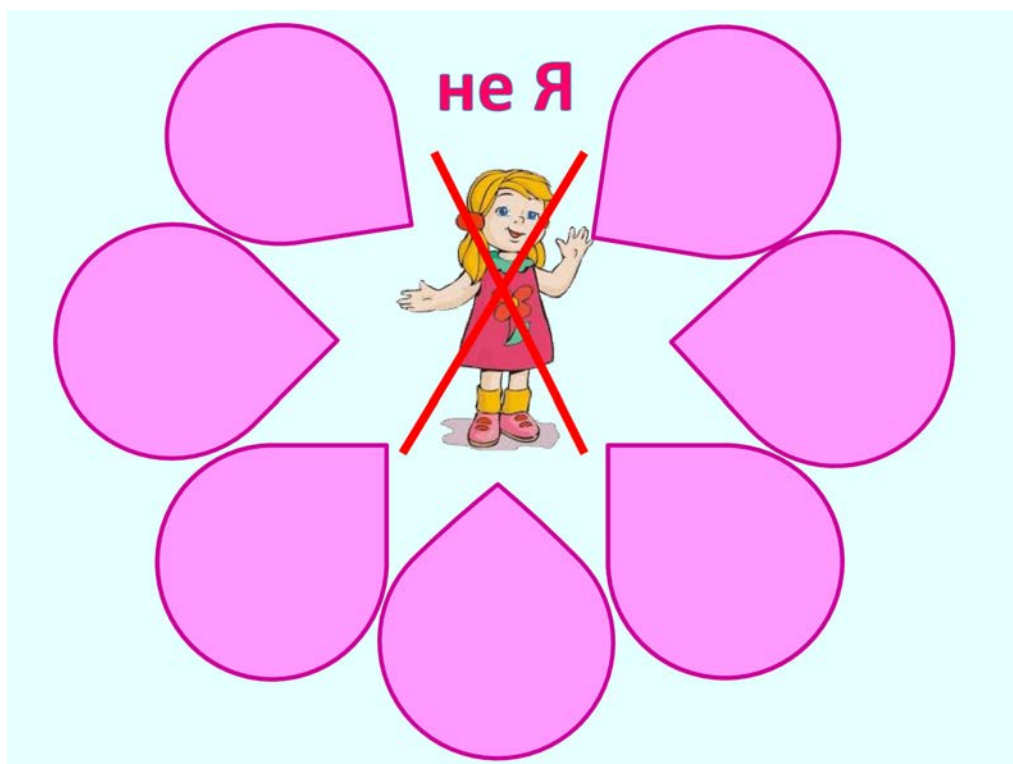
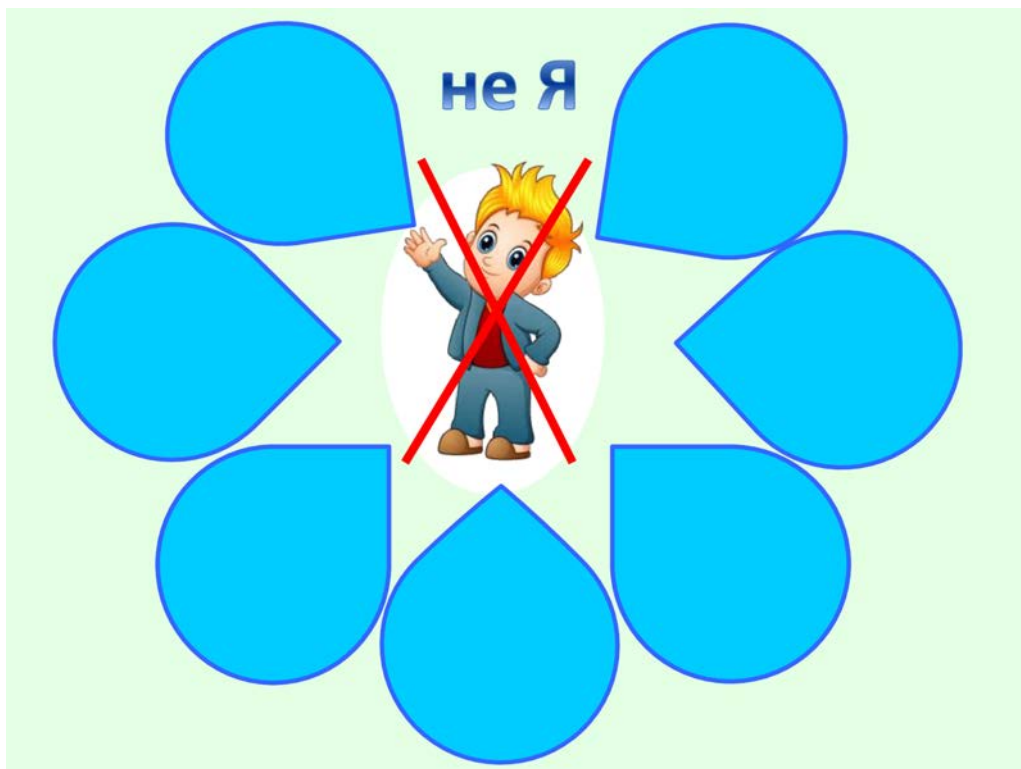
Правила

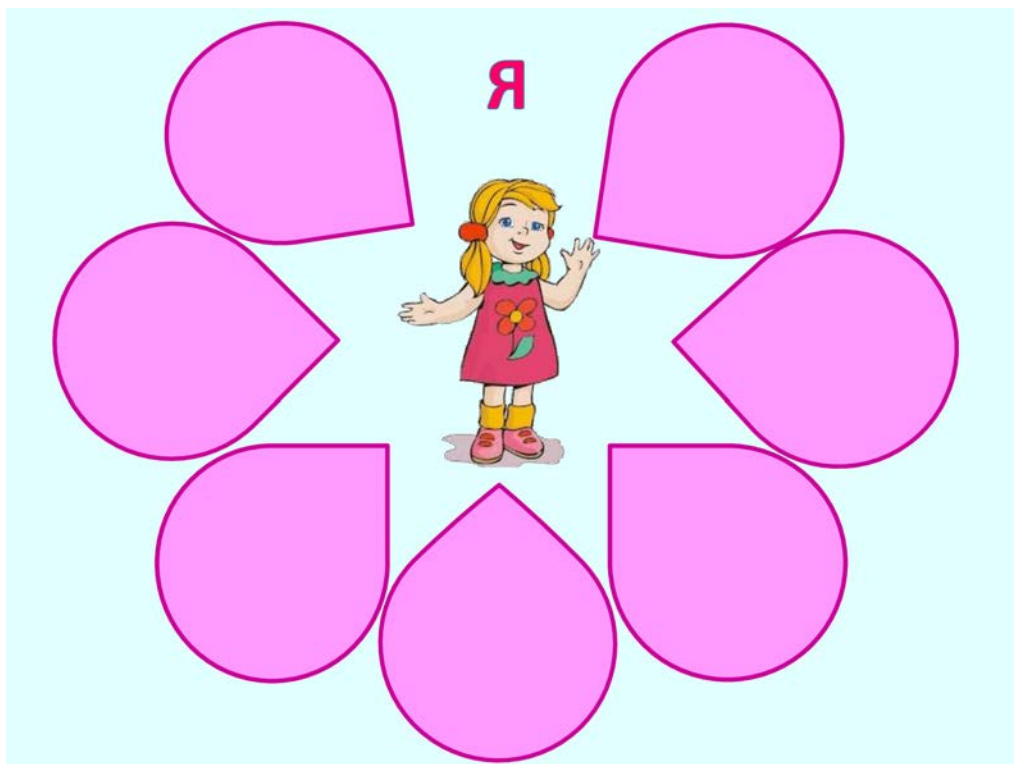
Гра сприяє формуванню навичок соціально адаптованої поведінки дітей, розвитку критичного ставлення до себе, стимулює бажання ставати кращим.

До складу входять картки для дівчаток і хлопчиків, на кожную дитину по дві картки – “Я” і “не Я”, на які діти мають розкласти розрізні картки за принципом “я такий” чи “я не такий”. Картки слід роздрукувати у необхідній кількості. Бонусні медальки – для винагороди.

Для аналізу ситуацій чи поведінкових характеристик аналогічні картки пропонуються у збільшеному форматі як демонстраційний матеріал.

Дидактична гра № 7

«Світ без обмежень»

Мета: познайомити дітей з поняттям “людина з інвалідністю” та пов’язаними із цим труднощами людини з інвалідністю у взаємодії із суспільством через соціальні, економічні, ментальні та фізичні бар’єри. Пояснити значення поняття «безбар’єрний фізичний простір», навести приклади необхідних умов, які мають бути створені в будь-якій державі для полегшення життя людям з інвалідністю, для розширення кола їх можливостей бути повноправними членами суспільства. На прикладах порівняльних картинок, побудованих за принципом «як має бути» та «як не має бути», надати відомості про створення необхідних умов для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності, до публічних послуг та участі у суспільному житті. Формувати розуміння необхідності доступності навколишнього середовища для людей з особливими потребами. Розвивати гуманність, емпатію. Виховувати повагу до людини як члена суспільства незалежно від її фізичного стану.

Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються демонстраційні картинки, на яких зображені необхідні умови безбар’єрної інфраструктури (електричні підйомники, двосторонні перила, відповідна висота меблів для людей в інвалідних візках, широкі або відкидні пандуси, перила в будівлях, з’їзд з тротуарів, в’їзд в транспорт, перила в санітарних кімнатах, місця для паркування, позначення спеціальними наліпками об’єктів інфраструктури). Для гри пропонуються картки, на яких діти за допомогою фішок «так» – «ні» мають позначити приклади правильного та неправильного безбар’єрного середовища для людей з інвалідністю.

Дидактична гра

“Світ без обмежень”

(дітям про інклюзію)

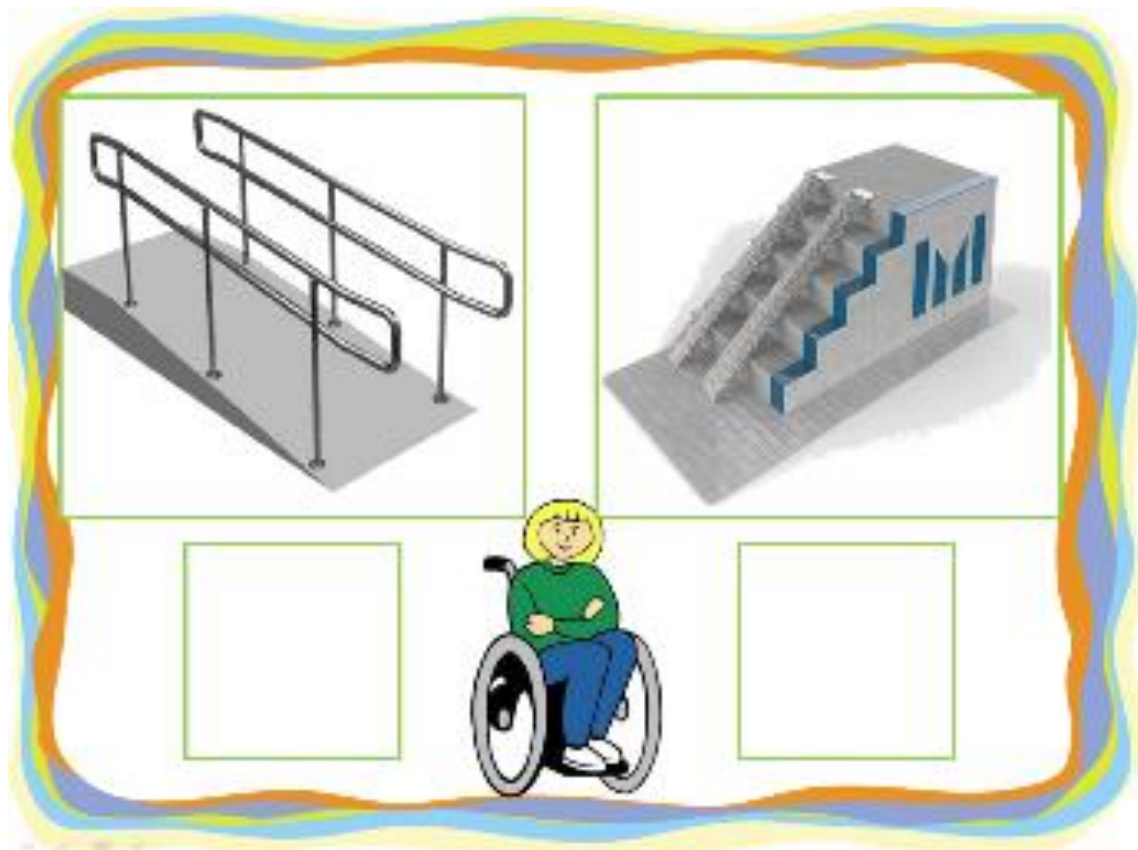
Дидактична гра Толлок Ірини

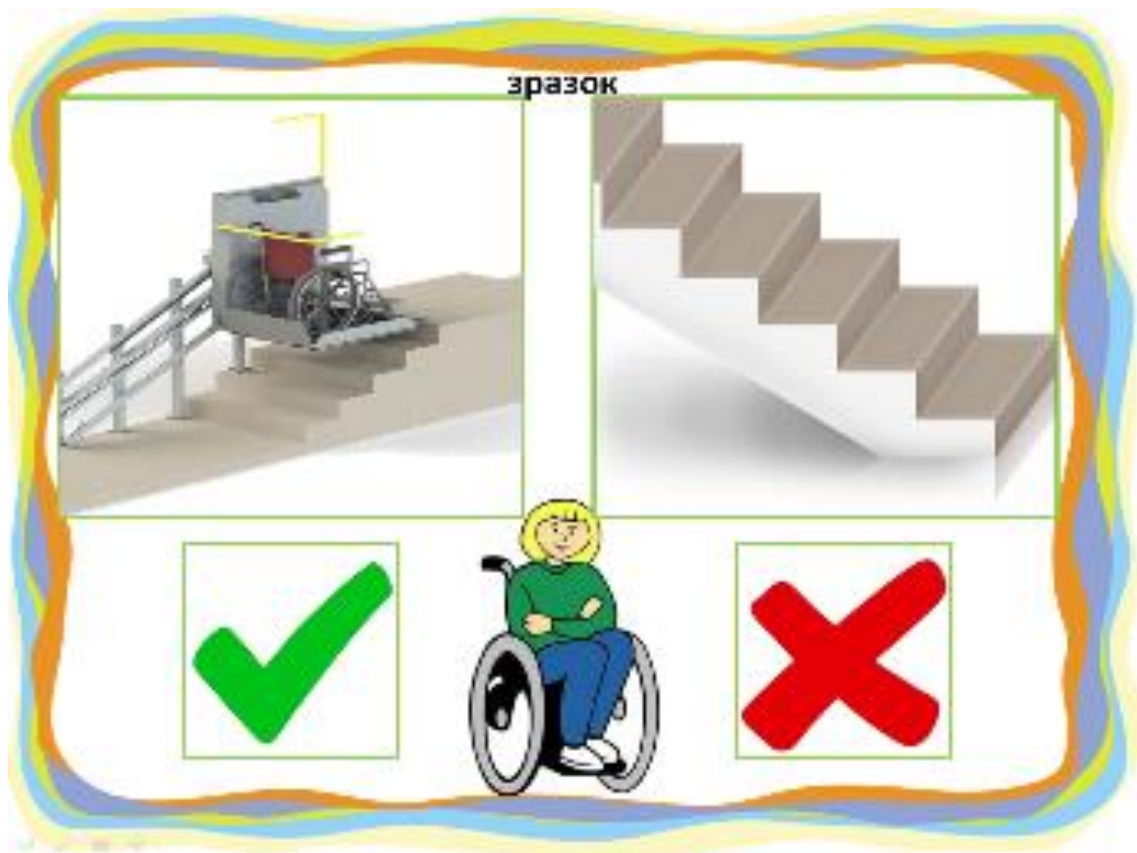
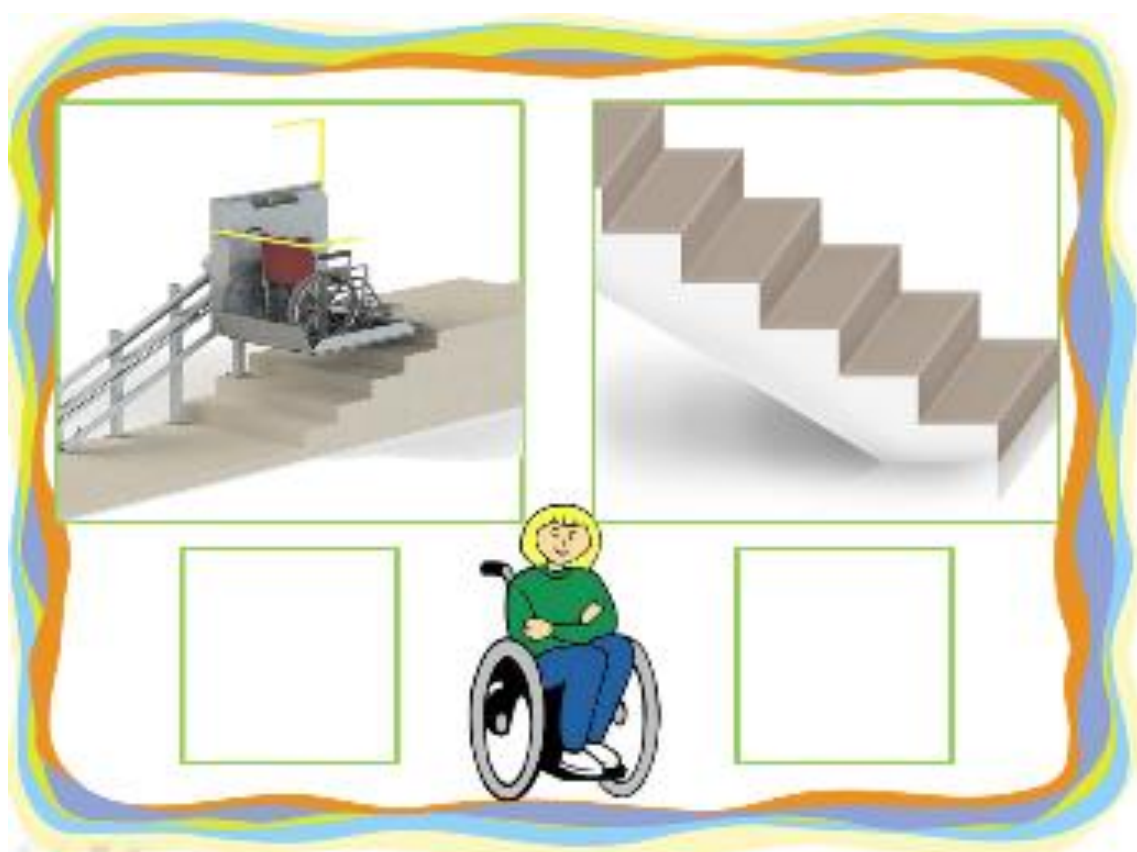

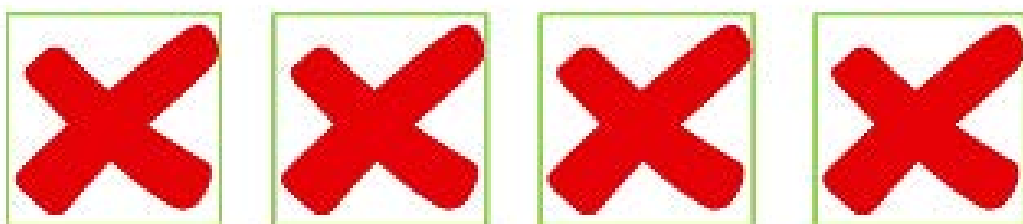
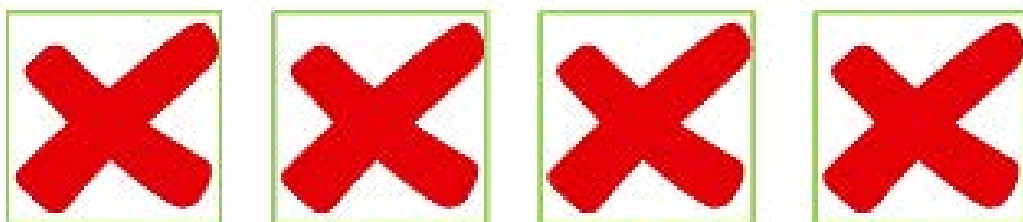
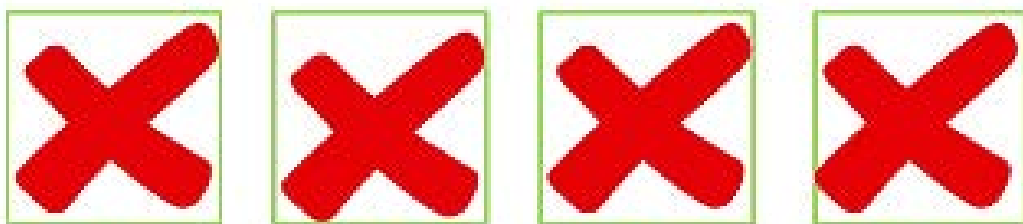
Правила

Мета: познайомити дітей з поняттям “людина з інвалідністю” та пов’язаними із цим труднощами людини з інвалідністю у взаємодії із суспільством через соціальні, економічні, ментальні та фізичні бар’єри. Пояснити значення поняття “безбар’єрний фізичний простір”, навести приклади необхідних умов, які мають бути створені в будь-якій державі для полегшення життя людям з інвалідністю, для розширення кола їх можливостей бути повноправними членами суспільства. На прикладах порівняльних картинок, побудованих за принципом “як має бути” та “як не має бути”, надати відомості про створення необхідних умов для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності, до публічних послуг та участі у суспільному житті. Формувати розуміння необхідності доступності навколишнього середовища для людей з особливими потребами. Розвивати гуманність, емпатію. Виховувати повагу до людини як члена суспільства незалежно від її фізичного стану.

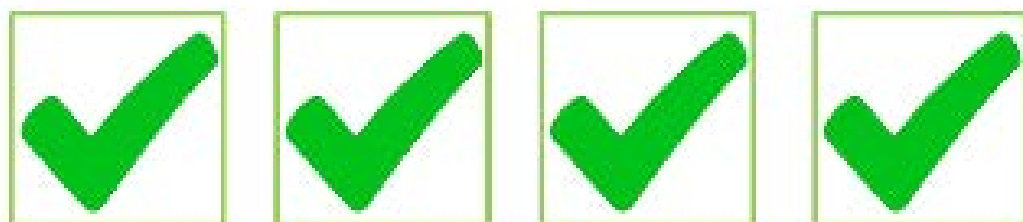
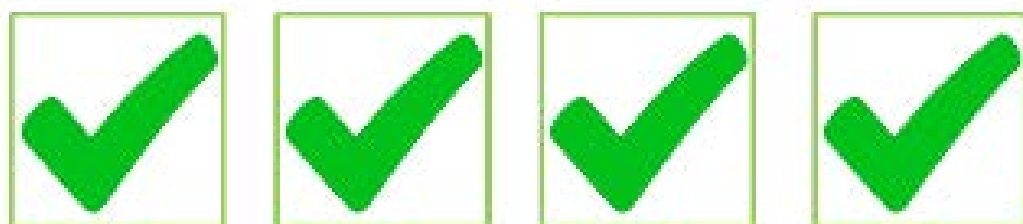
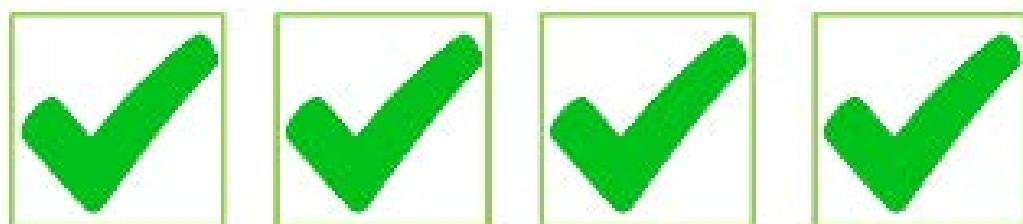
Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються демонстраційні картинки, на яких зображені необхідні умови безбар’єрної інфраструктури (електричні підйомники, двосторонні перила, відповідна висота маблів для людей з інвалідних візках, широкі або відкидні пандуси, перила в будівлях, з’їзд з тротуарів, в’їзд в транспорт, перила в санітарних кімнатах, місця для паркування, позначення спеціальними наліпками об’єктів інфраструктури). Для гри пропонуються картки, на яких діти за допомогою фішок “так” – “ні” мають позначити приклади правильного та неправильного безбар’єрного середовища для людей з інвалідністю.

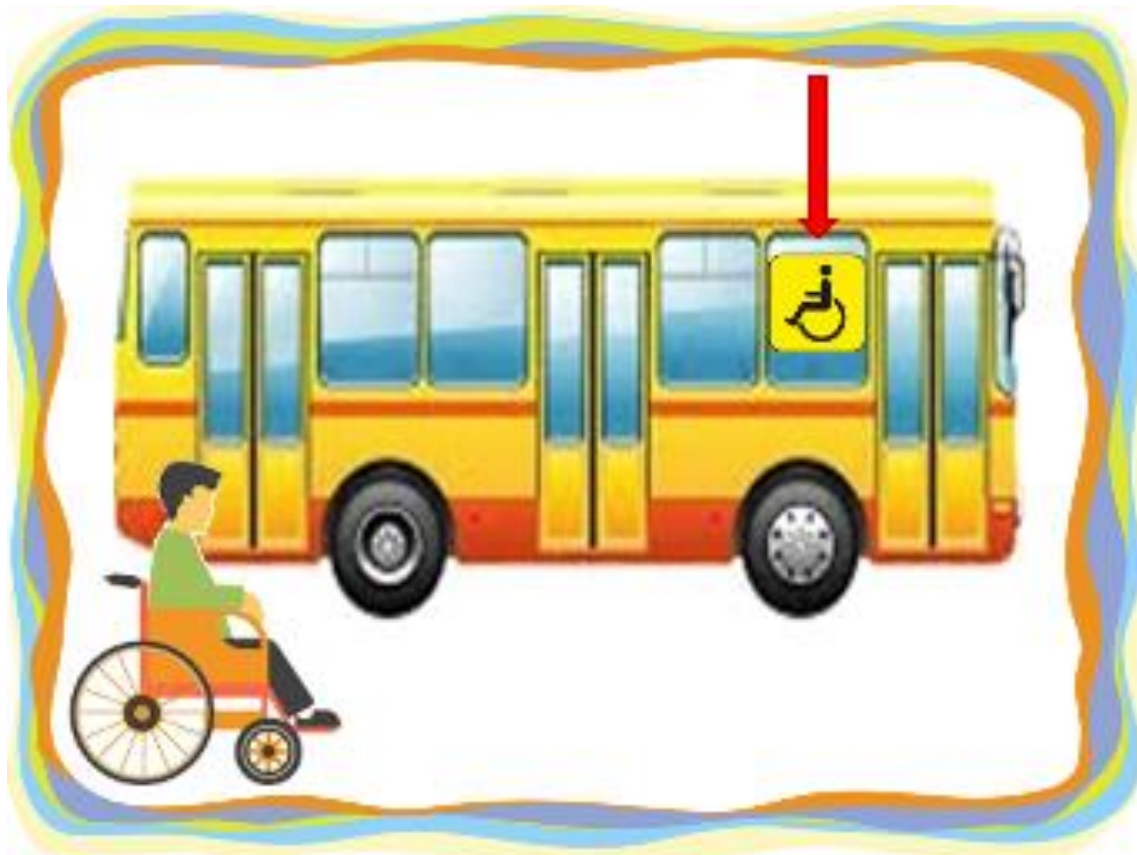

4 / 10 12

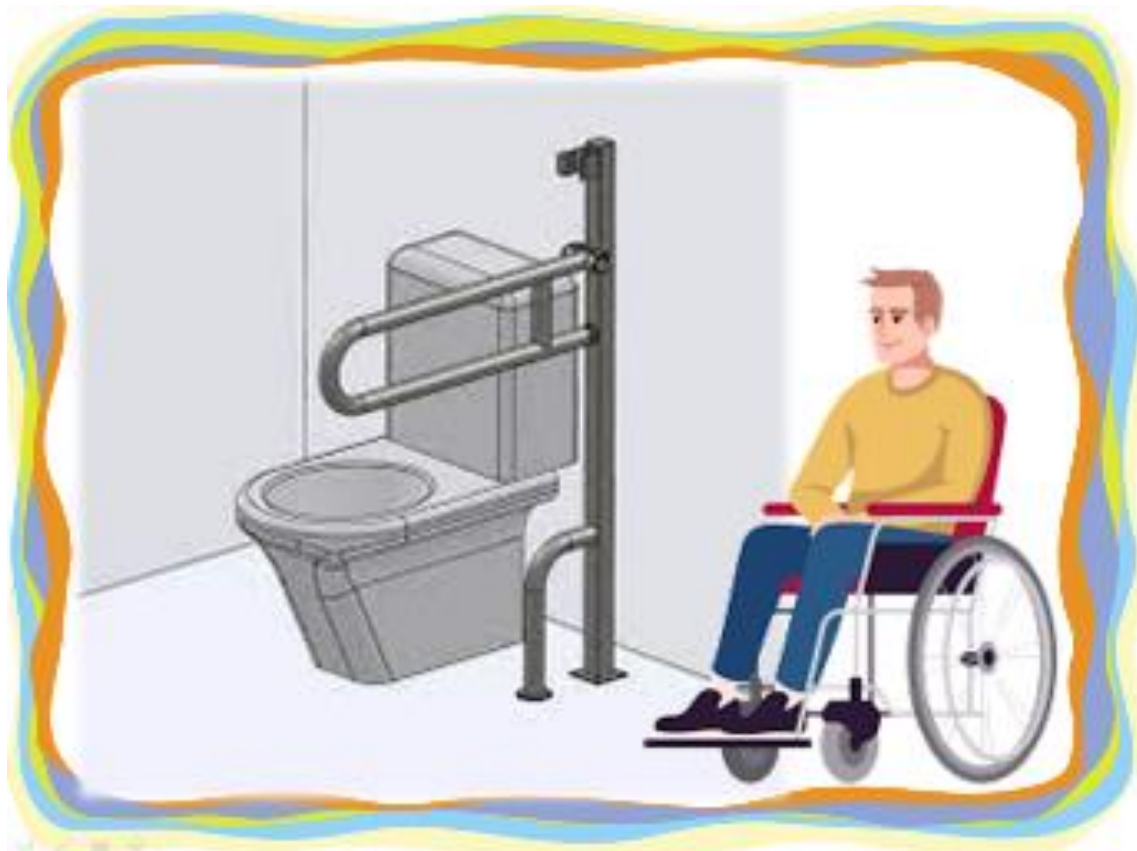

4 / 10 12

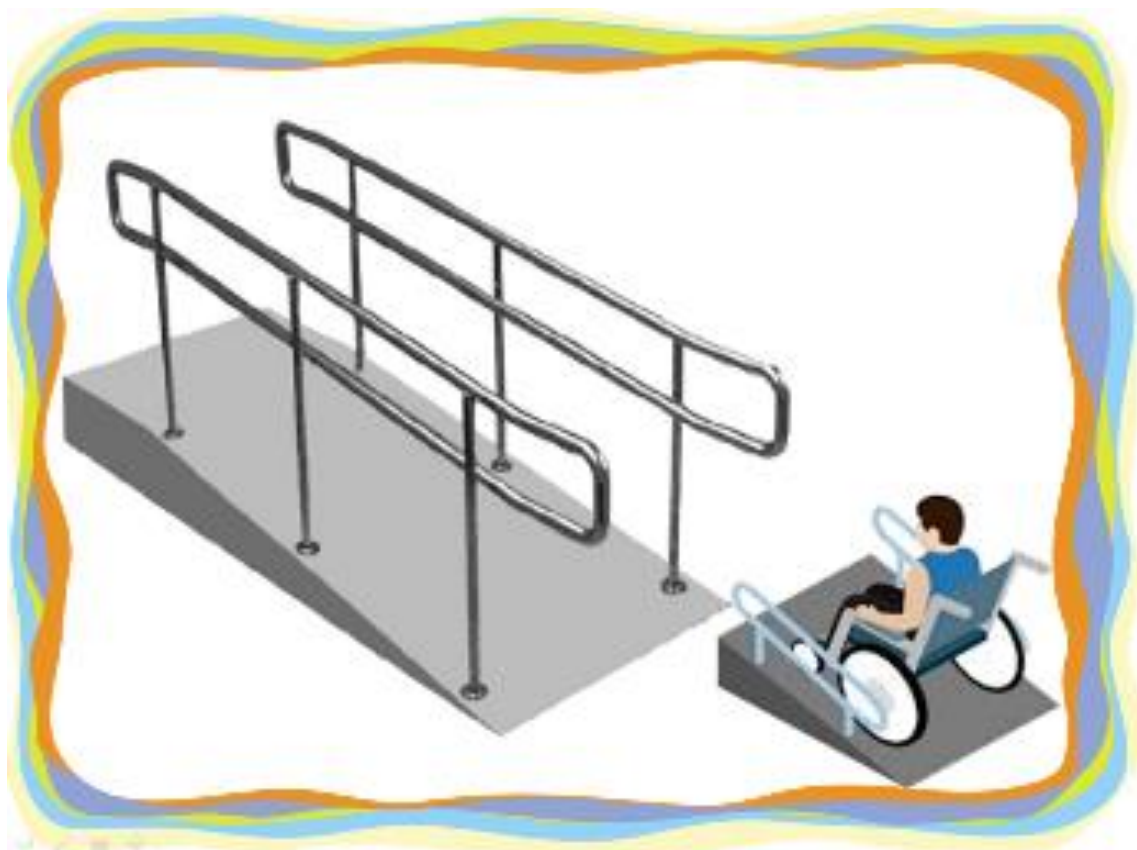

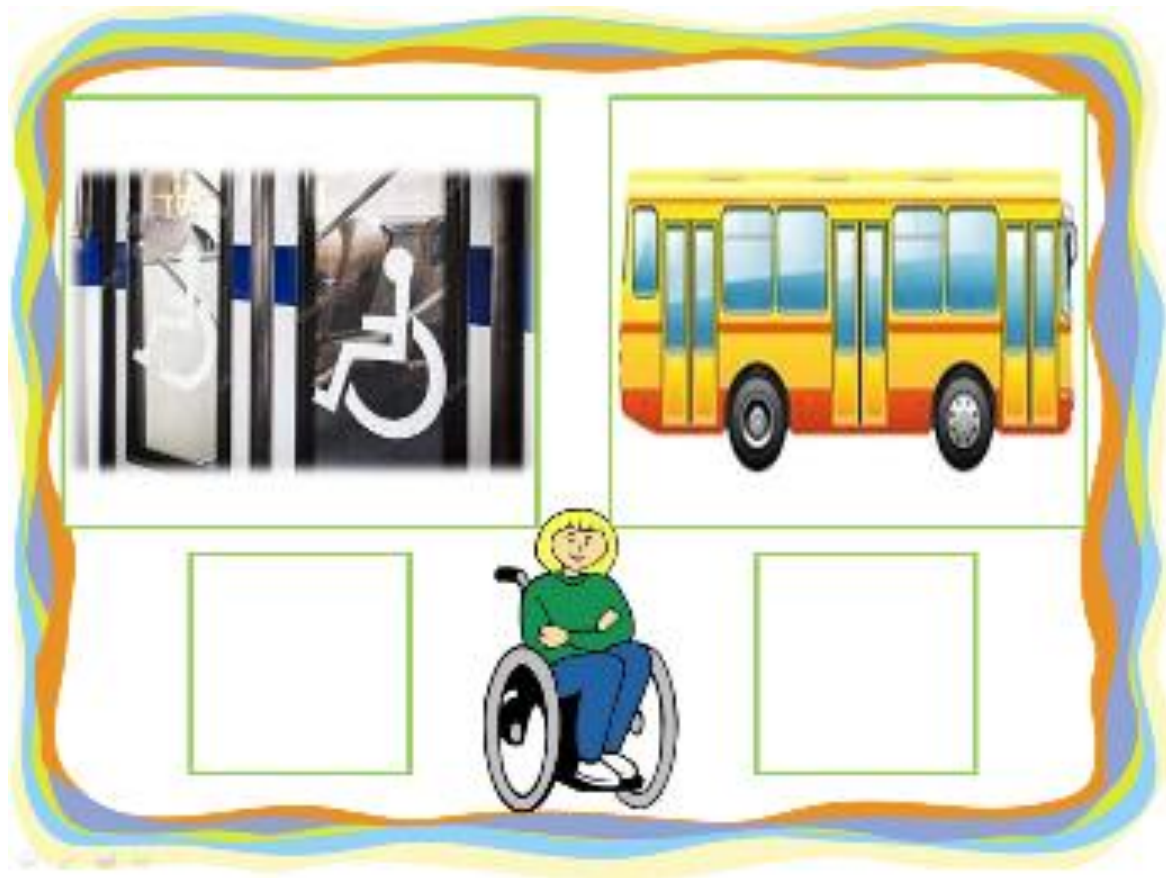

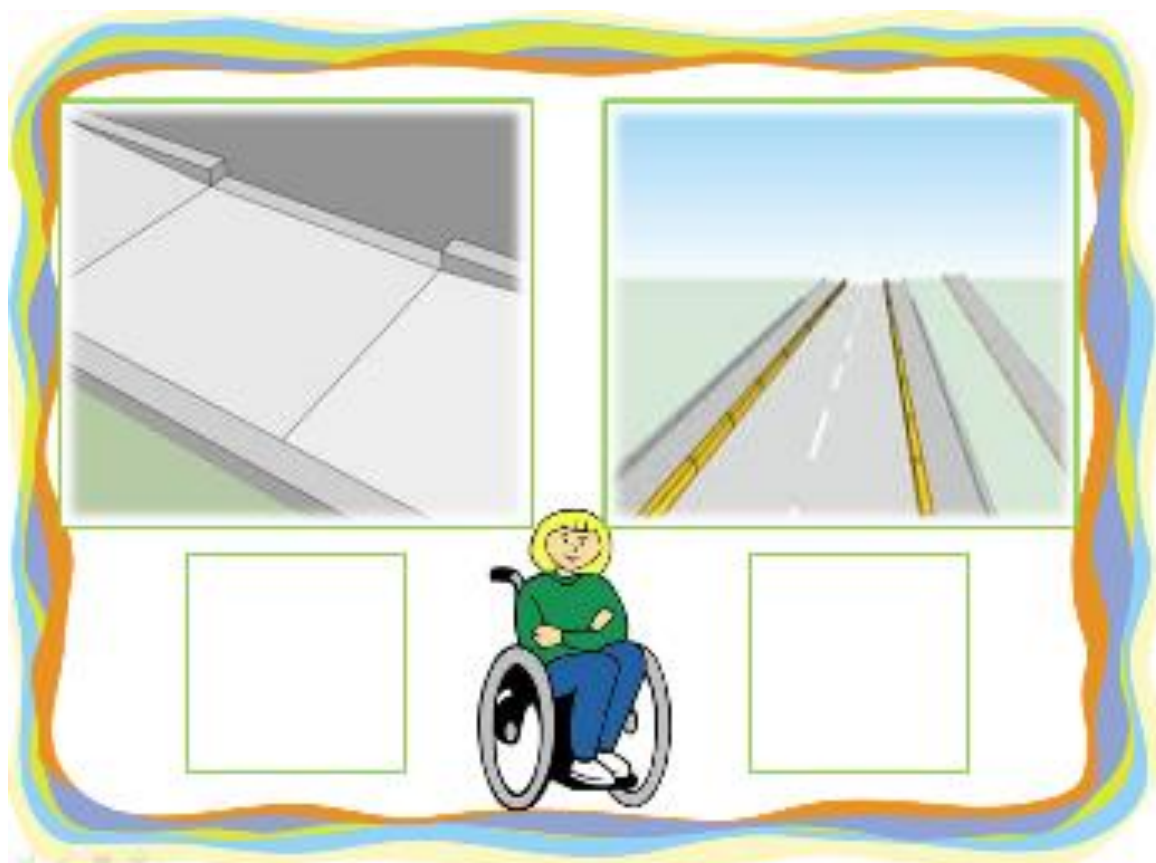

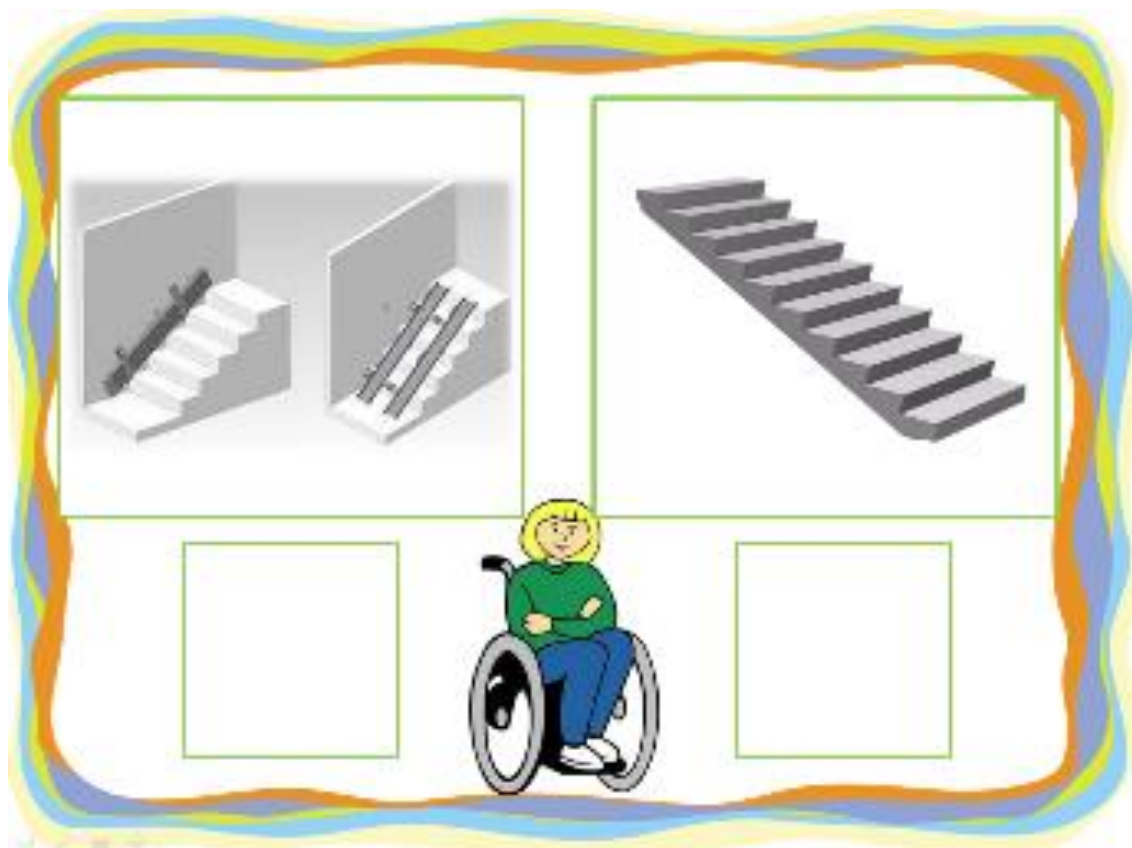

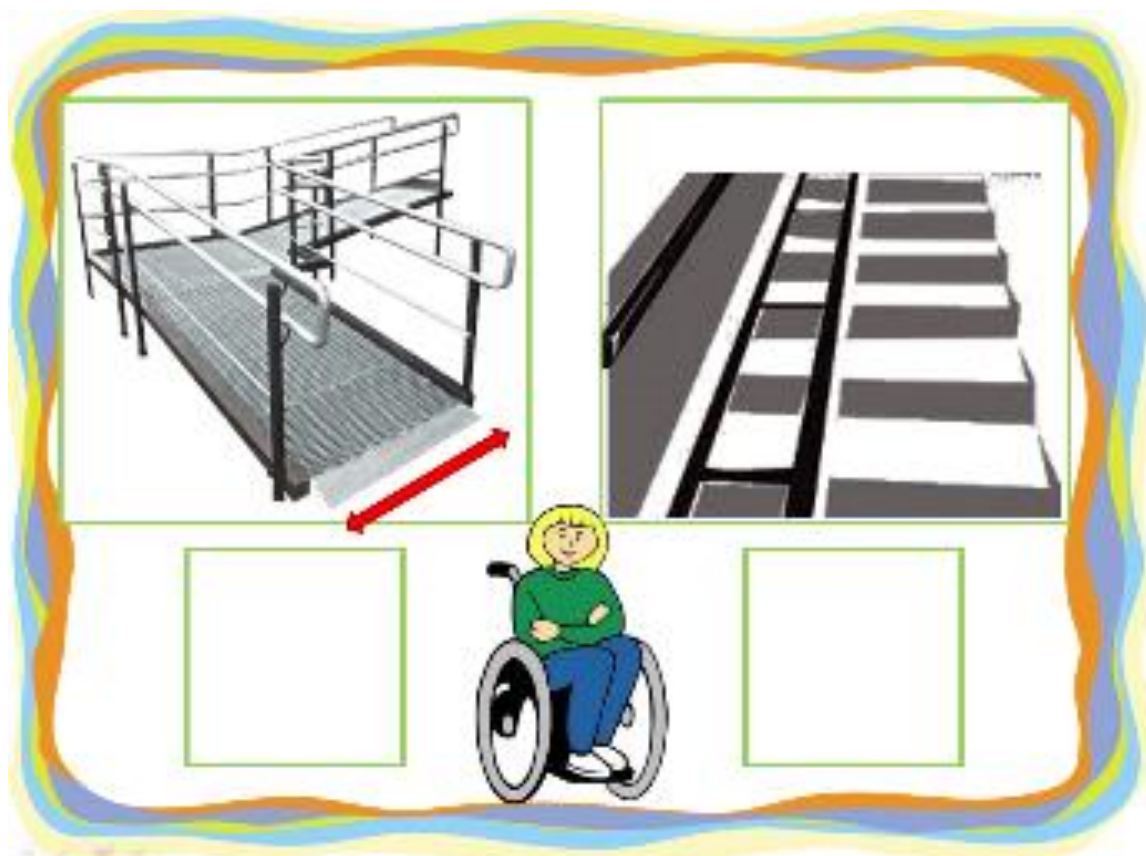

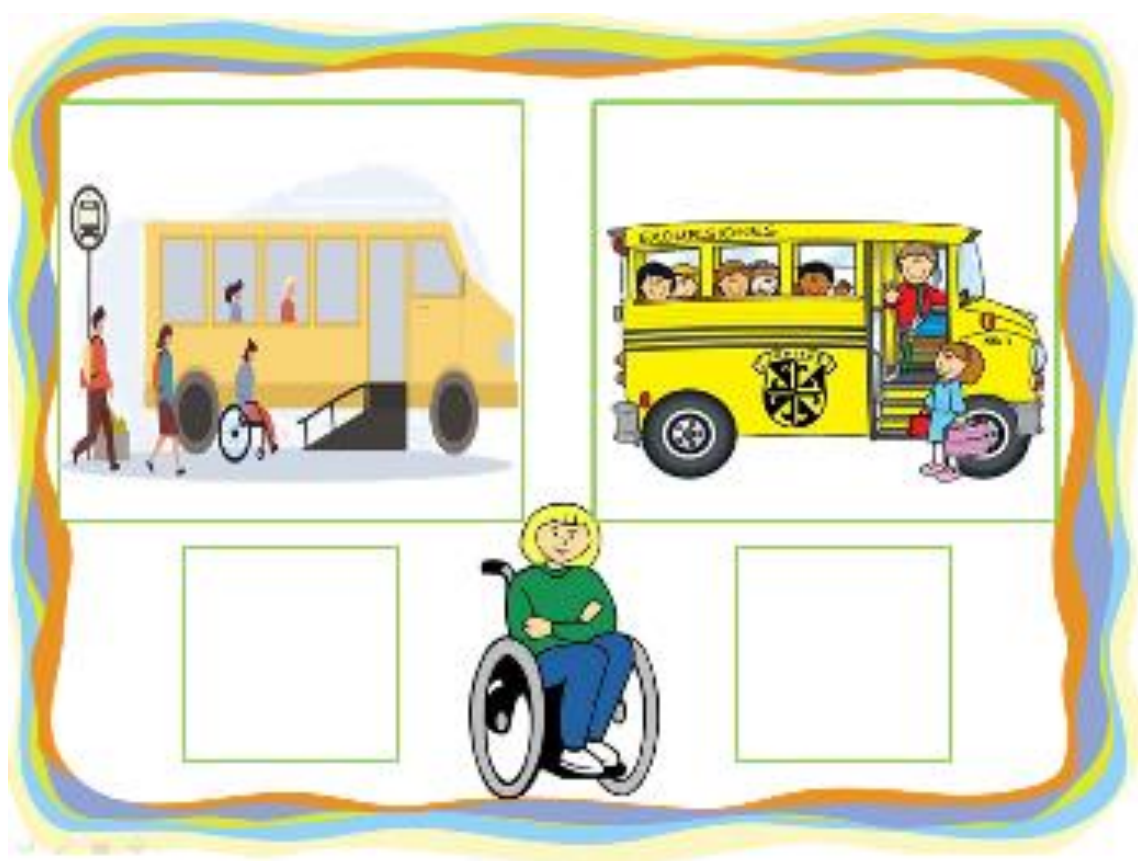

Дидактична гра № 8

«Я про маму й тата дбаю, завжди їм допомагаю»

Мета: формувати уявлення про доброзичливі стосунки в родині, взаємодопомогу та підтримку; озброїти знаннями про прояви поваги та любові до членів родини через надання можливої за віком допомоги; виховувати соціально-моральні якості.

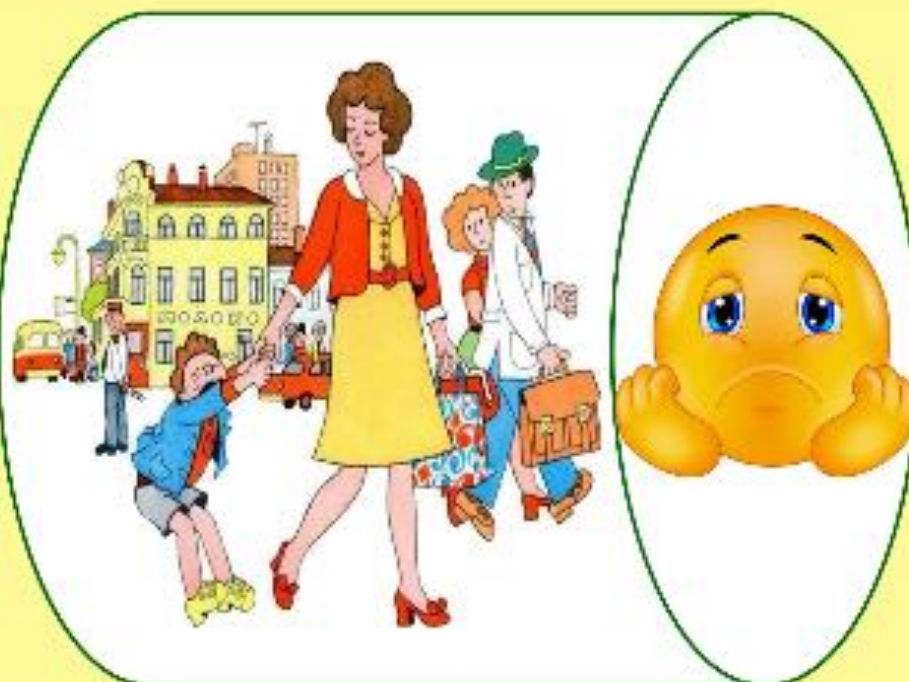
Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються деякі демонстраційні картинки з тих, що зображені на ігрових полях (10 картинок – способи надання дитячої допомоги, 5 картинок – прояви неслухняності чи байдужості); для гри пропонуються ігрові поля з 4-ма сюжетними картинками, до яких діти мають дібрати відповідні зображення веселого і сумного смайликів. Кількість смайликів у грі відповідає кількості картинок, додаткового друку не потрібно.

Правила

Мета: формувати уявлення про доброзичливі стосунки в родині, взаємодопомогу та підтримку; озброїти знаннями про прояви поваги та любові до членів родини через надання можливої за віком допомоги; виховувати соціально-моральні якості.

Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються деякі демонстраційні картинки з тих, що зображені на ігрових полях (10 картинок – способи надання дитячої допомоги, 5 картинок – прояви неслухняності чи байдужості); для гри пропонуються ігрові поля з 4-ма сюжетними картинками, до яких діти мають дібрати відповідні зображення веселого і сумного смайликів. Кількість смайликів у грі відповідає кількості картинок, додаткового друку не потрібно.

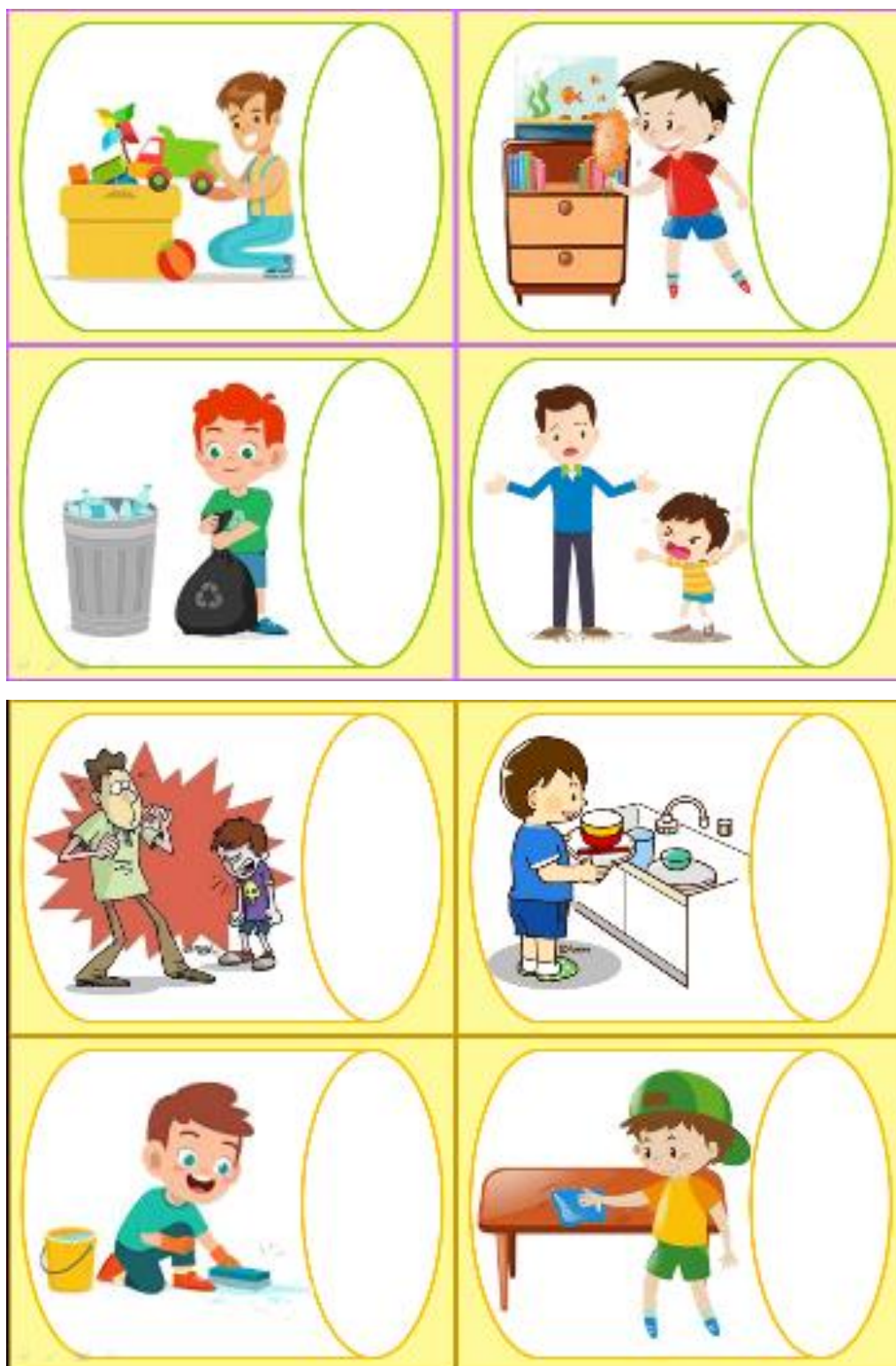

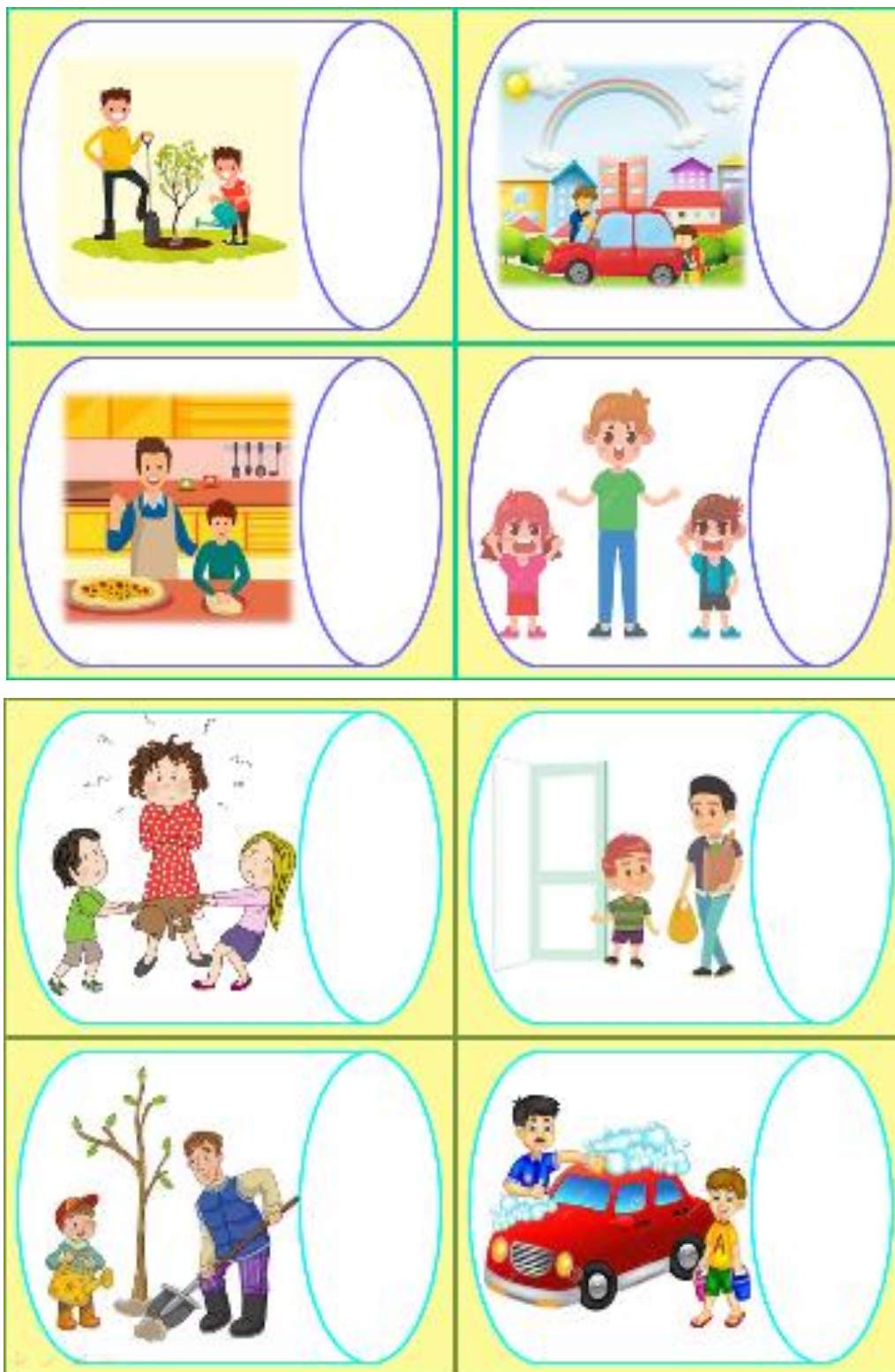

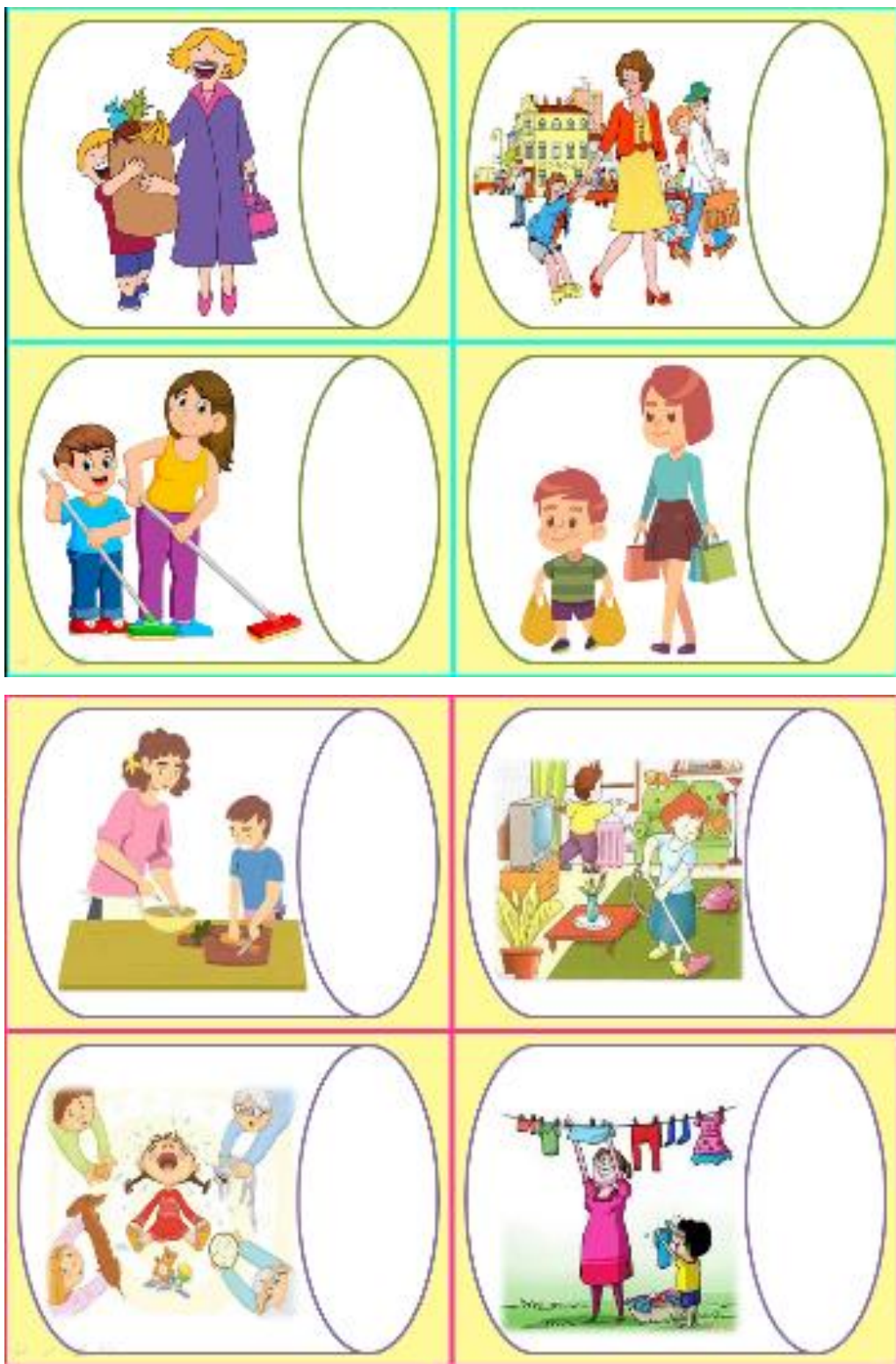

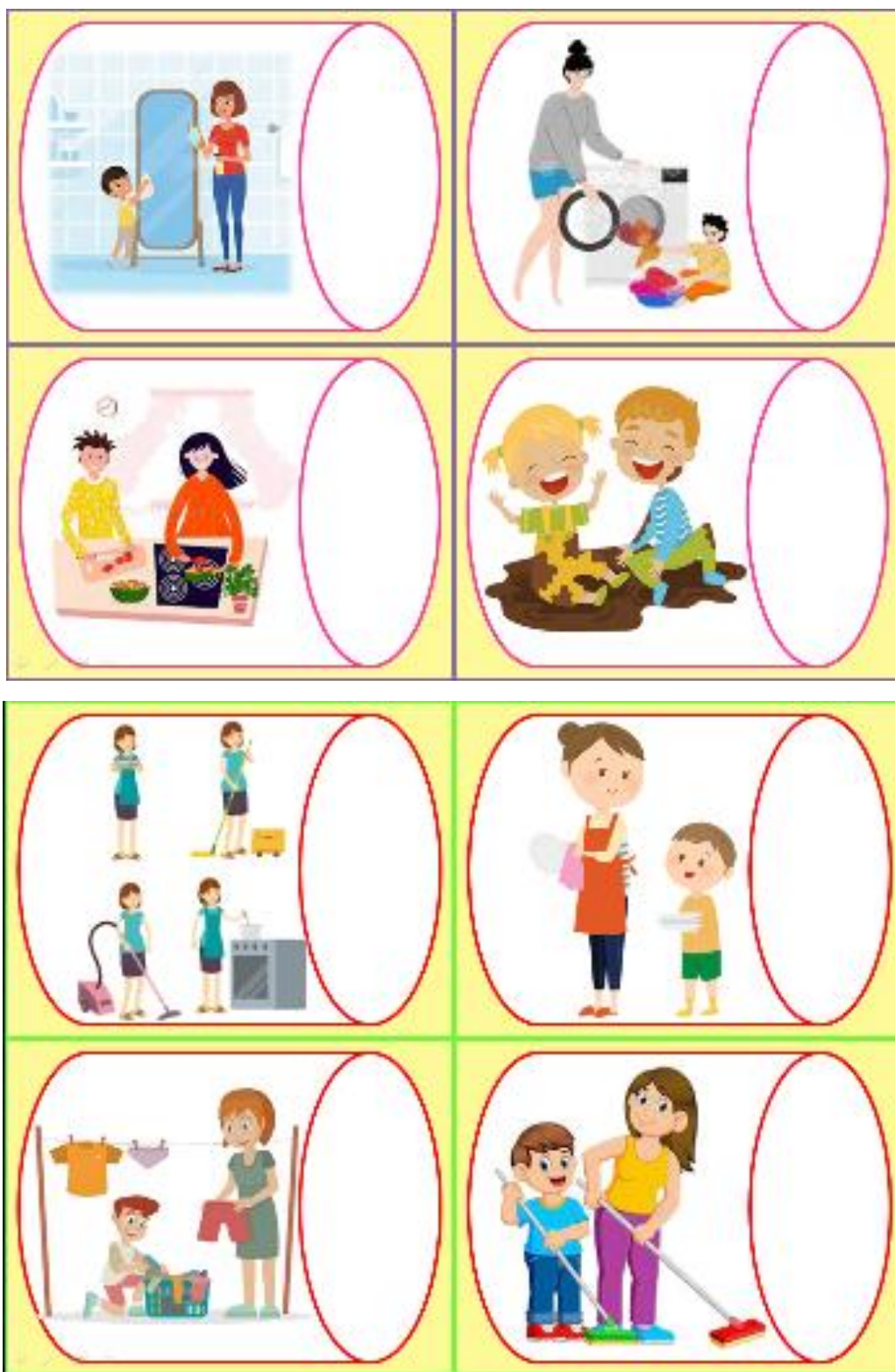

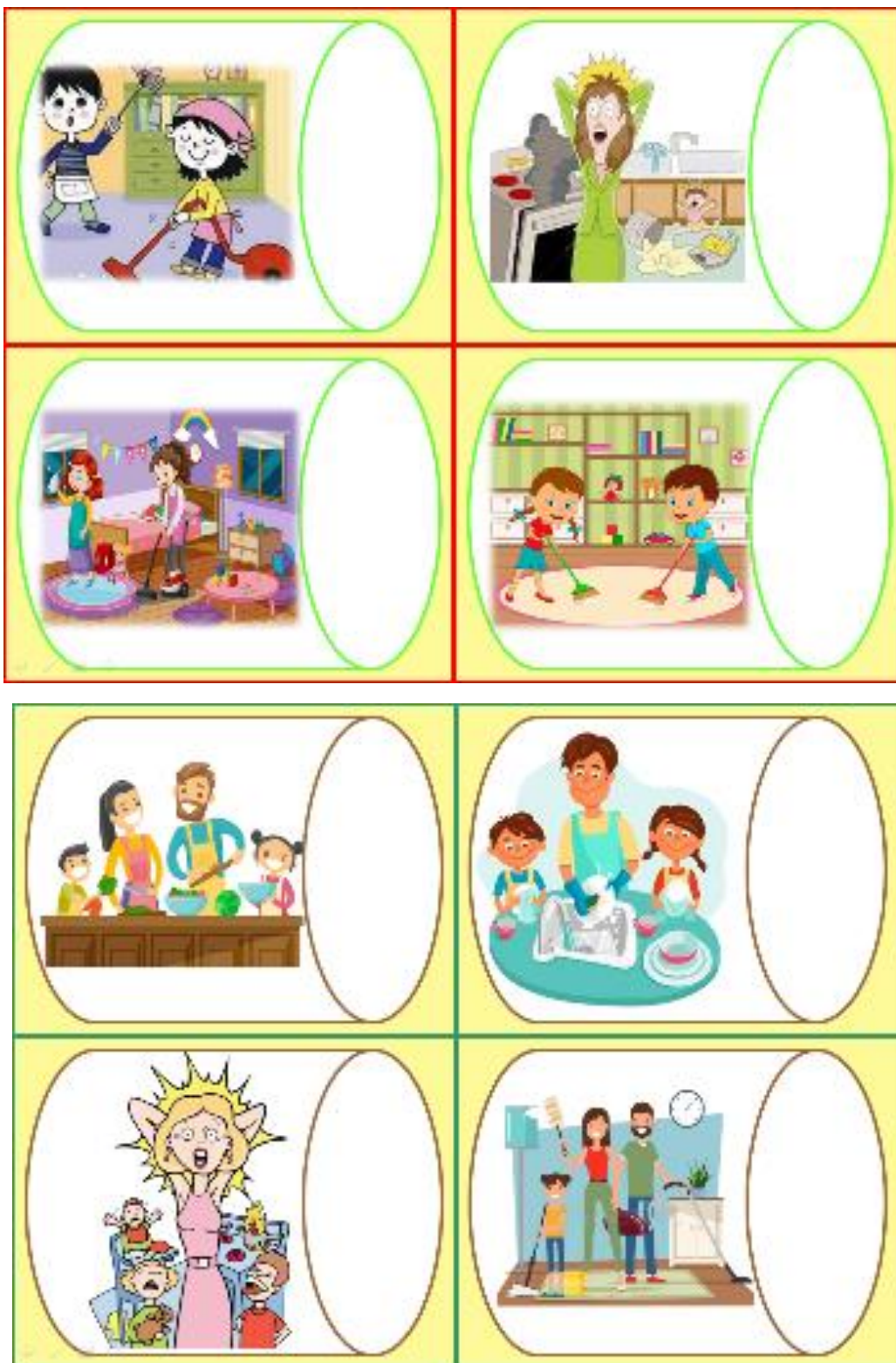

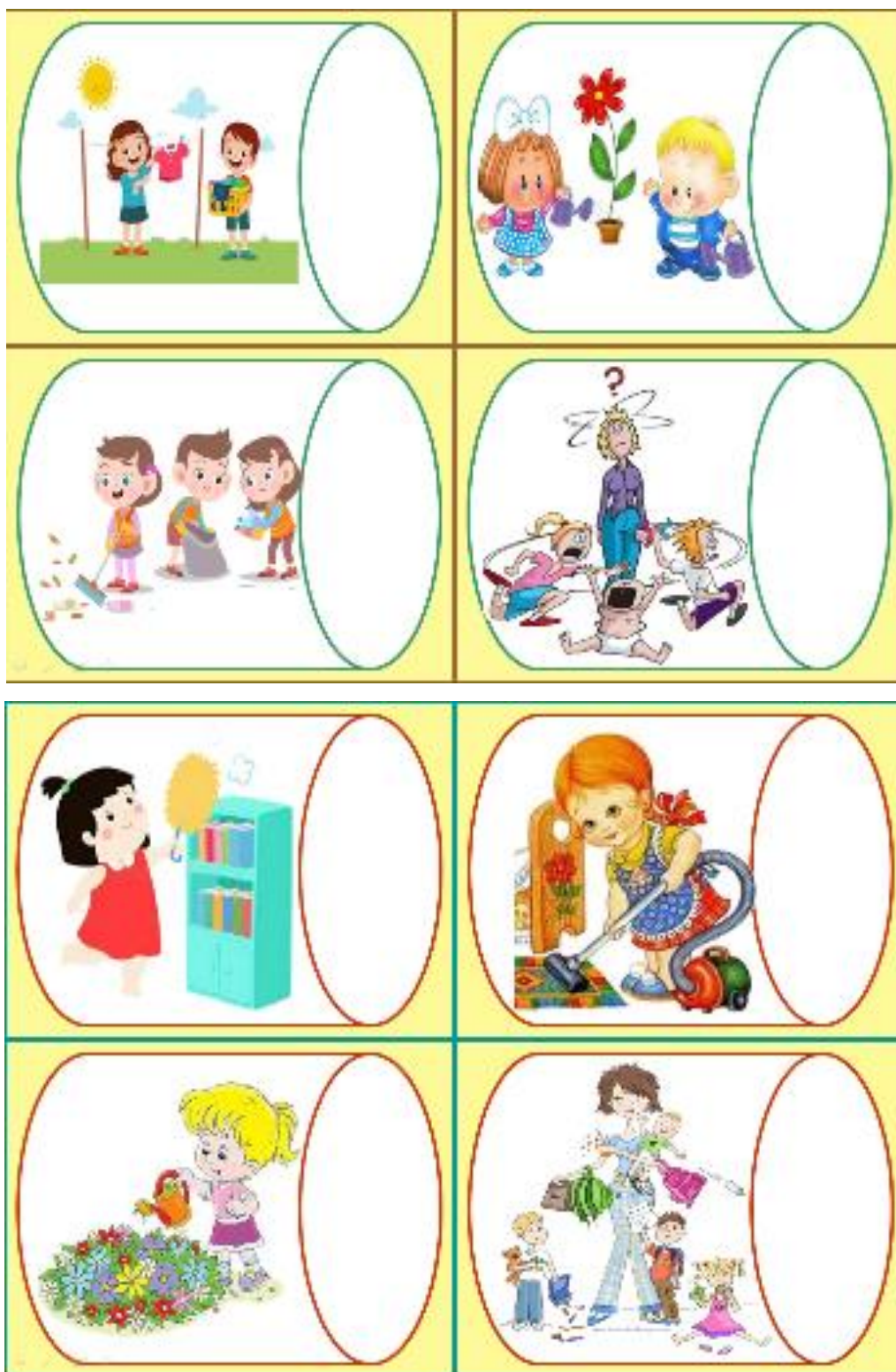

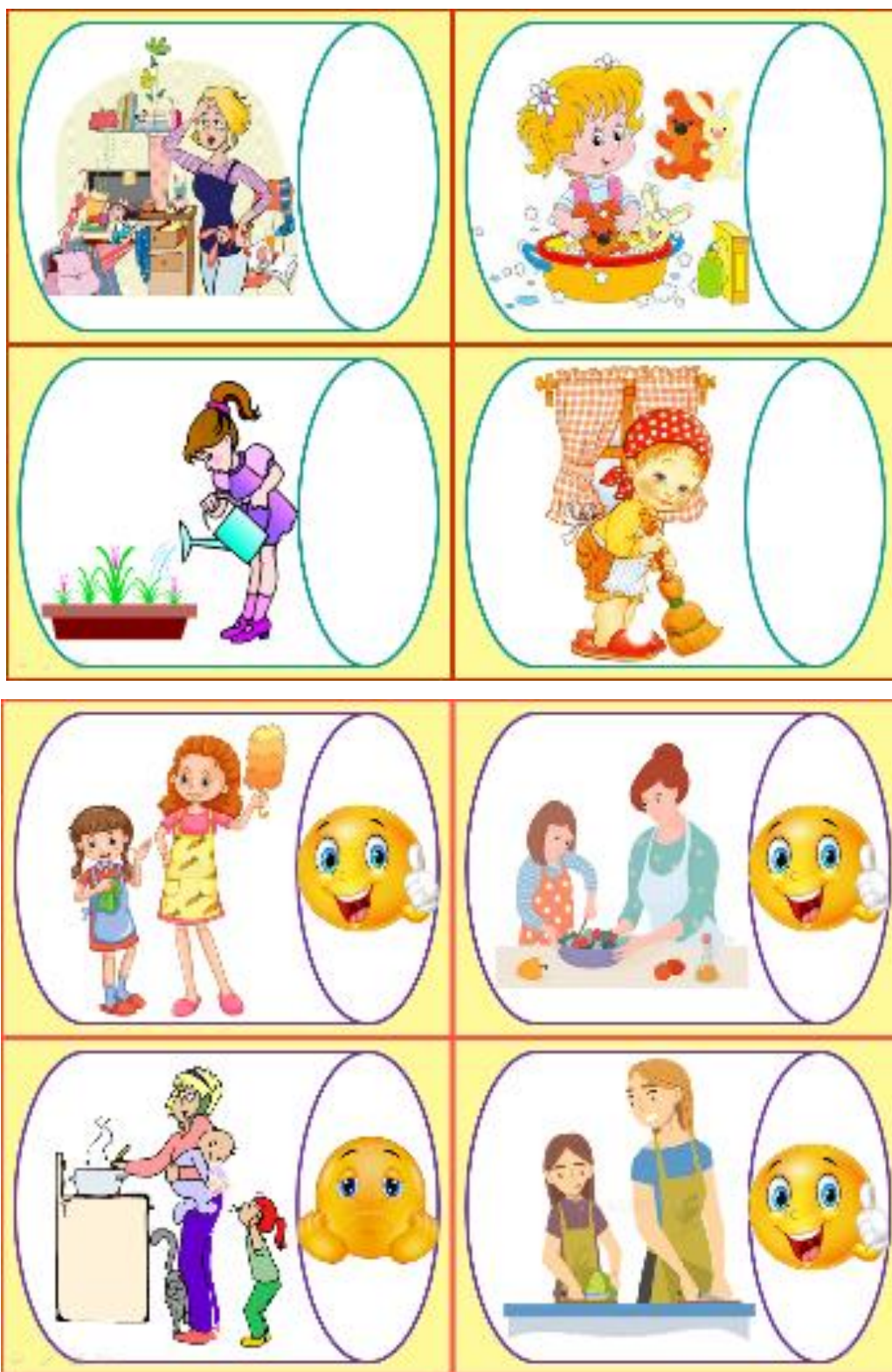

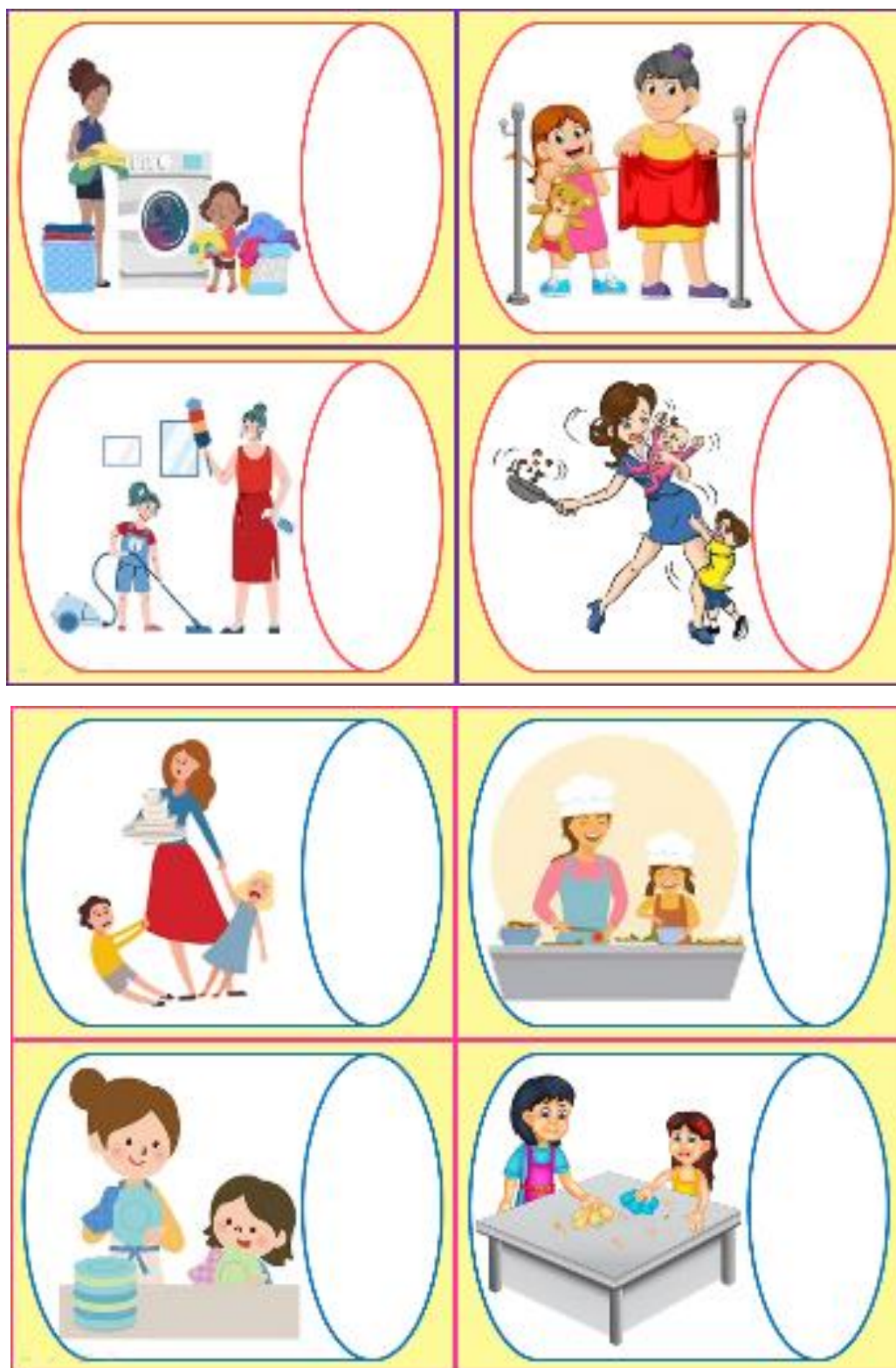

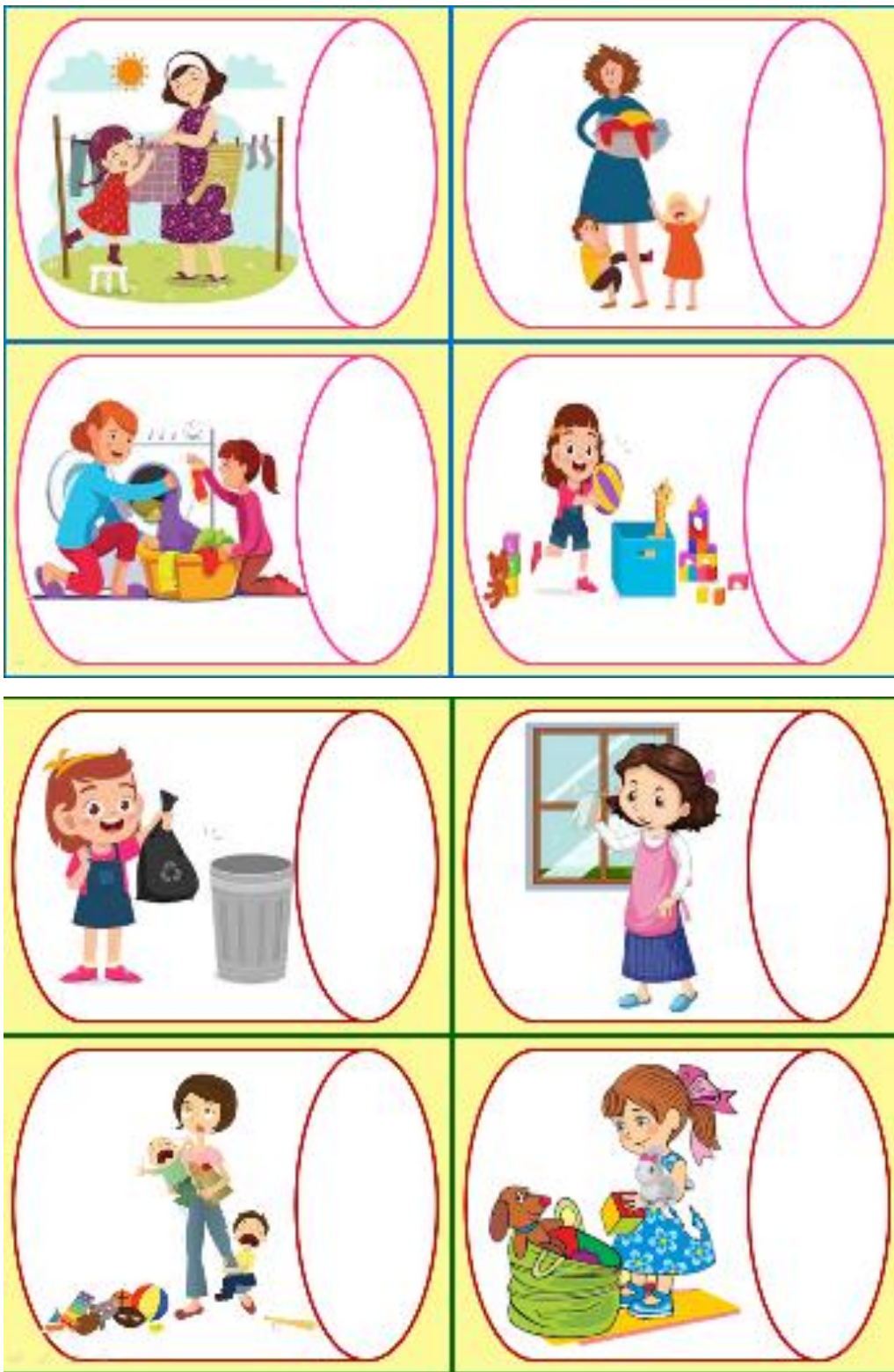

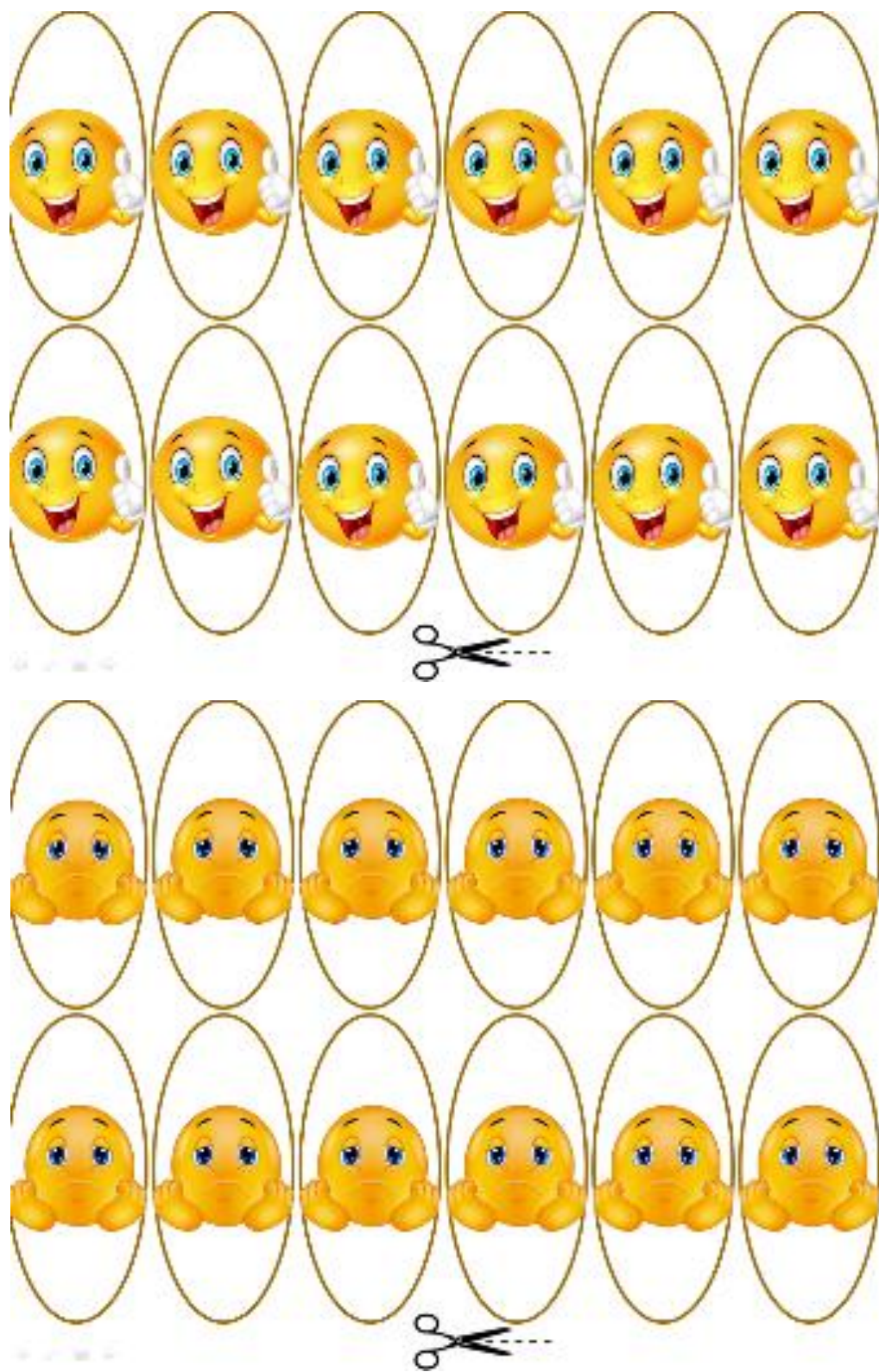

Дидактична гра № 9

«Добрим будь»

Мета гри: формувати почуття нетерпимості до проявів насильства, знуцання, образ, цькування, приниження, залякування; сприяти розвитку критичного мислення, моральних якостей особистості; виховувати прагнення наслідувати позитивний приклад, бути сіячем добра.

Хід гри: на картках за допомогою фішок «правильно» – «неправильно» діти мають позначити відповідні картинки, пояснити власну думку. Картки – ігрові поля можна роздрукувати однакові для всіх дітей, можна різні, в залежності від віку та етапу роботи. Фішки пропонуються на 8 дітей, за необхідності можна роздрукувати необхідну кількість сторінок. Для обговорення пропонуються вибірккові картинки у збільшеному форматі.

Правила

Булінг (bullying, від англ. bully – хуліган, забіяка) (цькування) - це діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», 2019 р.).

Мета гри: формувати почуття нетерпимості до проявів насильства, знуцання, образ, цькування, приниження, залякування; сприяти розвитку критичного мислення, моральних якостей особистості; виховувати прагнення наслідувати позитивний приклад, бути сіячем добра.

Хід гри: на картках за допомогою фішок “правильно” – “неправильно” діти мають позначити відповідні картинки, пояснити власну думку. Картки – ігрові поля можна роздрукувати однакові для всіх дітей, можна різні, в залежності від віку та етапу роботи. Фішки пропонуються на 8 дітей, за необхідності можна роздрукувати необхідну кількість сторінок. Для обговорення пропонуються вибірккові картинки у збільшеному форматі.

Дидактична гра № 10

«Я пасажир»

Мета: ознайомити дітей з правилами поведінки та етичними нормами під час користування громадським транспортом; формувати вміння розрізняти позитивні та негативні приклади поведінки. Розвивати спостережливість, увагу. Виховувати нетерпимість до негативних проявів поведінки та до недотримання правил безпеки пасажиром.

Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються демонстраційні картки з прикладами позитивної та негативної поведінки у громадському транспорті. Для гри пропонуються ігрові поля, на яких діти мають позначити фішками «так» – «ні» відповідні ситуації.

Основні правила:

- Поступатися місцем людям похилого віку, пасажиром з маленькими дітьми, вагітним жінкам, особам з інвалідністю.
- Не штовхатися під час посадки – висадки на зупинках.
- Не вставати на місцях для сидіння.
- Міцно триматися за поручні.
- Не висуватися з вікон.
- Вчасно готуватися до виходу.
- Очікувати на транспорт лише на спеціально обладнаних зупинках.
- Триматися черги під час посадки, пропускаючи вперед людей похилого віку, вагітних жінок, пасажирів з маленькими дітьми, осіб з інвалідністю.
- Не розмовляти по мобільному телефону.
- Сидіти на сидіннях так, щоб займати лише відведене одній особі місце, не створюючи незручностей для інших.
- Не заходити у транспортний засіб з їжею та напоями.
- Не скупчуватись біля дверей, проходячи вздовж салону.
- Не чіплятись до транспортного засобу ззовні.
- Не розмовляти занадто голосно, не кричати.

- Готуючись до виходу, чекати повної зупинки транспорту.
- Заходити у транспорт, лише дочекавшись виходу усіх пасажирів.
- Не займати сидіння для пасажирів власними речами.
- Не висувати ноги у боковий прохід, даючи пасажирам місце вільно проходити вздовж салону.
- Маленьких дітей тримати на руках, а не на окремому сидінні.
- Пасажирам з маленькими дітьми під час посадки пропускати дітей вперед, під час висадки – виходити першими.
- Не перевозити у салоні великогабаритні речі.
-

ДИДАКТИЧНА ГРА

“Я – ПАСАЖИР”

**(ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ПОВЕДІНКИ
ТА ЕТИЧНИХ НОРМ У ГРОМАДСЬКОМУ
ТРАНСПОРТІ)**

Дидактична гра Толок Ірини

Правила

Мета: ознайомити дітей з правилами поведінки та етичними нормами під час користування громадським транспортом; формувати уміння розрізняти позитивні та негативні приклади поведінки. Розвивати спостережливість, увагу. Виховувати нетерпимість до негативних проявів поведінки та до недотримання правил безпеки пасажирів.

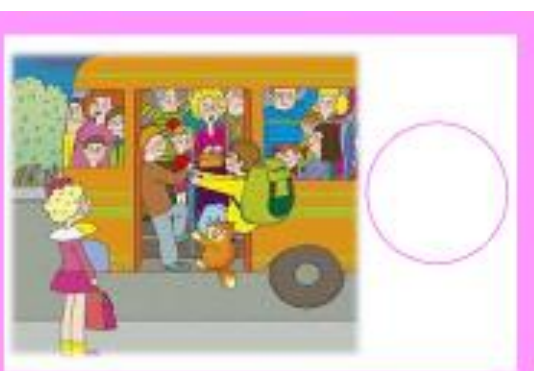
Хід гри: для ознайомлення з темою пропонуються демонстраційні картки з прикладами позитивної та негативної поведінки у громадському транспорті. Для гри пропонуються ігрові поля, на яких діти мають позначити фішками “так” – “ні” відповідні ситуації. На картках розміщено по одному прикладу позитивної і негативної поведінки.

Основні правила:

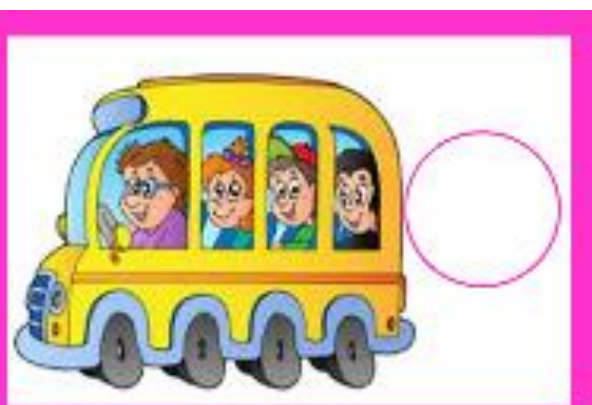
- Поступатися місцем людям похилого віку, пасажирів з маленькими дітьми, вагітним жінкам, особам з інвалідністю.
- Не штовхатися під час посадки – висадки на зупинках.
- Не вставати на місця для сидіння.
- Міцно триматися за поручні.
- Не висуватися з вікон.
- Вчасно готуватися до виходу.
- Очікувати на транспорт лише на спеціально обладнаних зупинках.
- Триматися черги під час посадки, пропускаючи вперед людей похилого віку, вагітних жінок, пасажирів з маленькими дітьми, осіб з інвалідністю.
- Не розмовляти по мобільному телефону.
- Сидіти на сидіннях так, щоб займати лише відведене одній особі місце, не створюючи незручностей для інших.
- Не заходити у транспортний засіб з їжею та напоями.
- Не скупчуватись біля дверей, проходячи вздовж салону.
- Не чіплятись до транспортного засобу ззовні.
- Не розмовляти занадто голосно, не кричати.
- Готуючись до виходу, чекати повної зупинки транспорту.
- Заходити у транспорт, лише дочекавшись виходу усіх пасажирів.
- Не займати сидіння для пасажирів власними речами.
- Не висувати ноги у боковий прохід, даючи пасажирам місце вільно проходити вздовж салону.
- Маленьких дітей тримати на руках, а не на окремому сидінні.
- Пасажирам з маленькими дітьми під час посадки пропускати дітей вперед, під час висадки – виходити першими.
- Не перевозити у салоні крупногабаритні речі, що перевищують зазначені у правилах перевезення пасажирів норми довжини та ваги.

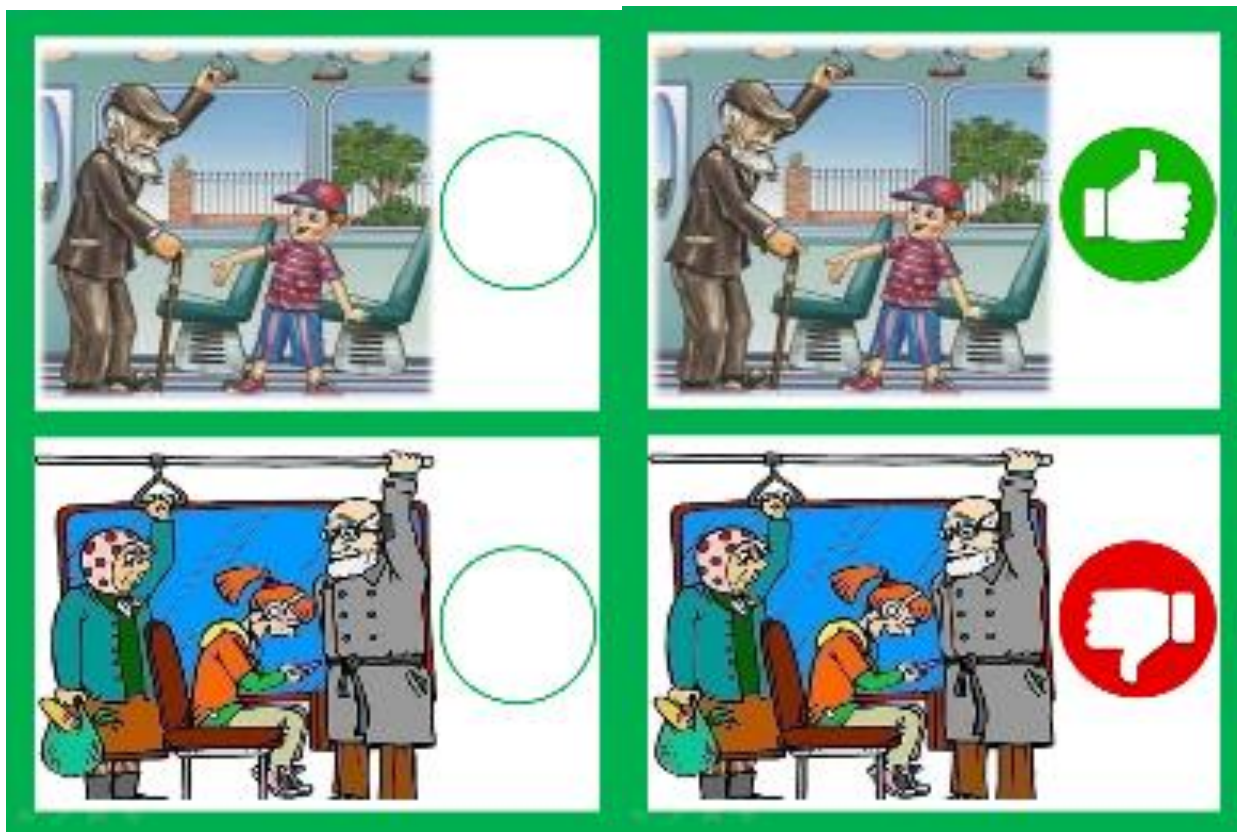

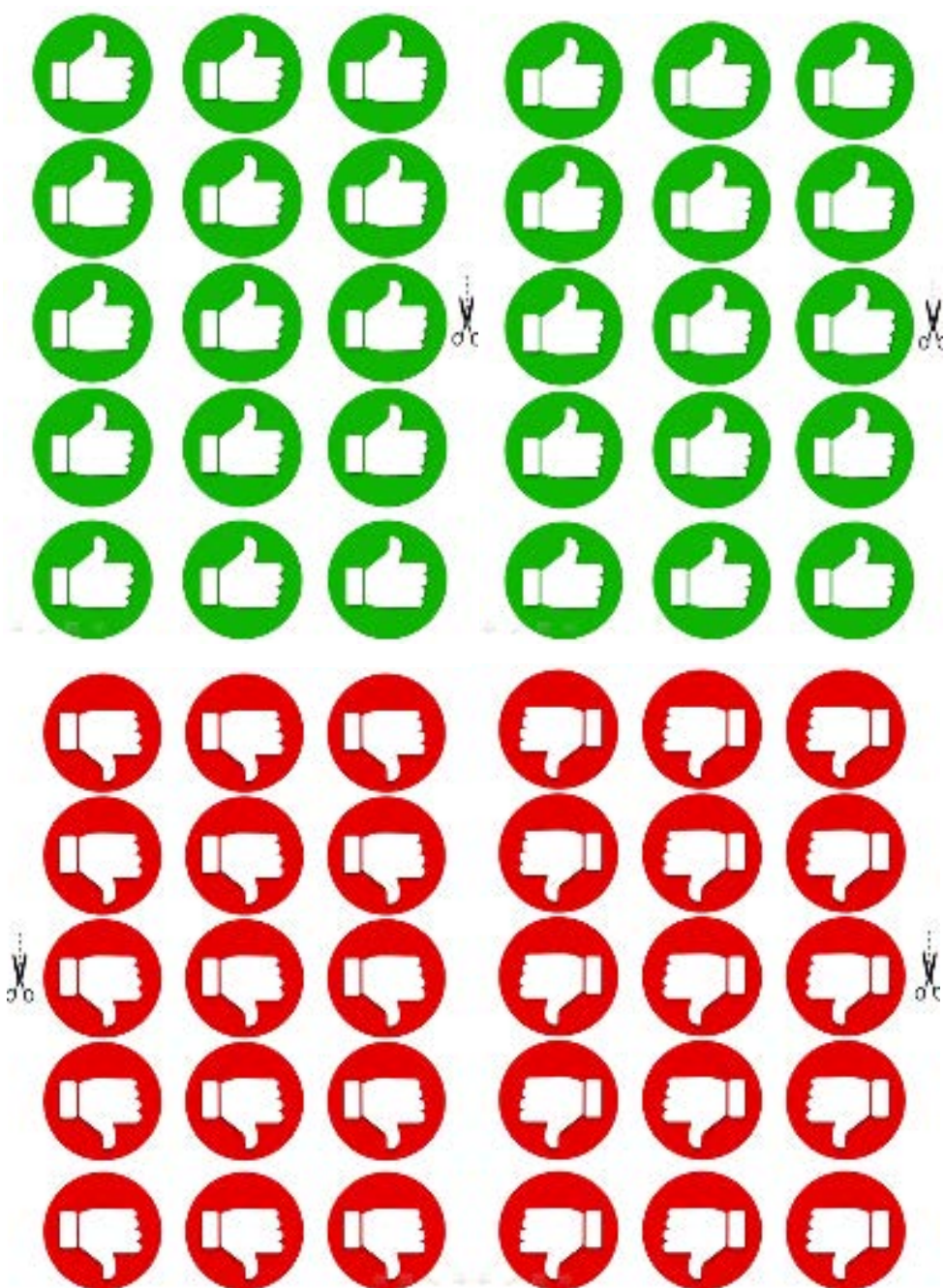

Дидактична гра № 11

«Оціни вчинок»

Мета: формувати уявлення дітей про моральні якості людини, про добрі та погані вчинки; характеризувати та оцінювати вчинки; розвивати мислення, виховувати у дітей чесність, відповідальність за свої вчинки.

Хід гри: пропонуються дітям сюжетні картинки та фішки. Діти повинні розглянути картинку, описати те, що бачать та оцінити вчинок, позначивши її відповідною фішкою (добрі – зеленою, погані - червоною).

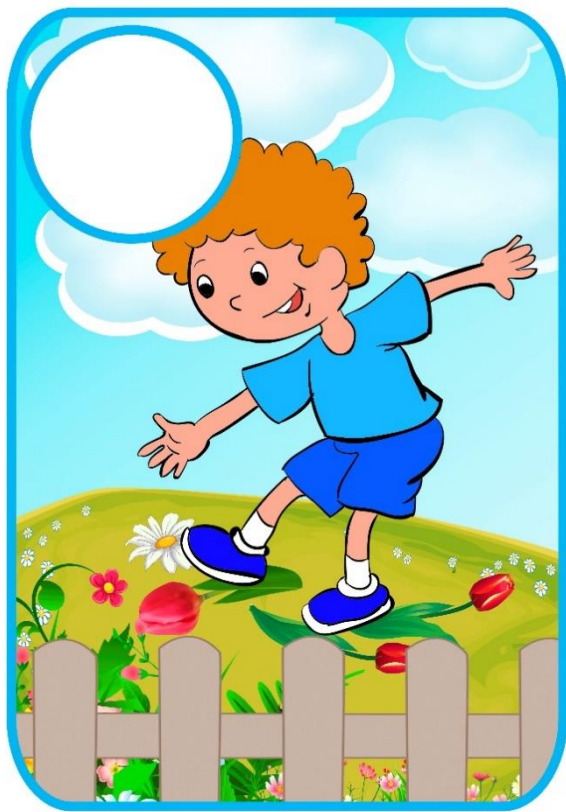

Дидактична гра
«ОЦІНИ ВЧИНОК»

Мета: продовжувати формувати уявлення дітей про моральні якості людини, про добрі та погані вчинки; характеризувати та оцінювати вчинки; розвивати мислення, виховувати в дітей чесність, відповідальність за свої вчинки.

Матеріал: сюжетні картинки, фішки.

Хід гри:
Вихователь роздає дітям сюжетні картинки та фішки. Діти повинні розглянути картинку, описати те, що бачать, та оцінити вчинок, позначивши його відповідною фішкою (добрі – зеленою, погані – червоною). Голос, що підказує нам, які вчинки добрі, а які погані, – це і є наша совість. І совість підказує нам соромитися лихих вчинків і виправляти зло добром.

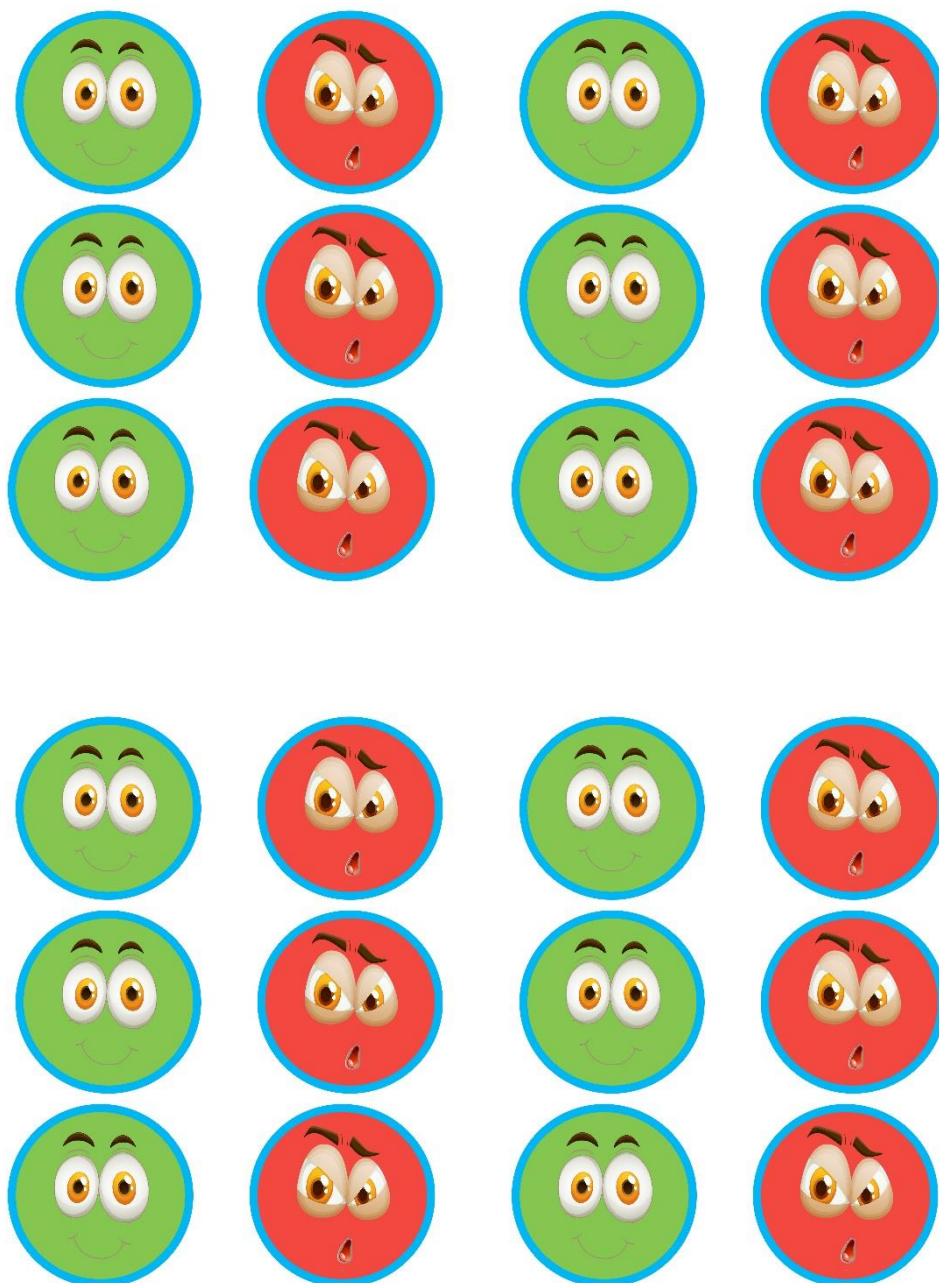

Питання для бесіди з дітьми

1. Що таке чуйність?
2. Яка це чуйна людина? *Якщо дитина не відповідає, або затрудняється можна поставити навідні запитання:*
Чи можна назвати людину чуйною, якщо вона робить добрі справи по відношенню до інших людей? Людина, яка надає допомогу тваринам, є чуйною?
3. Як твої рідні (мама, тато, бабуся та ін.) проявляють свою чуйність до тебе?
4. Ти чуйна дівчинка (чуйний хлопчик)?
– так – ні – не знаю – інколи
5. Тобі доводилося комусь співчувати, допомагати?
Навідне запитання: До кого ти ставишся чуйно?
– мами – тата – бабусі – дідуся – брата – сестри – подруги (друга) – котика – песика
6. Пригадай, будь ласка, які чуйні вчинки зробив ти?

Вельмишановні колеги!
Дайте будь ласка відповіді на декілька запитань.

1. Якому із напрямів виховання дітей у ЗДО ви надаєте пріоритет і чому?

2. Як ви вважаєте: чи варто приділяти увагу моральному вихованню у роботі вихователя?

3. Чи виховуєте ви чуйність у дітей?
 Так Ні Інколи
4. Як ви розумієте, що таке чуйність?

5. Як ви розумієте поняття «чуйна людина»?

6. Якими вчинками, на вашу думку, оперує «чуйна людина»?

7. Чи є Ви «чуйною людиною»?
 завжди до всіх, без винятку
 періодично і вибірково
 ніколи, «глуха до переживань і потреб інших».
8. Як ви вважаєте у вашій групі переважають чуйні діти чи ні?
 Так Ні
 Не значна частина дітей є чуйними
 Не значна частина дітей є нечуйними
 Лише декілька дітей є чуйними
9. Як Ви проявляєте свою чуйність до дітей?

- жалію їх, цілую, обіймаю
- висловлюю своє співчуття – співпереживаю разом із ними
-

10. Які форми роботи ви застосовуєте у групі, щоб виховувати у дітей чуйність?

11. Які методи роботи ви вважаєте доцільними для виховання чуйності?

12. Якими засобами у сучасних дітей можна виховати чуйність?

13. Яка роль батьків у вихованні чуйності у дітей?

13. Чи налагоджена взаємодія з батьками у процесі виховання чуйності у вашій групі?

- Так Ні

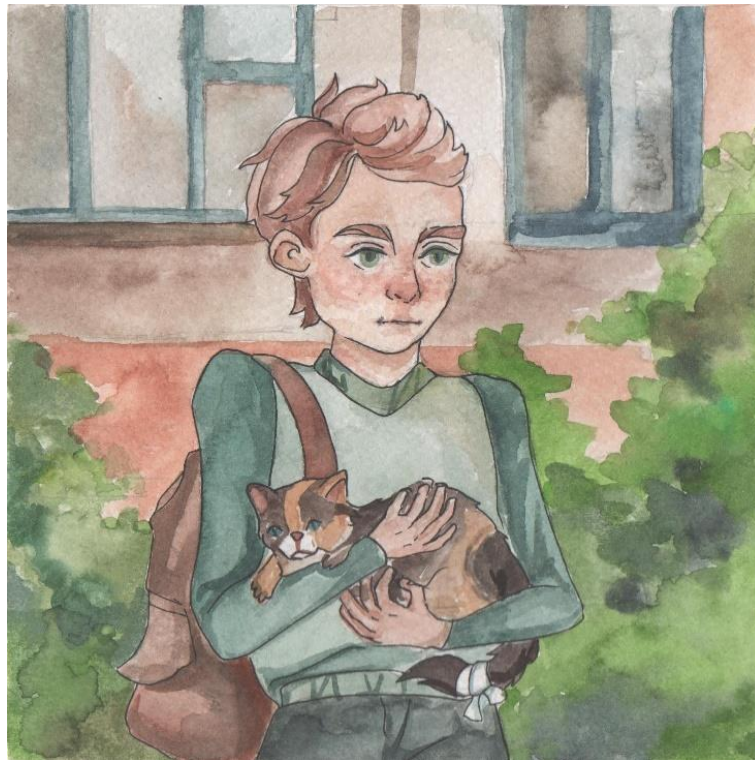
14. Які спільні форми роботи з батьками з метою виховання чуйності Вами було організовано і проведено?

15. Назвіть труднощі, з якими Ви стикалися при вихованні чуйності у дітей дошкільного віку

Діагностична гра «Хто чуйний?»

Перелік карток:

1. Піклування про безпритульне кошеня.

2. Допомога хворій мамі по дому.

3. Годування безпритульних тварин.

4. Розчісування волосся хворій мамі.

5. Прибирання сміття у лісі.

6. Написання листа хворому другу.

7. Онука організувала чаювання зі старенькою бабусею.

8. Дівчинка переводить через дорогу незрячу людину.

9. Чоловік допомагає дівчині на візочку спуститися зі сходів.

10. Хлопчик щоранку наливає воду безпритульним тваринам.

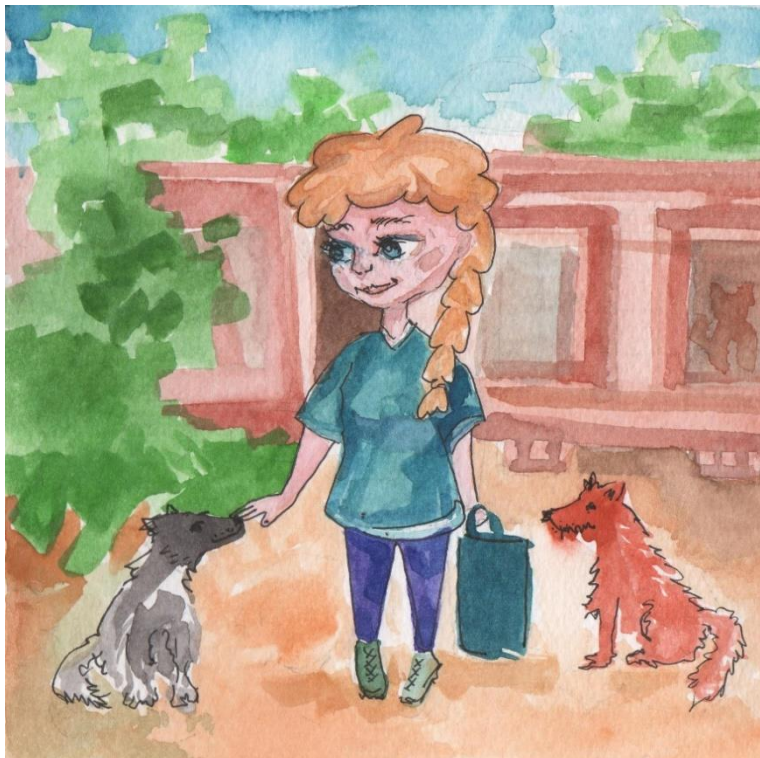
11. Дитина пригощає водою укладальника асфальту в спеку.

12. Хлопчик допомагає полагодити зламану іграшку меншому брату.

13. Дівчинка приносить у притулок для тварин корм.

14. Зимового дня хлопчик впустив кошеня погрітися до під'їзду.

15. Хлопці б'ють на вулиці кота.

16. Перехожі не звертають увагу на поранену собаку, яка лежить на узбіччі дороги.

17. Підлітки не допомогли старенькому дідусю донести сумки до дому.

18. Старшокласники на перерві штовхнули дівчинку-інваліда.

19. Діти не надали допомогу бабусі, у якої розсипались продукти з сумки.

20. Дівчинка пройшла повз пташенят, які випали з гнізда.

21. Син бешкетує вдома при хворій мамі.

22. У школі діти кидають сміття на тільки що помиту прибиральницею підлогу.

23. У зиму перехожі навмисно не помічають маленьке безпритульне кошеня, проходячи повз.

Додаток Л

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації доповідалися та обговорювалися на 19 наукових і науково-практичних конференціях і семінарах, зокрема:

міжнародних:

1. Міжнародна науково-практична конференція «Проектування позитивного життєвого простору особистості» (м. Полтава, 18-19 квітня 2019 року).

Тема: *Лялька-персона як засіб виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку.*

2. II Міжнародні педагогічні читання пам'яті професора Т.І. Поніманської «Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти» (м. Рівне, 15-16 жовтня 2019 року).

Тема: *Форми залучення батьків до виховання чуйності у дітей дошкільного віку.*

3. Міжнародна науково-практична конференція SCIENTIFIC RESEARCH IN XXI CENTURY Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference (OTTAWA, CANADA 16-18.12.2019).

Тема: *Виховні ситуації з лялькою-персоною як засіб формування чуйності у дошкільників.*

4. Міжнародна (заочна) науково-практична конференція «Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти» (м. Хмельницький, 01 жовтня 2020 року).

Тема: *Виховання чуйності у дітей дошкільного віку у волонтерській діяльності.*

5. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми наступності дошкільної і початкової освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 13 – 14 квітня 2022 року).

Тема: *Вплив мультфільмів на виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку.*

6. V Міжнародна науково-практична конференція «ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДОШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ-2022» (м. Переяслав, 14-15 квітня 2022 року).

Тема: *Формування чуйності у старших дошкільників на основі дитячих літературних творів.*

7. Міжнародний кросмистецький конгрес "ПОЛІКУЛЬТУРНА БАГАТОМАНІТНІСТЬ - ШЛЯХ ДО ДІАЛОГУ ТА РОЗВИТКУ" (м. Полтава, 17-19 травня 2022 року).

Тема: *Використання дидактичних ігор для реалізації проблеми виховання чуйності у старших дошкільників.*

8. Міжнародна науково-практична конференція (Республіка Білорусь, м. Мінськ, 23 листопада 2018 року).

Тема: *Програмно-методичне забезпечення виховання чуйності у дітей дошкільного віку.*

всеукраїнських:

1. Всеукраїнська конференція «Дитинство XXI століття: інноваційна освіта: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції» (м. Кременчук, 25-26 жовтня 2018 року).

Тема: *Аналіз нормативно-правових документів з проблеми виховання чуйності у дошкільників.*

2. Всеукраїнська науково-практична конференція «Дошкільна освіта в Україні в умовах світових змін» (м. Полтава, 30-31 травня 2019 року).

Тема: *Специфіка виховання чуйності у дітей дошкільного віку.*

3. Всеукраїнська науково-практична конференція «Дитинство XXI століття: інноваційна освіта: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції» (м. Кременчук, 10-11 жовтня 2019 року).

Тема: *Інноваційний підхід до виховання чуйності у дошкільників за допомогою «ляльки-персони».*

4. II Всеукраїнська науково-практична конференція «Технології виховання і розвитку дітей в умовах сучасного закладу дошкільної освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 29.09.2020 року).

Тема: *Зарубіжні технології виховання гідності у дітей дошкільного віку.*

5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Дитинство XXI століття: інноваційна освіта: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції» (м. Кременчук, 9 жовтня 2020 року).

Тема: *Підготовка майбутніх вихователів ЗДО до формування чуйності у дітей.*

6. IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії» 28-29 жовтня 2020 року (м. Кам'янець-Подільський, 28-29 жовтня 2020).

Тема: *Праця у природі як засіб виховання чуйності у дітей дошкільного віку.*

7. Всеукраїнська інтернет-конференції викладачів, студентів, аспірантів та молодих вчених «Еволюційні процеси в галузі дошкільної освіти: інноватика, досягнення, перспективний досвід» (м. Маріуполь, 27 листопада 2020 року).

Тема: *Мультфільм як засіб виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку.*

8. Всеукраїнська науково-практична конференція «Зміст української освіти у контексті інтеграційних процесів» (м. Дрогобич, 8-9 квітня 2021 року).

Тема: *Педагогічні умови виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку.*

9. Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція «Освітній процес у закладах дошкільної освіти: сутність та інноваційний потенціал» (м. Київ, 9 червня 2021).

10. Всеукраїнській інтернет-конференції викладачів, студентів, аспірантів та молодих вчених «Еволюційні процеси в галузі дошкільної освіти: інноватика, досягнення, перспективний досвід» (м. Маріуполь, 30 листопада 2021 року).

11. Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі» (м. Полтава, 9-10 червня 2022 року).

Тема: *Роль ситуацій морального вибору у вихованні чуйності у дітей дошкільного віку.*

Констатувальний етап експерименту

Критерії та рівні виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку		Емпіричне значення критерію	Статистичний висновок
Когнітивно- знаннєвий	Високий	$\varphi^* = 0,153$	Різниця статистично не значима
	Середній	$\varphi^* = 0,188$	Різниця статистично не значима
	Низький	$\varphi^* = 0,382$	Різниця статистично не значима
Емоційно- мотиваційний	Високий	$\varphi^* = 0,752$	Різниця статистично не значима
	Середній	$\varphi^* = 0,102$	Різниця статистично не значима
	Низький	$\varphi^* = 0,513$	Різниця статистично не значима
Діяльнісно- поведінковий	Високий	$\varphi^* = 0,239$	Різниця статистично не значима
	Середній	$\varphi^* = 0,516$	Різниця статистично не значима
	Низький	$\varphi^* = 0,651$	Різниця статистично не значима

Формувальний етап експерименту

Критерії та рівні виховання чуйності у дітей старшого дошкільного віку		Емпіричне значення критерію	Статистичний висновок
Когнітивно- знаннєвий	Високий	$\varphi^* = 3,491$	Різниця статистично значима ($p \leq 0,01$)
	Середній	$\varphi^* = 1,469$	Різниця статистично не значима
	Низький	$\varphi^* = 2,898$	Різниця статистично значима ($p \leq 0,01$)
Емоційно- мотиваційний	Високий	$\varphi^* = 3,566$	Різниця статистично значима ($p \leq 0,01$)
	Середній	$\varphi^* = 0,781$	Різниця статистично не значима
	Низький	$\varphi^* = 2,687$	Різниця статистично значима ($p \leq 0,01$)
Діяльнісно- поведінковий	Високий	$\varphi^* = 4,043$	Різниця статистично значима ($p \leq 0,01$)
	Середній	$\varphi^* = 1,048$	Різниця статистично не значима
	Низький	$\varphi^* = 2,893$	Різниця статистично значима ($p \leq 0,01$)

Пояснення

Ми використали статистичний критерій φ^* Фішера (кутове перетворення Фішера) тому, що:

1) Він встановлює достовірність різниці між процентними частинами виявлення ознаки в досліджуваних вибірках. У нас в роботі вже всі результати виражені якраз в %. Отже, залишається лише встановити чи статистично значима різниця між цими процентами.

2) Використавши критерій φ^* Фішера ми встановили, що на початку експерименту контрольна і експериментальна групи були однорідні (однакові) по всім трьом рівням всіх трьох критеріїв, що розглядаються у роботі. Це підтверджує коректність формування цих груп. Також, ми математично обґрунтували, що в кінці експерименту показники експериментальної групи статистично значимо відрізняються від показників контрольної групи по всім трьом критеріям (для високого та низького рівнів), в бік покращення показників.

3) Статистичний критерій φ^* Фішера (кутове перетворення Фішера) має лише одне обмеження на використання: не дозволяється, щоб у одній із груп, що порівнюються, значення дорівнювало 0%. У нас такі дані відсутні.

4) Критерій φ^* Фішера можна використовувати у випадку коли результати дослідження виміряні за допомогою будь якої шкали вимірювання (в тому числі і за допомогою найпростішої шкали –номінальної шкали(ще говорять шкала назв)).

Конспекти занять

Заняття-діалог з лялькою-персоною

Тема: «Байдужість – найстрашніший ворог».

Програмовий зміст: Поглиблюватимемо знання дітей про моральні категорії такі як - доброта, щирість, чуйність, вдячність. Формуватимемо морально-етичні уявлення та вміння розрізняти позитивні та негативні форми поведінки. Розвиватимемо оціночні навички, вміння оволодівати адекватними формами прояву своїх почуттів у спілкуванні. Виховуватимемо бажання бути чуйними, вихованими людьми, які вміють робити добрі вчинки, проявляти співчуття, прийти на допомогу.

Матеріали для заняття: лялька-персона, сердечки .

Хід заняття

1.Привітання

- Доброго ранку,сонце привітне!
- Доброго ранку ,небо блакитне!
- доброго ранку, в небі пташки!
- Доброго ранку, тобі і мені!

Вихователь: Діти, сьогодні такий сонячний, яскравий день. Разом з вами ми проведемо гарний, пізнавальний, цікавий сповнений радощів день.

2.Сюрпризний момент: поява ляльки-персони.

Вихователь: Дітки, подивіться хто до нас сьогодні завітав. Це хлопчик. Він щось хоче мені розповісти на вушко. Я зараз послухаю, а потім вам все перекажу (вихователь слухає, що розповідає на вушко лялька-персона).

Так от, до нас завітав Андрійко Павленко. Йому 5 років. У нього є тато і мама та молодший братик. Він дуже любить гуляти, ображати діток, псувати всім настрій, сваритися і дражнитися, не любить допомагати мамі. І йому байдуже

до чужого лиха! А ще він хоче, щоб ви були такими ж. Пропонує: нічого не робити, нічому не навчатись, не допомагати, зневажати інших, на чуже лихо уваги не звертати, забути про добро, завжди сперечатися та дбати лише про себе, і «чорне сердечко» у собі плекати (лялька-персона роздає дітям чорні сердечка-подарунки).

Вихователь: Діти, чи сподобались вам подарунки? Чому?

Пропоную вам допомогти Андрійкові, адже він дуже помиляється. Кожна людина має право на помилку. Головне ту помилку виправити. Нам потрібно довести, що чинити добро і бути чуйним, небайдужим - це найбільші чесноти людини. І саме завдяки добрим вчинкам людина стає людиною.

Я пропоную Вам позбутися чорних сердечок. Але ж якщо ми викинемо подарунки, то виявимося невихованими дітьми. Що ж робити?

3.Пропоную вам чарівну гру

«Перетворення»

Ми чорні сердечка (злі слова і вчинки) перетворимо на червоні (добрі вчинки) (гра-імітація з лялькою-персоною), а Андрійко нехай подивиться за нами як ми зможемо це зробити. Кожне сердечко має якийсь напис з вчинком, а ми маємо визначити який цей вчинок: хороший чи поганий. І якщо поганий, то запропонуємо протилежний (після того як дітки говорять протилежний хороший вчинок, сердечко розгортаємо з чорного паперу і знаходимо в середині червоне сердечко).

Нікому не посміхайся - (подаруй посмішку)

Не вітайся. Відвернись - (привітайся, посміхнись)

Смійся коли хтось плаче - (втіш, заспокій)

Пройди повз засохлу рослину - (поллю квітку водою)

Сяду на останнє вільне місце в тролейбусі поки старенька бабуся не дійшла до нього - (поступлюсь бабусі місцем)

Вередувати, кричати в людному місці, щоб мамі було соромно і вона купила мені ту машинку – (буду поводити себе тихо і виховано, тихенько попрошу іграшку, а мама придбає наступного разу)

Пройду повз маленьке кошенятко, то не мої справи - (попрошу дорослих прилаштувати кошеня)

Викинути сміття на тротуар, не маю часу на дурниці - (шукатиму смітник, щоб викинути сміття)

Буду в тролейбусі їсти морозиво, нехай воно забруднить одяг пасажирів – (ніколи не буду їсти в громадському транспорті)

Зламаю піраміду з піску побудовану малечю на ігровому майданчику – (Ніколи нікого не буду ображати і ламати)

Зірву всі квіти на клумбі - (ніколи не рватиму квіти, адже їх хтось саджав, дбав про них)

Вихователь: Малята, бачу, що всі чорні сердечка стали червоними (діти розгортають сердечка, а вони там червоні).

Це говорить про те, що ви чуйні, добрі, привітні, небайдужі. Бо байдужість – то найстрашніший ворог! Я думаю, що якщо ми не допоможемо Марку виправитися, то проявимо свою байдужість відносно нього. Чи знаєте ви, що просто так людина не стає злою? Щось мабуть трапилось у нього. Давайте спитаємо чому він злий? Що його засмучує? Можливо він потребує нашої допомоги?

4) Гра-імітація. Діалог малюків.

Діти: - Чому ти злий?

- Що в тебе трапилось?

Андрійко: - Я злий, тому що зі мною ніхто не дружить!

Вихователь: Так ти опинився саме в тому місці де ти зможеш знайти друзів.

Андрійко: - Я не вмю дружити! Я всіх ображаю.

Вихователь: Ми тебе навчимо. Це дуже просто! Для початку станемо в коло і

спробуємо з тобою та іншими дітками поділитися добрим словом.

5. «Поділись добрим словом» (діти в колі по черзі говорять добрі слова, передаючи клубочок).

Андрійко, ти хороший.

Андрійко, ти справжній.

Ти незвичайний.

В тебе все вийде.

Ти хоробрий.

Я вірю в тебе.

Ти все зможеш.

Ти обов'язково знайдеш друзів.

Вихователь: Ось кожен з діток подарував тобі щедрі, добрі слова. Ми даруємо тобі цей клубочок чарівних добрих слів. Нехай вони тобі допомагатимуть знайти друзів. Тримай, Андрійку, клубочок!

Андрійко: - Дякую! А ви справді вважаєте, що в мене вийде стати хорошим?

Діти – Так!

Андрійко: - І ви тепер мої друзі?

Діти – Так!

Андрійко: - І ви хочете зі мною грати?

Діти – Так!

Вихователь: Діти, я пропоную вам з Андрійком пограти разом в гру «Чарівні слова».

Вони допоможуть кожному з вас бути чемними, вихованими, чуйними, добрими дітками.

Вихователь: Ви прийшли до дитячого садка. Яке перше слово маєте сказати? (Доброго ранку!)

Вам допомогли переодягнутися. Що треба сказати? (Дякую!)

Коли випадково когось штовхнули? (Пробач будь-ласка)

Якщо просимо допомоги. Що треба сказати?(Будь ласка)

Людина зробила послугу. Що їй скажете?(Дякую. Щиро дякую!)

Коли прощаєтесь з людиною. Що скажете? (До побачення. До зустрічі)

Коли йдете спати (На добраніч).

Вихователь: Чи знаєте ви, мої маленькі друзі, і ти, Андрійку, що у кожного з нас може бути як хороший настрій, так і поганий? Такий як у Андрійка був коли він щойно до нас прийшов.

Андрійко: - В мене вже настрій хороший. Я друзів знайшов. Тепер я знаю треба дружити, як чинити і з добром у серці жити.

Вихователь: Так, Андрійку, ти справжній розумничок!

Андрійко: - Ой! Погляньте! Моє серденько теж почервоніло (розкриває червоне серденько). Відтепер і я добрий, чуйний, небайдужий до чужого лиха.

Вихователь: Андрійку, ти й був таким хлопчиком. В тебе просто був поганий настрій. Такий настрій може бути в кожного з нас. І в дорослого. І в маленького. Але від цього не повинні страждати інші. А щоб краще розуміти свій настрій та свої емоції пропоную пограти в гру

«Продовж речення»

Мені весело, коли....

Мені сумно, коли....

Я сердитий, коли....

Мене тішить, коли....

Підсумок

Вихователь: Діти, виявляється, ми всі можемо бути в поганому настрої, але ми завжди маємо пам'ятати, що це все тимчасово! А бути добрим, чуйним, турботливим і небайдужим має бути кожна людина!

Сподіваюся, що ми допомогли нашому хлопчику Андрійку. Він сказів, що йому час поспішати, бо хоче вибачитися за свої погані вчинки перед бабусею, коли не поступався місцем, перед малюком з сусіднього будинку у якого забирав іграшки, перед котиком якого сьогодні вранці вдарив ніжкою.

Андрійко: - Друзі, до побачення! Я дуже вам вдячний за підтримку, розуміння, допомогу і небайдужість. До наступної зустрічі.

ЗАНЯТТЯ З ЛЯЛЬКОЮ-ПЕРСОНОЮ

Тема: «Немає родини не має й подарунків».

Програмовий зміст: поглиблювати уявлення дітей про сім'ю, її склад, про право кожної дитини жити в родині, мати власну оселю, бути рівноправним членом родини. Формувати у дітей розуміння про те, що кожна дитина є захищеною в нашій країні і має право на соціальний захист. Ознайомити дітей з життям дітей-сиріт, розповісти про турботливе ставлення до дітей з боку держави. Навчати дітей з розумінням ставитися до емоційного світу людини. Формувати поняття про емоції та їх вплив на настрій людини. Розвивати емоційну сферу, вміння самостійно робити висновки, контролювати свої емоції. Розвивати комунікативну компетентність дітей, моральні якості: доброзичливість, співчуття, взаємодопомогу, повагу. Виховувати співчутливе ставлення до чужого лиха, повагу до батьків, вміння дружити.

Матеріали до заняття: лялька-персона, вірш, картина «День народження у хлопчика», ілюстрації до гри «Впізнай емоцію»

,

Хід заняття

1.Привітання (діти в колі).

- Привіт – привіт
- В долоні плескай!
- Привіт - привіт
- Ногами тупай
- До носа доторкнись
- А потім до колін
- Навколо повернись
- І друзям посміхнись.

2. Сюрпризний момент (знайомство з лялькою-персоною).

Вихователь: Діти, сьогодні до нас завітала дівчинка Яринка. Яринко, заходь до малят, будемо знайомитись (вихователь проносить ляльку-персону по колу і вона вітається з кожною дитиною).

Вихователь: Дітки, наша гостя щось хоче розказати про себе нам, але просить щоб я послухала її (шепоче лялька на вушко). Вона сказала, що хоче з вами потоваришувати, бо вона зовсім одна. Яринка не має друзів. Давайте дозволимо їй побути на нашому занятті. Сідай будь ласка на стільчик.

Приєднуйся до нас. На нас чекає цікаве заняття.

Сьогодні, любі хлопчики й дівчатка, я хочу прочитати вам віршика, а Ви уважно послушайте і скажете про кого віршик?

2. Читання вірша Л.Савчук

«Мама сонечко в сім'ї»

Мама сонечко в сім'ї

Ми промінчики її

Якщо сонечко в оселі

То промінчики веселі.

- Про кого віршик?
- Чому маму називають сонечком?
- Хто в сім'ї промінчики?
- Коли промінчики веселі? Чому?

Вихователь: Скажіть будь ласка-мама, тато, дітки - це все дружня хто? (родина).

- Так, звісно, родина.

3. Робота з картиною.

«День народження у хлопчика»

Давайте розглянемо картину:

- Де зображена родина? (вся сім'я зібралась привітати хлопчика з Днем народження)
- Що робить тато? (дарує хлопчику велосипед)
- Що робить мама? (несе смачний та прикрашений торт)

- Що робить сестричка? (дарує братику малюнок який намалювала сама)
- Що відчуває хлопчик? (щастя, радість, турботу)

Вихователь: Діти, сім'я це найважливіше що є у кожного з нас. В родині живуть рідні люди. В родині всі один одному допомагають, підтримують, турбуються. Родина - місце де кожен знайде розуміння і затишок.

4. Гра «Емоції».

Всі ви знаєте малята, що у кожного з нас може бути різний настрій.

Пропоную вам пограти в гру «Впізнати емоцію» (ілюстрації - діти називають):

- радість
- смуток
- злість
- замріяність
- стурбованість
- подив
- сором
- гнів
- спокій

Дуже добре. Ви вправно впоралися з завданням. Кожна людина має право на вияв своїх емоцій. Хороших і не зовсім. Але родина є місцем де тебе завжди зрозуміють, втішать. Заспокоють коли ти стурбований, підбадьорять коли соромишся, дадуть час заспокоїтись коли злилися. Мама і тато завжди будуть поруч і допоможуть. А Ваше завдання розуміти що ви теж є частиною родини. Помічати коли мамі сумно чи татові - ви маєте їх теж підтримати, обійняти сказати слова втіхи. Бо саме турбота, любов один до одного робить родину родиною!

Давайте зараз Яринці розкажемо про свої родини.

(Розповіді дітей)

Вихователь: Ой. Яриночка! А чому ти така плачеш? Чому засмутилася? Що з тобою відбувається? Зараз вона все розкаже мені на вушко.

Отже слухайте малюки. Яринка говорить, що у всіх вас є тата і мами. Вона не має родини. Яринка зовсім сама. Їй ніхто не пік тортика на День народження і не дарував велосипед. І їй дуже хотілося б мати родину як всі дітки.

Вихователь: Діти, іноді трапляється так, що зовсім маленькі діти хлопчики і дівчатка залишаються без мами і тата, діток називають сиротами. Сиротами дітки стають з різних причин. Діти сироти живуть в дитячих будинках, де про них турбуються інші люди-вихователі, кухарі, медичні працівники. Вони виховують, доглядають, лікують і піклуються про дітей-сиріт. А скажіть малята, чи можуть ці люди замінити маму і тата?

- Ні, не можуть!

Люди, які працюють в дитячому закладі з дітьми-сиротами не можуть замінити дитині повноцінну родину. Бо вони мають свої родини.

- Але у мене є гарна новина, Яринко! Є сім'ї які з певних причин не можуть мати власних діточок і ось вони чекають поки їм дозволять взяти до себе в родину дитину-сироту щоб стати для неї справжніми мамою і татом.

І на тебе, Яринко, вже чекають твої мама і тато.

Вихователь: Щось Яринка хоче нам сказати. Послухаю.

- Яринка говорить, що буде чекати на таку сім'ю у якій би вона була дуже щасливою і мала змогу любити батьків і бути чиєюсь донечкою.

5. Побажання для Яринки.

Вихователь:- Діти, Яринка дуже хвилюється. Давайте підтримаємо і висловимо їй свої побажання.

Діти:

- Яринко, бажано тобі люблячих маму і тата.

- Яринко, бажаю тобі найкращих батьків.

- Яринко, нехай твоя родина буде дружньою.

Вихователь: Яринка попросила передати Вам, що вона дуже вдячна за добрі слова. Але їй вже не терпиться обійняти маму й тата. Адже не тільки вона на них чекала, а й батьки шукали Яринку.

Вихователь: - Успіхів тобі, Яринко! Ми б дуже хотіли дізнатися. Які твої нові мама і тато. Яка твоя нова родина.

Вихователь: Яринка пообіцяла Вам вислати фото і написати листа.

6. Зображувальна діяльність.

Вихователь: Діти, наша Яринка буде знайомитись з новою родиною я пропоную Вам намалювати для неї маленькі малюночки і перешлемо їх Яринці разом із словами підтримки.

7. Сюрпризний момент (стукіт у двері, поштар приносить листа від Яринки).

Лист

Я виконала свою обіцянку. Хочу поділитися з вами своїми враженнями. Відтепер у мене є мама і тато. Мою маму звати Ірина – вона привітна, ласкава і турботлива. Тата звати Ігор. Він мужній і уважний. Ми живемо у великому будинку. В мене є своя кімната і мені дозволили завести улюбленця. В мене є котик Сніжок, бо він біленький і пухнастий. Я люблю свою родину. До речі! Друзі! Запрошуємо Вас в неділю на мій День народження. Матуся спече мені шоколадний тортик!

До зустрічі! Ваша Яринка!

8. Підсумок.

- Як називають діток в яких не має батьків?
- Де живуть такі дітки?
- Як Яринка знайшла нових батьків?
- Чи стала Яринка дитиною яку люблять батьки і турбуються про неї?
- Чи стала Яринка щасливою у новій родині?